Bernard ter Haar

Dr. J. H. J. Willems

Wolters-Noordhoff

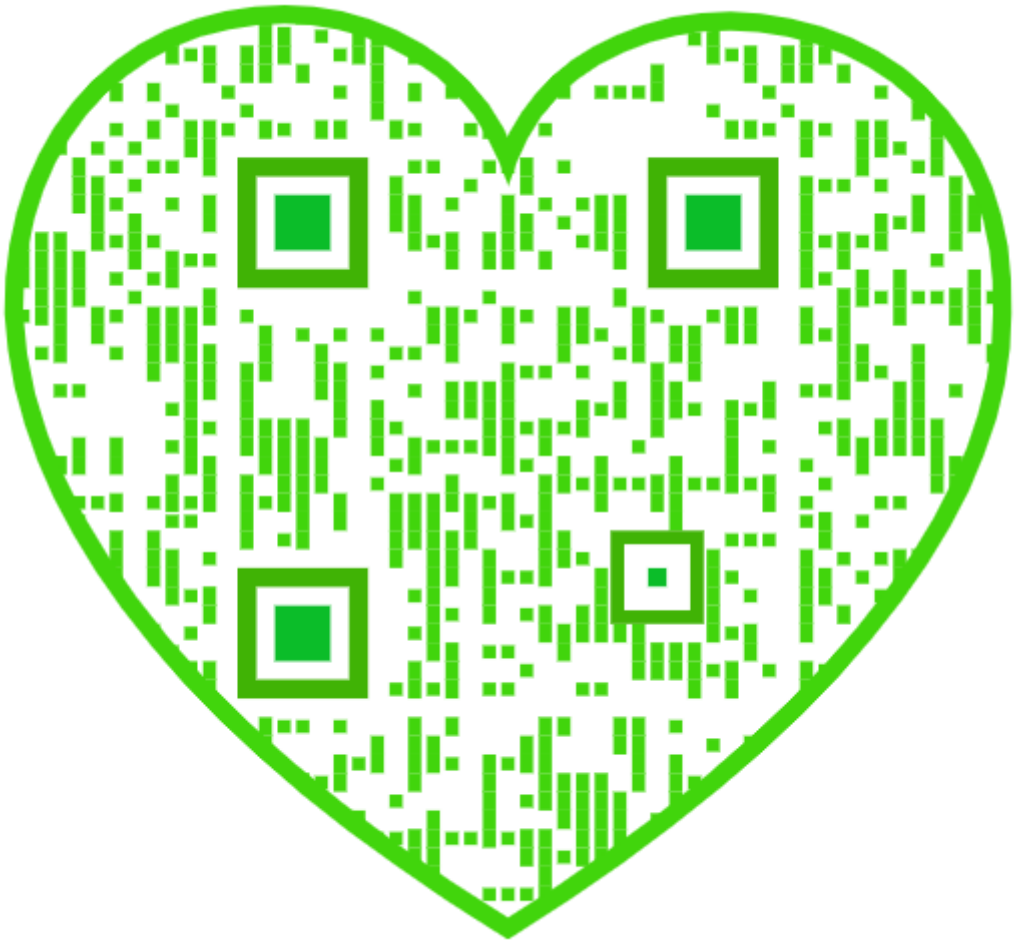

STAD ANTWERPEN

OPENBARE BIBLIOTHEKEN

LEZER,

Draag zorg voor uw boek : een zindelijk boek leest prettig en leeft lang.

Beschadig uw boek niet door het maken van aantekeningen, door kopiëren van plaatwerk, door omplooien van de bladen of van de rug, e.d. Wie een boek beschadigt of verliest, moet de kosten vergoeden.

Kijk uw boek even na vóór u het mee naar huis neemt. is er iets niet mee in orde, verwittig dan dadelijk het uitleenpersoneel, zoniet krijgt u de schuld.

Houd uw boek niet langer dan drie weken. Hebt u er niet mee gedaan, laat het dan bijtijds opnieuw inschrijven. Op grove nalatigheid volgt uitsluiting. Bezorg het boek terug op eerste aanvraag van de dienst, ook al is de uitleentermijn niet verstreken. Geef uw boek niet door aan anderen.

Draag zorg voor uw lezerskaart. Voor verloren lezerskaarten kan een vergoeding worden geëist.

Maak een behoorlijk verlanglijstje (goed leesbaar en zorgvuldig geschreven). Zet uw nummers afzonderlijk per afdeling en zo mogelijk in volgorde. U wordt dan vlugger en beter bediend en u bespaart het personeel veel nutteloze moeite.

Wie als lezer ingeschreven wordt, verbindt zich door zijn inschrijving zich te houden aan de voorschriften, zoals die voorzien zijn in het Samengeordend reglement op de werking van de Stedelijke Bibliotheken van Antwerpen.

F 3-2/9

BERNARD TER HAAR

Dr. J. H. J. Willems

Bernard ter Haar 1806-1880

Predikant/Poëet/Professor

Wolters-Noordhoff nv Groningen 1969

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het Prins Bernhard Fonds

© 1969 Wolters-Noordhoff nv, Groningen, The Netherlands.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Woord vooraf

Enige jaren geleden schreef ik in opdracht van het toenmalige Ministerie van O., K. en W. een studie over Ter Haar's *St. Paulus Rots.*[1] Ik kon daarbij o.m. gebruik maken van het Familie-archief, mij welwillend ter beschikking gesteld door twee achterkleinkinderen, Mej. Dr. C. C. ter Haar († 29-10-1967) en Dr. H. W. van Tricht te Ellecom. Kennisneming van het hierin aanwezige en van het elders verzamelde materiaal leidde tot de gedachte aan een beknopte monografie, in opzet overeenkomend met mijn eerder verschenen studie over de predikant-dichter J. P. Hasebroek. Zo kon ingevolge een nieuwe opdracht van het Ministerie de hier volgende biografie tot stand komen met als bijlage de tot dusver, op een enkele uitzondering na, niet gepubliceerde brieven van Ter Haar aan Potgieter.

Dank ben ik verschuldigd allereerst aan het Bestuur en de Directeur van het Prins Bernhard Fonds voor de subsidiëring van deze uitgave, voorts aan bovengenoemde beheerders van het Familie-archief en ten slotte aan de ambtenaren van de K.B., de Universiteitsbibliotheken en het Letterkundig Museum in Den Haag. De Bibliothecaris der Amsterdamse U.B. betuig ik mijn dank voor zijn toestemming tot publicatie van de brieven Ter Haar-Potgieter, Drs. W. Smit te Den Haag voor zijn hulp bij de totstandkoming van het typoscript.

De uitgever, met wie ik al jaren aangename relaties onderhoud, ben ik erkentelijk voor de verzorging ook van deze uitgave.

Hapert, Najaar 1969. J. H. J. Willems

1. Deze tekst met bedoelde studie, sterk verkort, als Inleiding zal vermoedelijk nog in 1969 verschijnen in de Zwolse Reeks *Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde.*

Inhoud

Bronnen 1

I Afkomst en milieu 3

II Studiejaren 7

III Predikantsjaren 14

IV Professor in Utrecht 83

V Laatste jaren 103

VI Samenvatting 108

Bijlage I Vlugschrift, door Ter Haar verspreid, van 29 april 1853 . 112

Bijlage II Brieven van B. ter Haar aan E. J. Potgieter 115

Bronnen

Aan Bernard ter Haar zijn kort na zijn dood twee beknopte studies gewijd; zijn opvolger in het hoogleraarsambt N. Beets schreef een *Levensbericht* voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde[1], zijn oud-leerling J. ten Brink wijdde een hoofdstuk aan hem in zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw*[2]. Necrologieën van beknopter omvang leverden zijn oud-leerlingen A. W. Bronsveld en G. H. Lamers, respectievelijk in de *Utrechtsche Studenten Almanak* van 1881 en in het tijdschrift *Stemmen voor waarheid en vrede* van 1881, Dl. I.

Van zijn correspondentie, tot dusver niet gepubliceerd[3], bezit de *Kon. Bibliotheek* brieven aan Jer. de Vries, H. Tollens, S. J. v.d. Bergh en N. C. Kist; de *U.B.* te Leiden aan P. Harting, G. D. J. Schotel; van de Mij. der Ned. Letterk. aan J. Dyserinck, A. C. Kruseman, C. Sepp, Wed. Spijker-Broedelet en drie brieven aan de *Gids*-redactie plus één brief aan F. Haverschmidt. De *U.B.* der Gem. Universiteit te Amsterdam heeft naast losse brieven aan W. C. Backer, J. Hilman, J. P. Hasebroek, J. P. Heije en A. v. Lee de brieven aan E. J. Potgieter, die hierachter als Bijlage II zijn opgenomen. In het *Réveil-Archief* bevinden zich een aantal brieven aan H. J. Koenen. De verzameling van het *Letterkundig Museum* in Den Haag bezit brieven aan S. J. v.d. Bergh, A. W. Bronsveld, K. Fuhri, J. P. de Keyser, J. J. van Oosterzee en W. G. Bakker en het handschrift van 'Huibert en Klaartje'.

In het *Familie-archief* vindt men handschriften, privé-drukken, reisnotities; een Levensbericht: gecomprimeerde dagboekaantekeningen, op hoge leeftijd neergeschreven en lopend tot 1847; een eigenhandig overzicht van de preken met datum en plaats, een schrift met een chronologisch overzicht van Ter Haar's letterkundige produktie, en ten slotte enkele brieven- en briefkopieën, alsook kranten met gegevens over de Aprilbeweging èn verschenen na Ter Haar's overlijden.

1. *Levensberichten* van de Mij. der Ned. Lett.k. 1881; opgenomen in N. Beets: *Sparsa* p. 461 vlgg.
2. Herziene uitgave door T. de Beer, Dl. II p. 1 vlgg.
3. Eén brief uit het Leidse Archief van Ter Haar aan Prof. Quack dd. 23-10-1879 is opgenomen in *De Gids* 1931, III p. 248.

Veel bijzonderheden aangaande de afzonderlijke gedichten zijn te vinden in de *Aanteekeningen,* door Ter Haar achter elke groep gedichten in de verzamelbundels opgenomen; vaak worden de data van het ontstaan onder de gedichten aangegeven.

Een vrij betrouwbare bibliografie vindt men achter de studie van Jan ten Brink; we hebben hierin maar weinig onjuistheden aangetroffen.

De overige door ons gebruikte bronnen zijn in of onder de tekst vermeld.

I Afkomst en milieu

Ras-Amsterdammer was Ter Haar niet, maar de familie, uit het Gelderse afkomstig, had er bij zijn geboorte toch al bijna twee generaties lang geleefd. Zijn grootvader was als kleermaker in 1759 uit Gelderland naar Amsterdam getrokken, maar komt sinds 1785 niet meer als zodanig in de lijsten van het kleermakersgilde voor. Vermoedelijk hoefde hij niet meer te werken, omdat hij een bijzonder vlotte zoon had, die zich in 1790 associeerde met een zekere Elisa Lijnslager voor een handel in 'garens, zijde en linten'. De zaken van deze Barend ter Haar liepen blijkbaar voortreffelijk ondanks de beroeringen van de patriotten- en Franse tijd, want hij kon het door hem betrokken pand aan de Nieuwezijds Voorburgwal in 1791 al kopen[1] en was in 1823 in staat bij Bathmen in Overijssel grond met een zomerverblijf, de 'Men-op', te kopen, waar de familie sindsdien geregeld vertoefde. Het was ook daar, dat Barend, vader van een groot gezin — in totaal werden hem dertien kinderen geboren — in 1828 tyfus opliep, waaraan hij, ijlings naar Amsterdam teruggekeerd naar zijn privéwoning op de Keizersgracht, op tweeënzestigjarige leeftijd overleed. Zijn op één na jongste zoon, onze dichter, heeft toen het obligate gedicht aan zijn vader gewijd dat van veel waardering getuigt, maar waarin elke persoonlijke noot ontbreekt, een verschijnsel dat men wel meer in zoon-vader-elegieën pleegt aan te treffen[2]. Een algemeen verschijnsel, of te verklaren uit een sterke moederbinding bij dichterlijke en dus ietwat extra-gevoelige naturen? Van moederbinding gesproken, deze zal in het gezin-Ter Haar bij alle kinderen wel tamelijk sterk geweest zijn, want deze Johanna Judith Hamming, dochter van de Schout van Arnhem en eveneens van Gelderse afkomst, was een in vele opzichten voortreffelijke vrouw. Hoewel ze van haar dertien kinderen er slechts acht volwassen zag worden, een voor die tijd overigens geenszins ongewoon verschijnsel, bleef ze moedig en in ongeschokt geloof haar huiselijke bezigheden verrichten niet al-

1. We danken deze en volgende bijzonderheden aan de nasporingen van Ter Haar's achterkleinzoon Dr. H. W. van Tricht te Ellecom.
2. Zeer duidelijk o.a. bij J. P. Hasebroek: *Windekelken* p. 116; bedoeld gedicht van Ter Haar is als privédruk verschenen en later opgenomen in *Zangen van vroegeren leeftijd en nieuwe gedichten* p. 108 vlgg.

leen, maar spoorde ook in gedichten van eigen hand en zelfs in een bewaard gebleven adhortatio in proza haar kinderen aan tot geloof, onderlinge eendracht en liefde. Met een vrouw van dit formaat kon Barend ter Haar zich in volle vrijheid aan zijn zaken wijden: zijn gezin was in voortreffelijke handen.

Het zou interessant zijn meer te weten omtrent de scholing van deze Arnhemse jonge vrouw, wier grootvader, vermoedelijk als welgestelde bewoner van 'de boerderij Hamming', in 1815 overleed. Had zijn zoon, de Arnhemse schout, misschien gestudeerd? In ieder geval was Bernard's moeder ontwikkeld en belezen. In een cahier 'Schriftelijke verzamelingen van De Wed. J. J. ter Haar, geb. Hamming' vinden we fragmenten, in een even keurig als vlot handschrift genoteerd, uit Van der Palm, uit Cramer's 'Gellerts leven', uit de 'Mengelpoëzy' van Van Alphen en Van de Kasteele, ook uit een jaarboekje als 'Euphonia'. Daarnaast treffen we gedichten en prozafragmenten van haar eigen hand aan, alle religieus getint; de eerste in pure parnastaal en met die merkwaardig algemene inhoud, ook wanneer ze tot een bepaald persoon gericht zijn, die classicistische lectuur verraadt. Zo schrijft ze in 1818 aan haar man op zijn 52e verjaardag — ze waren toen 'in Diepens groene woud het doffe stadsgewoel' ontvlucht — een gedicht van dertien kwatrijnen, waarin niets persoonlijkers voorkomt dan 'mijn dierbre echtgenoot' en 'ons dierbaar kroost'. Toch ook hier een enkele maal, juist als later bij haar zoon, pregnant uitgedrukte levenswijsheid:

Zoo rolt uw leven voort
Zoo zacht als beekjes vloeijen.
Dat altoos op uw paan
De schoonste rozen bloeijen.

Maar ach! dat kan niet zijn,
Niet altijd bloemwaranden.
Die reist door een woestijn
Ontmoet ook dorre landen.[1]

Uit een brief van Feith aan Warnsinck, een goede kennis van de Ter Haar's, neemt ze uitgebreide fragmenten over: ze had blijkbaar belangstelling voor het Wolfianisme, waaraan Feith in zijn Leidse jaren nogal gelaboreerd had. Deze moeder wie Ter Haar bij zijn intreerede in zijn eerste standplaats Eemnes een aparte toespraak waardig keurde, overleed eerst in 1843. Tussen 26 en 29 november van dat jaar schreef Ter

1. Cursivering van ons.

Haar in een ongedateerd krabbeltje aan Potgieter: 'Ik ben gisteren avond eerst laat te huis gekomen en heb mijne lieve Moeder zeer bedenkelijk gevonden. Ik had dus geene harsens (sic!) om mij terstond aan het recenseeren te zetten.'[1] Het *Levensbericht* — gecomprimeerde dagboekaantekeningen blijkbaar[2] — vermeldt op woensdag 29 nov.: 'aanstonds na het ontbijt naar Moeder gegaan, nog even tijdig gekomen om haar te zien sterven'. De eerstvolgende preek na de begrafenis te Muiderberg 'op St. Nicolaasdag', wijdde Ter Haar aan deze 'hoogbejaarde en godvruchtige moeder' onder het opschrift 'De opgevoerde korenschoof, of het sterven des godvruchtigen in zijnen ouderdom', n.a.v. Job V : 26. Hij zegt daar ter inleiding:

> wel nergens vertoont de dood zich in een vriendelijker, of, wilt gij — in eene min afschrikkende gedaante, dan bij het sterven eens godvruchtigen, die na eenen goeden en gezegenden ouderdom bereikt te hebben, in vrede mag henen gaan; en wanneer ik mijn voornemen te kennen geef om daarover in dit uur tot U te spreken, dan vraagt gij niet, waarom mijn gevoel zulk eene keuze deed? Gij vergunt het gaarne aan den liefhebbenden en rouwdragenden zoon, dat hij spreke, nog geheel vervuld en bezield met den indruk, die het sterven eener onvergetelijke moeder bij hem heeft achtergelaten; dat hij zonder het beeld dier ontslapene te schetsen, of uit te weiden in haren lof, spreke met het beeld dier zalige voor zijnen geest.[3]

Dat de dichter aan deze moeder geen enkel vers gewijd heeft, hoeft volstrekt niet op een gevoelstekort ten dezen te wijzen: altijd en overal heeft Ter Haar het ambtswerk gewichtiger geacht dan het dichten — en daarom juist wijdde hij aan haar een preek; hij zou dit daarna nog maar éénmaal meer doen, bij de dood van zijn eerste vrouw.

Ter Haar heeft twee broers en vijf zusters volwassen gekend: ze zijn allen vóór hem gestorven, ook zijn drie jaar jongere broer Herman, op wie hij bijzonder gesteld was. Verschillende gedichten zijn aan hun wel en wee, het laatste vooral, gewijd, waaronder de bekende 'Elegie aan een spelend kind', toen een zuster was overleden.[4] Een herinnering aan

1. Brief aan Potgieter dd. 28-11-43.
2. Op hoge leeftijd — het m.s. is heel moeilijk leesbaar — door Ter Haar nog eens op schrift gesteld, klaarblijkelijk naar oude dagboekaantekeningen; *Familie-archief*.
3. *Woorden van troost en besturing in dagen van droefheid en rouw*, Amsterdam 1853 p. 32/33.
4. Ten onrechte door verschillende auteurs, onder wie zelfs de accurate Jan te Winkel, vermeld als slaande op Ter Haar's dochtertje, na de dood van zijn eerste vrouw.

het gezinsleven van de familie geeft 'Het feestvertrek in het ouderlijke huis':

> Hier heeft vaak gulle vreugd in lach en scherts geblonken,
> Hier is 't in menig uur een tempel Gods geweest,
> Hier heeft bij d'orgeltoon der oudren lied geklonken
> Op menig Christenfeest!
>
> Hier troostten zij elkaar, als 's werelds leed hen griefde;
> Hier baden zij voor ons, voor al hun kindren saam...

We krijgen uit bovengenoemde familiegedichten en uit een reeks kleine bijzonderheden, in het *Levensbericht* vermeld, de indruk, dat Ter Haar is opgegroeid in een wèl gesitueerd milieu, waarin ondanks de snelle opkomst in één generatie uit de kleine burgerij een degelijke eenvoud heerste naast een opgewekt christendom, dat bepaald méér was dan 'het bedaarde supranaturalisme' van die tijd. De culturele contacten zoals met de predikanten Kakebeen en Wolterbeek, met de suikerraffinadeur-dichter Warnsinck en anderen, zullen wel vooral door moeder Judith gelegd zijn, die onder alle bedrijven door ook nog goed op haar opgroeiende dochters bleef letten: haar schoonzoons hoorden allen tot de middenstand[1].

1. Ze bleef steeds haar moederlijk gezag uitoefenen: nog in 1830 moest Ter Haar, die zijn broer Herman na de Tiendaagse Veldtocht in Brabant was gaan zoeken en bij zijn terugreis naar Eemnes zijn moeder in Bathmen even opzocht, van haar horen: 'Wat doe je hier? Schaam je je niet?' — zijn vrouw was namelijk in verwachting en derhalve hoorde hij thuis te zijn. *Levensbericht.*

II Studiejaren

Bernard was in de bezettingstijd geboren[1]; hij herinnerde zich later nog het verbranden van de douanehuisjes en de komst van de Kozakken in Amsterdam, en natuurlijk ook de opschudding na Elba en de slag bij Waterloo. Via de 'Fransche school', waar hij in 1819 afscheid nam met een vers — het zat er blijkbaar al vroeg in — kwam hij op de 'Latijnsche school' van Zillesen en Bosscha, na enige aarzeling overigens, want Bernard had zeeman willen worden. 'Kweekschool voor de Zeevaart? — Dominé?' zo staat het nuchter in het Levensbericht. Het werd dominee, misschien wel mede omdat de jongen lichamelijk niet te sterk was. Hij was dus de eerste van de kinderen, die studeren mocht — weer een bewijs van de maatschappelijke emancipatie der familie.

Op de Latijnsche school ging alles vlot: volgens het toenmalig, niet geheel verwerpelijk, gebruik zat Bernard meestal aan 'de primustafel' en was verschillende malen de aangewezen persoon voor de gratiarum actio aan het eind van het cursusjaar. In zijn laatste jaar kreeg hij zowel de Griekse prijs als het 'praemium stili bene latini' en hield zelfs een oratio 'De Danielis adolescentia', waarmee hij dus al aardig in de bijbelse sfeer zat. Hij had toen ook al enkele Latijnse verzen 'vervaardigd', waaronder een gedicht op Janus Secundus — diens *Basia* zal hij stellig met belangstelling gelezen hebben.

Het hart van de ouders trok naar Gelderland: van 1816 af werd 's zomers geregeld de reis naar Arnhem of Diepenheim — zuster Mietje trouwde in 1818 met Ds. Romeny —, later naar de 'Men-op' ondernomen. Het was in die dagen werkelijk een onderneming, zo'n zomerreis: van Amsterdam ging het met de trekschuit naar Utrecht, vandaar met respectievelijk een donderkoetsje en een koetskar via Doorn, Rhenen en Wageningen naar Arnhem. De reis naar Diepenheim duurde bijna drie dagen: met de nachtschuit ging het over de Zuiderzee naar Kampen-Zwolle; daar werd de diligence naar Deventer genomen, van waaruit men per koetskar ten slotte Diepenheim bereikte. In 1823 duurde het

1. Op 12 of 13 juni 1806 volgens het *Levensbericht;* bij de loting bleek twijfel mogelijk; het is toen officieel op 13 juni gesteld.

eens twee dagen en nachten, voor het beurtschip uit Amsterdam Zwolle bereikt had; later zou Ter Haar, van de 'Men-op' naar Amsterdam terugreizend, weer eens twee nachten met tegenwind op de onstuimige wateren van de Zuiderzee doorbrengen, waarbij de leeftocht van passagiers èn schipper opraakte, zodat 'de aardappelen uit de zakken en de boter uit het vat' moesten worden aangesproken. Men kon als reiziger in die dagen zo al wat beleven; maar dit weerhield de Ter Haar's er niet van, geregeld en telkens voor vrij lange tijd Amsterdam met Salland te verwisselen.

In 1823 liet Bernard zich inschrijven als student in de letteren en de theologie aan het Amsterdamse Atheneum, waar hij in 1825 senator van het corps zou worden. Hij heeft daar o.m. onder Van Hengel en D. J. van Lennep stevig gewerkt, bleek zeer bedreven in de Oude Talen en het Hebreeuws en hield zich zelfs met het Arabisch bezig. In 1827, toen Prof Van Hengel in Leiden benoemd werd, volgde hij hem naar Leiden[1] en nam daar kamers 'bij Van Driel, in de Houtstraat', waar het hem blijkbaar goed beviel, want volgens de Studenten Almanak van 1829 resideerde hij daar toen nog steeds. Zijn studies in Leiden verliepen buitengewoon vlot: in 1828 deed hij summis cum laudibus zijn candidaats en slechts één jaar later zijn doctoraal examen in de theologie, onmiddellijk gevolgd door het proponentsexamen. In deze laatste jaren had hij hier en daar al eens gepreekt, eenmaal 'op beroep' in Beek; in 1830 kreeg hij een beroep naar Eemnes, waar hij op 23 mei zijn intrede deed. Voor die tijd was hij bijzonder vlug geplaatst — men leze Potgieter's *Als een visch op het drooge* —; voor Ter Haar was dit temeer een bijzondere vreugde, omdat hij Annemie, dochter van de Haagse dominee Van Woudenberg, die hij al van 1822 af kende, als domineese in de pastorie mocht inleiden.

Anders dan zijn latere ambtgenoten Beets en Ten Kate heeft Bernard ter Haar gedurende zijn studiejaren niet als jeugdgenie geparadeerd: toen eerstgenoemde aankwam als student, kende men hem al als dichter en schrijver uit de Muzenalmanak en het Letterlievend Maandschrift, terwijl Ten Kate bij het begin van zijn theologische studies al een hele reeks uitgaven op zijn naam had staan. Natuurlijk had Ter Haar ook 'gepoëtiseerd': een tot 1847 lopende opgave van zijn verzen begint met het jaar 1818. Tot 1825[2] vindt men steeds de toevoeging 'in hand

1. Ten onrechte noemt N. Beets (*Sparsa* p. 463) onder de professoren van Ter Haar te Leiden nog Van Voorst; deze was echter de voorganger van Van Hengel.
2. Deze verzen zijn niet meer in het *Familie-archief* aanwezig, evenmin als de twee verzamelingen *Adversaria* uit de jaren 1821/23, die Jan ten Brink nog gezien en beschreven heeft (*Gesch. d. N. Letteren in de 19e E.*, II p. 4-7).

schrift', sommige van deze verzen zou hij eerst in 1851 'overgezien en bijgeschaafd' publiceren. Zijn eerste vers in druk is geplaatst achter de dissertatie van zijn vriend Spijker, van wie hij voor de Mij. der Ned. Letterkunde later het levensbericht zou schrijven. Volkomen traditioneel, verraadt dit *Jongelingsdroomen* van 1826[1] bepaald aanleg tot versificatie, houterig is het allerminst:

Een frissche lauwer in de haren,
Terwijl de liefde U wenkt met mirt'- en rozenkrans;
Een rijpgezwollen oogst in pas volbloeide jaren;
Een toekomst vol van hoop, waarop wij juichend staren:
Dit, Vriend, behoort U thans!

Heil U! Ras treedt de feestdag nader,
Dat ge in Gods heiligdom, met godgewijde vreugd,
Verloornen wederroept in de armen van hun Vader;
Ras schetst gij Gods genade en die zijns Zoons te gader,
En 't eeuwig heil der deugd.

. . . . . .

Ziedaar het schoonst tafreel van 't leven!
En 't Ideaal, dat ook mijn jonglingsziel zich denkt!
't Is needrig als de cel, door 't stil gehucht omgeven;
't Is kalm gelijk de beek, die murmelt door de dreven
En weide en akkers drenkt.

In de laatst geciteerde strofe vinden we het dichterschap van Ter Haar in nuce: een romantisch gekleurde serieuze levenshouding en een grote liefde voor de natuur, uitgedrukt in traditionele dichtertaal, maar in ritmisch vloeiende verzen. Een persoonlijk geluid, zoals men dat b.v. in Beets' *Maskerade* duidelijk hoort, ontbreekt. Het volgend jaar leverde voor de poëzie een zilveren medaille op, de eerste van een reeks prijsvraagmedailles. Het wemelde toen nog van genootschappen op allerlei terrein en de prijsvragen waren legio; een bescheiden Amsterdams genootschapje 'Tot nut en beschaving' wenste de zelfopoffering bezongen te zien. De dichter Calisch kreeg de gouden, Ter Haar de zilveren medaille.[2] Na verschillende voorbeelden uit de Bijbelse en Klassieke oudheid worden gevallen van zelfopoffering uit de vaderlandse

1. Eerst opgenomen in de *Folio-uitgave* p. 322.
2. Het gedicht is te vinden in de *Folio-uitgave* p. 111-123.

geschiedenis gegeven. Ter Haar hechtte blijkens een aantekening in de uitgave van 1876 nogal waarde aan dit jeugdwerk, dat overigens weinig betekent. Diezelfde aantekening geeft een aardig kijkje op het karakter van de dichter: in de versie van 1826 had hij na de verschillende oudtestamentische voorbeelden aan het unieke geval van zelfopoffering, Christus' kruisdood, slechts twee, zegge twee regels gewijd:

> Dáár, zelfopoffering! vloot ge in al uw volheid neêr,
> En gaaft, wat hij verloor, den mensch zijn adel weêr!

Hij had dit gedaan, omdat het bewuste genootschap 'zijnen werkkring het meest onder beschaafde en geletterde Israëlieten (vond)' en wilde daarom 'deze hoogst teedere snaar' hier niet aanroeren. Zelf heeft hij wel gevoeld, dat deze oppervlakkige vermelding toch eigenlijk niet in de haak was; hij heeft het gedicht daarom niet vóór 1876 — en toen natuurlijk met een uitgebreider passage aan Christus' offerdood gewijd — uitgegeven. 'Thans is dit bezwaar opgeheven' schrijft hij dan, zonder nadere opgaaf van redenen. Was het nu fijngevoeligheid tegenover zijn joodse medeburgers of opportunisme geweest? Mogelijk toch wel het eerste, want Ter Haar had het hele gedicht en zeker de Aanteekening in de uitgave van 1876 achterwege kunnen laten. In dat geval is het een staaltje van grote oprechtheid, welke eigenschap we trouwens bij herhaling bij de dichter kunnen constateren.

Het volgend jaar werd een gedicht gewijd aan *Het muzikale in de natuur,* waarin een paar aardige passages voorkomen; we zouden het vers niet speciaal vermelden als het niet, juist tien jaar later geplaatst in de *Calliope*[1], Potgieter's aandacht had getrokken, waarmee een tienjarige relatie werd ingeleid; hierover later meer.

In deze periode, vóór het beroep naar Eemnes werd aangenomen, ontstonden ook enkele erotische gedichten, gewijd aan Elvire — men leefde toen nog in de tijd van de poëtisch-verdichte vrouwennamen — Ter Haar's eerste vrouw, toen nog zijn verloofde, Johanna Maria van Woudenberg (1806-1851). Hij ontmoette haar voor het eerst in 1822 bij zijn oudste broer Jan en zag haar na 1826 zo nu en dan bij familieleden. Na zijn candidaatsexamen in 1828 deed Ter Haar zijn officiële aanzoek bij Ds. Van Woudenberg in Den Haag, maar kwam naar hij kort noteert 'met de kous op het hoofd terug': zijn eerwaarde was blijkbaar van oordeel, dat in ons met proponenten verzadigd landje een huwelijkscandidaat eerst maar een standplaats moest zien te krijgen. Na de dood van Ds. Woudenberg in hetzelfde jaar en Ter Haar's proponents-

1. *Calliope* 1837 p. 72 vlgg.

examen kwam de zaak voor elkaar en kon de jonge proponent als verloofde aan zijn dissertatie gaan werken[1]. Na zijn bevestiging en intrede te Eemnes in mei 1830 volgde in augustus het huwelijk, in Den Haag voltrokken.

Aan deze Annemie nu, even zacht en vriendelijk van aard als zwak van lichaam, heeft de jonge student enkele verzen gewijd, die hij eerst in zijn tweede bundel van 1851 zou publiceren.[2] Hij schrijft dan in de *Ophelderingen* op de hem eigen wat plechtige wijze:

> Daar het gemoed des jongelings zich met dé meeste getrouwheid in de zangen zijner liefde afspiegelt, kwamen zij (de gedichten) mij voor, in deze zangen van vroegeren leeftijd niet te mogen ontbreken; en zoo weinig als ik, op gevorderden leeftijd, bij de herinnering dier liefde, of over den hierin aangeslagen toon behoef te blozen, zoo weinig reden vond ik daarom ze thans terug te houden.[3]

Nu, onze brave student heeft in deze minnedichten bepaald geen opwindende erotiek geleverd: éénmaal staat er:

Als mijn gloeijende mond op haar lippen zich drukt

en dat is voor Ter Haar al een tamelijk sterke formulering. Zo figureert er wel enkele malen de term 'boezem', maar het is altijd de boezem van de dichter, die bedoelt wordt. Neen, dan deden Jan Luyken en Bilderdijk het in hun jonge jaren anders. Merkwaardig in deze zeer traditionele verzen is, dat het meer natuur- dan liefdesbeschrijvingen zijn. In *Nieuw leven, bij den aanvang der lente,* komt Elvire zelfs niet voor, alleen de laatste regel zegt:

Kan 't misdaad zijn: te hopen?

Het een en ander wordt begrijpelijk, wanneer men weet, dat ook toen al de geliefde doodziek was, zoals ook een ander gedicht *Nachtwaak* getuigt. Al deze spanningen en angsten werkten averechts op het scheppend vermogen van de jonge dichter: hij klaagt hierover in *Het kwijnende dichtvuur,* onder een dubbel motto 'Poeta non fit sed nascitur' en 'Amor facit poetas'. Hierin vinden we een uitlating over zijn dichterschap, zoals we die ook wel bij tijdgenoten, Hasebroek b.v., hebben aan-

1. Die dissertatie is nooit klaar gekomen, in 1839 kreeg Ter Haar in Leiden een doctoraat honoris causa; zie p. 29.
2. Eén gedicht, 'Elvire's geboortedag', werd geplaatst in de *Tesselschade* van 1838 p. 39 vlgg.
3. *Zangen van vroegeren leeftijd en nieuwe gedichten* p. 182.

getroffen en die we toch niet aan de obligate nederigheid moeten toeschrijven. Tegen 'de onzigtbare magt', die hem 'aandreef tot zingen', zegt de jonge dichter:

> Gij hebt enkel me een speeltuig geleend tot mijn straf,
> Doch mij nimmer geschapen tot zanger!

Hij vervolgt dan:

> Neen! ik noem hem geen Dichter, wiens wisslend gemoed
> Wel een polsslag uw geestdrift voelt gloeijen,
> Maar ziet rijzen en dalen als ebbe en als vloed,
> En wanneer hij van de aarde zich heft met den voet,
> Weder magtloos zich wringt in zijn boeijen.

Zoiets getuigt van zelfkennis: Ter Haar werd inderdaad zo nu en dan wel door de daimoon geraakt, hij is stellig potentieel dichter geweest, maar er waren te veel remmingen. Toch komt hij dan een paar strofen verder tot regels als de volgende:

> Was die vonk niet gebluscht of te kwijnend en flaauw,
> 'k Zou de lente mijn loflied betalen,
> *Want de velden zijn groen, en de hemel is blaauw,*
> *En het wollige gras is bepareld met dauw,*
> *En de wildzang breekt los in de dalen!*

Dit is voor die tijd goed, fris werk en, als steeds haast bij Ter Haar, ritmisch plezierig aandoend. De amoureuze passages op zichzelf daarentegen zijn ontstellend retorisch:

> Neen! 't is geen droom! 'k voel op mijn lippen
> Nog tintlen d'eersten kus der min,
> 'k Hoor nog dat woord haar mond ontglippen,
> Als dronk ik 't bij herhaling in.
> 'k Waan nog met naamloos zielsverrukken
> Haar aan mijn siddrend hart te drukken, enz.

Hierin zit het voos-opgewondene, dat waarschijnlijk via de Amsterdamse huisvriend en mentor in poeticis Warnsinck van de praeromantische dichterschool en vooral van Bilderdijk afkomstig is. Zijn daarom de gevoelens van de dichter onecht, kunstmatig geweest? Dit is een vraag, die tot op zekere hoogte voor alle 19e-eeuwse romantische dichters geldt.

Het grootste deel van hun gedichten leent zich niet voor close-reading, omdat de taalvorm te weinig van de normale afwijkt en eigenlijk alleen enkele traditionele Parnas-termen kent; vandaar dat het accent meer op het inhoudsaspect ligt. Als gevolg hiervan wordt 'dichten' sterk ambachtelijk: het toepassen van enkele metrum- en rijmtrucjes. We vinden de psychisch toch zo verbazend gecompliceerde functie, die 'dichten' nu eenmaal is, in die tijd dan ook uiterst ambachtelijk uitgedrukt: 'verzen maken', als een bepaalde bezigheid, die elk ogenblik kan neergelegd worden, wanneer belangrijker zaken dat eisen, en die kan worden hervat, als er weer wat vrije tijd ter beschikking komt. Men kende wel zoiets als inspiratie, maar had voor de verwoording slechts een geijkte, licht 'versierde' taal ter beschikking. Juist daardoor lijkt de 19e-eeuwse lyriek ons vaak onecht: wij voelen die als sterk retorisch, daarbij vergetend, dat de gevoelens wel echt waren, maar dat de taalvormende kracht te zeer door de traditie van een paar eeuwen werd geremd. Stellig heeft hiertoe ook de omstandigheid bijgedragen, dat dichters als Ter Haar en heel wat tijdgenoten een stevige klassieke scholing hadden gehad. Het gevoel toont zich dus door de taal gesluierd, en zo kan men bij bepaalde passages wel van 'fraai' spreken, maar niet van 'ontroerend', en is in veel gevallen de kans op doodgewone bombast groot. Zelfs bij een dichter als Potgieter werkt de traditionele taal nog vaak tegen en de lezer van nu stoot hierop bij voortduring bij een 'pionier' als Jacques Perk. De oudere Tollens — men leze zijn vers op Elten — wist juist dáár te ontroeren, waar hij de traditionele Parnastaal liet varen en zich van doodeenvoudige taal bediende. Ter Haar is hoogst zelden in deze jeugdgedichten tot bombast vervallen: daarvoor bewaarden hem naast zijn klassieke scholing toch ook wel zijn rustige, beheerste natuur. Die, althans naar het uiterlijk, beheerste rust zou later door anderen nu eens als 'statig', dan weer als 'deftig' of zelfs 'stijf' aangeduid worden — ze kan naast een oprecht gemeende beminnelijkheid tegenover iedereen zonder uitzondering de zeer vele bestuursfuncties van de oudere Ter Haar verklaren[1].

1. Een aantal zijn genoemd op p. 78.

III Predikantsjaren

De gemeente in Eemnes kreeg in 1830 een weliswaar jong, maar uitstekend onderlegd predikant, die zijn nieuwe ambt degelijk opvatte. Hij was literair geschoold, had ook literaire ambities en capaciteiten, maar onderdrukte de eerste jaren deze zijde van zijn aanleg bewust. Hij ging wel niet zo ver als Hildebrand, die op zijn pastoriedeur in Heemstede *N. Beets, Herder* liet schilderen[1], maar voelde zich toch de eerste jaren uitsluitend de pastor gregis. Van zijn preken in die jaren is nog een keurig geschreven overzicht bewaard, met opgave van tekst, psalmen en gezangen[2], en de data, waarop en de plaats, waar ze werden uitgesproken. Tot eer van de jonge prediker moet vermeld worden, dat hij maar hoogst zelden met een oude preek optrad, of het moest voor een invalsbeurt als ringbroeder zijn. De Belgische opstand, die het Noorden eindelijk wakker schudde uit de Stastok-lethargie en letterlijk stromen van citadelverzen deed vloeien, heeft de jonge Ter Haar slechts een tweetal extemporeetjes ontlokt: hij was te zeer vervuld van zijn ambtswerk. Bovendien vertoonde zich in de eerste maanden van 1831, zoals het Levensbericht dit allercorrectst uitdrukt 'het eerste uitzicht op oudervreugde'. Toch werd dominee nog zijdelings bij de staatkundige gebeurtenissen betrokken: hij moest zijn broer Herman gaan zoeken, die uitgetrokken was en die hij in Deurne gezond en wel aantrof. Ditzelfde jaar bracht de geboorte van een zoon en een ernstige ziekte voor de na al die spanningen wat vermoeide vader. Het volgend jaar kwamen, naast pestpokken en cholera door heel het land, nieuwe spanningen, ditmaal inzake het ambt: de predikant van Eemnes had in vrij korte tijd naam gemaakt en kreeg beroepen naar Hillegom, waarvoor hij bedankte, en naar Vlaardingen. De plaats maakte op de familie een ongunstige indruk, naar het Levensbericht vermeldt; waarom het beroep toch aangenomen werd, is niet duidelijk. In het voorjaar van 1833 werd Ter Haar daar bevestigd, maar hij zou er niet lang blijven: na in Nijmegen en Zutphen op de nominatie te hebben gestaan, werd hij in 1835 in Arnhem

1. G. van Rijn: *Nicolaas Beets* II p. 147.
2. In het *Familie-archief.*

beroepen, zijn moeders geboorteplaats. Hij heeft het daar in ieder opzicht prettig gehad: er was omgang met befaamde oudere collega's als Donker Curtius en De Meyier en bovendien met familie en oude en nieuwe kennissen. Het gezin was inmiddels met een tweede zoon en een dochter uitgebreid, een derde zoontje stierf kort na de geboorte. De beroepen bleven aanhouden, o.a. uit Leiden en Dordrecht, maar Ter Haar's snoeren waren hier in liefelijke plaatsen gevallen en hij bleef in Arnhem. Het moet dan ook niet verbazen, dat we op het jaar 1837 de aantekening vinden: 'De lust tot de poëzie ontwaakt.' In de voorafgaande vijf jaar waren één enkele vertaling naar Hölty, en verder twee gedichten op de dood van het jongste zoontje ontstaan. Zo ergens, dan moest hier het gevoel spreken; het 'Goeden nacht aan mijn zoontje' heeft dan ook gevoelige passages, maar de traditionele dichtertaal schermt voor ons de gevoelsuitstraling tot op zekere hoogte af:

> Zacht sluimre dan uw stof in gindsche kalme dreven! —
> Houdt, Englen, in dat oord de wacht!
> God gaf, God nam het kind, God zal 't ons wedergeven! —
> Nu, liev'ling: *Goeden nacht*!

Na een ernstige ongesteldheid in de zomer, podagra, begon Ter Haar te denken over een uitvoerig gedicht, waarvan hij de stof in de oudchristelijke letterkunde, die hem nog jaren zou bezighouden, had aangetroffen. Zo kon hij dan in het voorjaar van 1838 in het Arnhems genootschap 'Prodesse conamur' de eerste drie zangen voordragen van *Joannes en Theagenes, eene legende uit de apostolische eeuw,* die nog in hetzelfde jaar bij Is. An. Nyhoff, de erudiete boekverkoper-uitgever in Arnhem, verscheen[1]. Ter Haar had toen echter Arnhem al verwisseld voor Leiden, dat hem voor de tweede maal had beroepen en waarheen hij, na 'zware strijd' — de ontvangst van een zilveren theeservies kon hem in Arnhem niet terughouden — in de loop van het jaar was vertrokken. De liefde voor de wetenschap en het besef, dat zijn vroegere hoogleraren Van der Palm, Kist, Clarisse en Van Hengel hun begaafde leerling met vreugde zagen komen, had het gewonnen van de aantrekking van het Gelderse natuurschoon.

Joannes en Theagenes behandelt in zes zangen, voorafgegaan door een inleidende zang van ruim tachtig verzen, een legende, te vinden bij Clemens Alexandrinus[2]: een jonge, veelbelovende Christen wordt door de

1. Een 2e druk verscheen het volgend jaar met een verbeterd titelvignet; de uitgever had niet tijdig een graveur kunnen vinden, en toen was het een slecht steendrukplaatje van Couwenberg geworden [Brief d.d. 23-8-38 aan Potgieter]. Verdere afzonderlijke drukken verschenen in 1846 en 1856.
2. In het geschrift *Quis dives salvetur*?

apostel Johannes bij zijn vertrek uit Smyrna aan de zorg van een bisschop toevertrouwd. De jongeman, door Ter Haar Theagenes genoemd, krijgt slechte vrienden, vervalt van kwaad tot erger en wordt ten slotte roverhoofdman. Als Johannes bij een hernieuwd bezoek aan Smyrna dit hoort, trekt hij de bergen in, weet Theagenes te vinden en hem tot inkeer en berouw te brengen. Deze simpele legende, in het origineel slechts enkele bladzijden beslaande[1], legt de nadruk zowel op de geloofsijver en de overredingskracht van de apostel als op het feit, dat bij oprecht christelijk berouw vergeving van zonden altijd mogelijk blijft, zelfs wanneer men afvallig is geworden[2].

Ter Haar wist, dat de jonge Aernout Drost een Duitse prozaversie van deze legende door F. A. Krummacher had vertaald en dat hij het plan had gehad, hiernaar een romantisch verhaal te dichten[3]. Hier was het echter niet van gekomen en Drost was inmiddels overleden. — Ter Haar wist, toen hij zijn verhaal dichtte, niet, dat Herder onder de titel 'Der gerettete Jüngling' dit thema al bewerkt had: 'Voor zoo verre als mijne wetenschap reikt, is zoodanige behandeling van deze *Legende* door geen' ander beproefd geworden', schrijft hij in de Aantekeningen. Wèl vermeldt hij daar als na zijn bewerking toevallig gevonden, een tekst uit de 17e eeuw, voorkomend in een stichtelijk boekje, die hij 'eene Parodie op het onderwerp van mijn eigen Dichtstuk' noemt. Ten bewijze citeert hij dan een viertal regels, die hij verachtelijk 'dit enkele staaltje' noemt:

> Siet tot getuygen neem ik Christum en zijn kerken,
> Dat gij met aller vlijt sult op den jong'ling merken:
> De Leeraar 't oock beloofd: de Apostel reyst van daer,
> En zegd noch in 't Adieu: Ey neemt de Jong'ling waer[4].

Wij vinden dit wat Catsiaans aandoend fragmentje helemaal niet parodistisch of belachelijk: van de bondigheid en geserreerdheid in de mededeling had Ter Haar met zijn 'veelvuldige uitweidingen' (Beets) nog wel iets kunnen leren.

Ter Haar draagt zijn legende op aan zijn vriend en studiegenoot Wernerus Immink[5], die vele jaren later in 'Refugium' te Velp, waar de oud-

1. Men vindt deze in de vertaling van Ter Haar op p. 76-80 van de eerste uitgave.
2. Dit was een theologisch probleem op zich zelf: veel godgeleerden uit vroeger tijd achtten vergeving na afval niet mogelijk.
3. *Joannes en Theagenes* p. 74.
4. C. J. Wits: *Onledige ledigheid ofte buytentijdse stichtelijke oeffeninghe* p. 81.
5. In het opschrift aangeduid door twee asterisken, in de tekst 'mijn waardste W.' genoemd.

professor toen woonde, zou overlijden. De inleiding van deze opdracht is belangrijk als autobiografie van de dichter:

> Met zekere huivering — gij herinnert het u nog uit onzen Akademietijd — kwam ik er altijd toe, om één mijner verzen, verder dan mijn' gewonen vriendenkring, door den druk te verspreiden; en zoo dikwerf als mijne jeugdige eerzucht mij aanprikkelde, om dien schroom te overwinnen, zoo dikwerf plaatste zich het 'mediocribus esse poetis' van Horatius, als een grijnzend Medusahoofd, voor mijne verbeelding, tusschen mij en het lezend Publiek. 'Op dit pad liggen voetangels en klemmen', dacht ik dan bij mij zelven, en ik achtte het de wijste keuze, in het donker verscholen te blijven. Waarschijnlijk zou ik mij wel nimmer verstout hebben, als beoefenaar der Dichtkunst op te treden, *indien ik niet voor eenigen tijd beleefdelijk en dringend was aangezocht, om iets van mijne vroegere voortbrengselen, ter plaatsing in enkele Jaarboekjes, af te staan*[1]. Ik heb mij hiertoe laten verleiden; en nadat ik nu eenmaal mijne portefeuille geopend had, is ook de lust de harp weder van de wilgen te nemen, op nieuw bij mij ontwaakt — en ziedaar, mijn Vriend! uwe vraag beantwoord: wat de eerste aanleiding tot de zamenstelling van dit Dichtstuk gegeven heeft?[2]

Ter Haar verklaart hier dus, dat hij het dichten er sinds lange tijd aan gegeven heeft, maar op dringend verzoek jeugdverzen in een paar almanakken heeft geplaatst. Zonder deze verzoeken — en onder de uitnodigende redacteurs bevond zich niemand minder dan Potgieter — was Ter Haar waarschijnlijk niet meer tot 'het zamenstellen van dichtstukken' gekomen. We moeten dit niet als een captatio benevolentiae opvatten: Ter Haar heeft dit jaren later, na de verwijdering tussen hem en Potgieter, nog eens nadrukkelijk uitgesproken[3]; het is met name Potgieter geweest die hem weer aan het dichten heeft gezet; hierover straks nader.

Een tweede punt in de opdracht is de vraag, of de geschiedenis van de christelijke kerk wel stof kan bieden voor dichterlijke behandeling. Vriend Immink had die geschiedenis 'eene ondankbare studie' genoemd, 'weinig geschikt om het gevoel voor het schoone op te wekken, en daarom aan den eigenlijken kamer- of godgeleerde over te laten, maar van den beminnaar der fraaije letteren naauwelijks te vergen'. Ter Haar daarentegen

1. Cursivering van ons.
2. *Joannes en Theagenes* p. II.
3. Brief aan Potgieter dd. 17-12-'49.

acht de kerkgeschiedenis zeer geschikt als dichtstof en wijst — hier komt de protestant even om de hoek — op 'het bijgeloof en de volksbegrippen der middeleeuwen... de gloeijende kleuren en de schitterende eeredienst van het Katholicismus... het kluizenaars- en kloosterleven', waarna hij laat volgen: 'en zooveel, *waarvan wij de vermelding in eene geschiedenis der Christelijke kerk wel gaarne zouden willen missen,*[1] maar wat toch aan Schilders en Dichters beiden de rijkste bouwstoffen, voertuigen en sieraden aanbiedt'. Als het veiligst terrein voor de dichter noemt hij dan het eerst tijdperk van de christelijke geschiedenis, 'in de eerste frissche levenskracht van haar bestaan'. Veilig ook al, omdat uit die tijd weinig exacte feiten vastgelegd zijn, en men zich bij de studie van die periode bevindt 'op het gebied der Overlevering, dat als het ware het midden houdt tusschen ge schiedenis en verdichting': de dichter hoeft dan alleen maar te zorgen, dat hij niet tegen de waarschijnlijkheid zondigt.

Ter Haar acht zijn keuze van het onderwerp ook hierom goed, omdat hij 'in een tijdperk, hetwelk in voortbrengselen der Historische Poëzij en der Romantiek zoo ongemeen vruchtbaar mag heeten, enigszins de algemeen heersende smaak volgt', maar toch ook weer van de andere, vaderlands-historische gedichten afwijkt door de keuze van een religieus onderwerp[2]. En juist hierom hoopt hij van de kritiek 'een toegevender oordeel te mogen inwachten, dan indien het (z)ijn éénige bedoeling geweest ware, (z)ijn dichtstuk voor eene proeve van kunsttalent te doen doorgaan'. Met andere woorden: Ter Haar speculeert op de godsdienstzin van zijn tijdgenoten. Mede met het oog daarop waarschijnlijk komt aan het slot de passage:

> De veelvuldige en gewichtige bezigheden, aan ons ambt verbonden, verbieden mij ernstig, meer dan als bijzaak, eene kunst te beschouwen, welke de meest geliefkoosde uitspanning mijner jeugd en jongelingsjaren geweest is, welke... ik in mijnen mannelijken leeftijd nimmer zal ophouden te beminnen.

Hier hebben we typisch de predikant-dichter, ook waar hij, aan het slot van de opdracht, de hoop uitspreekt, dat velen in zijn vroegere standplaatsen het dichtstuk 'niet zonder belangstelling' in handen zullen nemen, en vooral waar hij eindigt met het beeld op te roepen van 'deze of gene jongeling van voortreffelijken aanleg, maar half bezweken voor de verleiding', die 'één' traan des berouws op deze bladeren zal laten vallen'. Wie nu vindt, dat dit alles er wat dik op gelegd is, doet, geloven

1. Cursivering van ons.
2. Van Lennep was hem hierin al voorgegaan met zijn legende *De Paradijsroos*.

wij, de mens Ter Haar onrecht: hij zal dit werkelijk gemeend hebben. Hij was nu eenmaal een romanticus en een oprecht gelovig christen tevens en mocht als zodanig een beroep doen op het gevoel. Maar het is wel opvallend — we zullen het later weer zien — hoe de dichter op het juiste moment de juiste snaar weet te treffen in verband met een, meestal ook op de juiste tijd gelanceerd, dichtstuk van zijn hand. Anderzijds mag zoiets van iemand uit een zakenmilieu ook weer niet verbazen. In ieder geval verstond hij de kunst zijn werk bij het publiek in te leiden — en dat mag een verdienste op zichzelf heten.

En nu het gedicht, in onregelmatig wisselende vier- en vijfjambische verzen geschreven, met vrije rijmvorming, zoals Byron het voorbeeld gegeven had. De inleiding, enkele bladzijden, is een evocatie van het oudste christelijk verleden:

> Een nieuwe schepping werd geboren. —
> Het tarwegraan, aan de aard vertrouwd,
> Dat scheen verstorven in de voren,
> Droeg vruchten, zestig-, honderd-voud;
> En 't mostaardzaad, het kleenst der zaden,
> Dat onbeperkt sproot uit den grond,
> Werd reeds een boom met kroon en bladen
> En sloeg zijn takken wijd in 't rond.

De eerste vier verzen zijn werkelijk goed, het tweede viertal niet: het beeld van het bijbelse mostaardzaad, dat *onbeperkt* spruit en tot een *boom* wordt, is vals. Dit gebruik van ondoorleefde of niet-doorziene beelden is typerend niet speciaal voor Ter Haar, maar voor heel de 19e-eeuwse verskunst; het schijnt de dichters noch de lezers gehinderd te hebben, al wezen de critici in de Boekbeoordelingen de allerzotste gevallen van beeldspraak wel aan[1].

Natuurlijk moet Ter Haar onder de zegeningen van die tijd, die hij als een aevum aureum afschildert, ook vermelden, dat

> Geen priestertrots van later dagen
> Deed middeleeuwsche kluisters dragen,
> Of dong naar 's waerelds algebied.

Later zou het erger worden:

1. Zo bv. Hasebroek in zijn kritiek op Van der Hoop's *Het slot van IJsselmonde; De vriend des Vaderlands* 1835 p. 201 vlgg.

Toen liet men doek en marmer spreken
En hing 't ontzenuwd Christendom
Als tooisel der misvormde leden,
Van kerksieraân en plegtigheden
Den breeden statiemantel om!

In 1838 was zo'n terloopse sneer op het katholicisme van een protestantse herder nog volkomen normaal, de vrijwel uitsluitend protestantse lezers van het gedicht zullen bij deze passage niet eens instemmend geknikt hebben: zoiets hoorde er gewoon bij. We zullen zien, dat Ter Haar in dit opzicht nadien een ontwikkeling heeft doorgemaakt, voorlopig echter zou hij ten dezen "goed-protestant" blijven.

In de eerste zang, waarin Joannes zijn beschermeling aan de Smyrna'se bisschop Theophilus toevertrouwt, wordt hij als grijsaard geschilderd, in wie het vuur uiteraard 'iets zachter glom'. Maar nu laat de dichter hem bij de in wezen toch eenvoudige overdracht en opdracht, steeds meer opgewonden worden:

Hij hield de hand eens knaaps gevat;
En leidde dien tot vóór den Herder,
Wiens zorg de kudde was vertrouwd,
Die in 't geloof werd opgebouwd,
En sprak *met klimmend vuur* toen verder ...

Na deze overdrachtsmonoloog zegt Ter Haar dan:

Theofilus zweeg van ontroering,
Terwijl *in de eigen geestvervoering*
Joannes plegtig volgen liet ...

Als Theophilus dan beloofd heeft het kind te zullen leiden en onderrichten, volgt de passage:

Van vreugde *als half aan de aarde onttogen,*
Hoort hem *verrukt* de Apostel aan;

Hier zien we nog een rest van de opgewondenheid die de eerste romantische of als men wil praeromantische dichtergeneratie heeft gekenmerkt en die vooral in Zwolle en Amsterdam zich heeft gemanifesteerd; Warnsinck, poëtisch mentor van de jonge Ter Haar, leed chronisch aan deze

dichterkwaal[1]. Ter Haar behoorde tot een jongere generatie, maar heeft altijd iets van het pathetische der oudere groep behouden.

De tweede zang beschrijft de doop van de jonge Theagenes, zoon van een op haar sterfbed gedoopte moeder,

> Die op hem neerzag uit haar woning,
> En d'eigen krans hem had beloofd.

In deze vrij korte zang komen telkens beschrijvende passages voor, die alle goed gezien zijn:

> Dáár steeg hij af in 't waterbad:
> De zon had, met haar laatste stralen,
> Zijn hagelwit gewaad verguld,
> Zijn hoofd in vloeijend goud gehuld,
> En schitterde op het popelblad.

In de derde zang krijgen we de zedelijke val van de jonge Theagenes, die, 'na d'eersten schred, Op 't spoor der ondeugd uitgezet' niet terug durft treden, omdat hem geleerd is, dat hij nu opnieuw de Heer gekruisigd heeft en er voor hem geen redding meer bestaat[2]. Hij sluit zich aan bij een roverbende en wordt hun hoofdman. Typisch-romantisch eindigt de dichter deze zang met:

> Theaagnes viel — zijn val was *groot!*

De vierde zang opent met een aardige schildering van het vervliegen der jaren:

> De storm stak op en schudde 't woud,
> En knakte met zijn slagwiek 't hout,
> En gonsde langs 't verbolgen meer,
> Of leî, wanneer de Zomer kwam,
> Zich, uitgewoed, te slapen neêr;
> De Lente gaf, de Herfst ontnam
> De blaadrenvacht aan d'eikestam.

Dan komt de stokoude apostel voor de laatste maal in Smyrna terug,

1. Op een medisch congres in Amsterdam als poëet optredend, verzekert hij de vergaderde artsen:

> Geredden danken u, bij 't klinken der akkoorden
> Van 't lied, hun kloppend hart ontsneld;
> En Neêrland juicht, verrukt, dat, aan des Amstels boorden,
> Geneeskunst zulk een rij van achtbre priesters telt. *Gedichten* p. 29

2. In de Aanteekening op deze zang, p. 88 vlgg., gaat Ter Haar nader op deze opvatting in.

hoort het ontstellend nieuws, zegt: 'Hij leeft! — Nòg staat Gods Hemel open!' en gaat Theagenes opzoeken:

> Waar toeft een gids? — Hij treê mij voor!
> Een paard — dat langs het eigen spoor
> Hem volge, en mij *ten voertuig* strekke...

Hier glijdt de dichter weer even uit: in de 2e druk verandert hij 'voertuig' in 'draagkoets', maar maakt het valse beeld daarmee niet beter.
Niet minder dan twee bladzijden van de vijfde zang wijdt Ter Haar aan de beschrijving van een late maannacht in de bergen, met een vage reminiscens aan Vondel:

> De wagen, wentlend langs zijn spoor,
> Omstraald van diamanten gloor,
> Had meer dan half zijn' loop volend,
> En reeds zijn dissel omgewend...

Theagenes slaapt, ver verwijderd van zijn bendeleden, in het bos en droomt akelig; hier krijgt de dichter de kans een stukje griezelromantiek te plaatsen:

> Gedaanten dwarlen langs den stroom;
> Zij naadren langzaam — wijken weder —
> Zij plompen onder — rijzen op:
> Geraamten met ontvleeschten kop,
> Die met hun dorre beendren kleppen!

En zoiets schrijft een ernstig, oerdegelijk predikant op zijn studeerkamer in Arnhem, in het bedaarde Holland van het jaar 1838, zich helemaal inlevend in de droom van een roverhoofdman: de romantiek heeft er bij die generatie toch wel diep in gezeten.
En nu wordt Theagenes wakker:

> Daar flikkren wapens! — Schreden naadren!
> Een horenschal weêrgalmt langs 't hout;
> En, vóór hij vlugten kan of keeren,
> Hoort hij 't gerucht alom vermeeren,
> En 't klinkt 'Theagenes' door 't woud!

In de zesde zang vertellen zijn bendeleden hem, dat ze een grijsaard hebben gevangengenomen; ze brengen hem, maar Theagenes vlucht. Joan-

nes volgt hem, hij 'scheen, door hooger geest gedreven,/ Met weer verjeugdigd vuur en leven/Bezield, als boven de aard te zweven'. Na enige aarzeling ligt Theagenes 'geketend aan zijn borst': zijn katharsis blijkt uit zijn veranderd uiterlijk, dat 'blijder tint en blos herkregen heeft'. Hier kan de dichter niet nalaten — Beets zal het hem later verwijten — even een Homerische vergelijking in te lassen, op zichzelf geen slechte:

Gelijk, wanneer de zilvren maan,
Bij stormend weder opgegaan,
Uit donderwolken komt gestegen,
En achter 't dunner nevelkleed,
In schemerglans, te voorschijn treedt. -

Zo'n observatie is voortreffelijk, het verwoorden van natuurimpressies zal ook later Ter Haar's sterkste kant blijken. De psychologie daarentegen — ook dit is herhaaldelijk tegen hem aangevoerd — is bepaald zwak: de val van Theagenes in de derde zang bijvoorbeeld wordt onvoldoende gemotiveerd, geschiedt althans te snel.

Deze zesde en laatste zang, waarin de dichter een passus vlecht, aan Klopstock ontleend[1], eindigt met een beknopte samenvatting:

Theaagnes viel — diep zonk hij neder,
Maar rees vol eedle schaamte weder,
En zwoer op nieuw aan Christus trouw; —
En uit den traan van boete en rouw
Ontlook een nieuw en glansrijk leven,
Welks vrucht de Hemel erven zou;
Hem is de kroon, daar wij naar streven,
Aan 't einde van den strijd verbleven,
(Zoo tuigt het grijs historieblad)
En — was hem veel van God vergeven —
Hij heeft te vuurger lief gehad!

De slotregels zijn weer typerend voor het vroeg-19e-eeuwse dichterschap: in het streven naar een peroratie worden weer te sterke termen èn een vals beeld gebruikt. Over de 'strijd' van Theagenes is ons vrijwel niets meegedeeld; dat hij na zijn bekering 'te vuurger' heeft liefgehad, hierover wordt helemaal niets gezegd. 'Grijze historie' is acceptabel, een 'grijs historie*blad*' niet.

Het lezend publiek — we moeten ons dit rond 1840 vooral niet te groot

1. *Der Messias* XIX vs. 130-200.

voorstellen — waardeerde Ter Haar's legende zeer: binnen een half jaar bleek een 2e druk nodig. Voor de dichter was dit een ongezochte aanleiding, om de vele vrienden, 'die hij elders achterliet' en die zijn gedicht gekocht hadden, in een verlengde Opdracht aan Immink, even te vermelden en 'de godsdienstige zin en smaak (z)ijner Landgenooten' te prijzen. Maar hij kon hier ook even polemiseren met Bakhuizen van den Brink, die zijn legende in *De Gids* uitvoerig besproken had[1]. Voor Van den Brink was dit niet zó'n plezierige taak geweest, omdat hij wist, dat Potgieter het handschrift had doorgelezen en Ter Haar van diens aanmerkingen gebruik had gemaakt: hij had o.m. een uitvoeriger inleiding gedicht. Zelfs had hij, 'nog een nieuweling in het uitgeven zijnde', Potgieter om advies gevraagd inzake het honorarium[2]. Bakhuizen, ook toen al zeer kritisch tegenover de romantische uitbundigheid van zoveel tijdgenoten, heeft in de wetenschap van Potgieter's collaboratie waarschijnlijk een zekere mildheid betracht. Hij spreekt van een 'bescheidene, kalme, verstandige voorrede' en 'het helder hoofd' van de dichter, en behandelt dan de kwestie, of de kerkgeschiedenis zich inderdaad 'in de Legendenvorm, zoo als de Romantische school haar ingevoerd heeft' laat behandelen. Hij meent, dat dit wel mogelijk is, mits de dichter zich niet beperkt 'tot het beschrijven van details, van tooneelen, van menschelijke daden en gevoelens' alleen, maar 'het goddelijk raadsbesluit, het goddelijk gerigt, de goddelijke waarheid' als steeds op de achtergrond aanwezig toont. Detailwerk alleen levert 'poëzy van anno één': dit kon Ter Haar zich voor gezegd houden. Ernstig bezwaar heeft Van den Brink tegen de ongemotiveerde val van Theagenes: blijkbaar had de vorming van Joannes weinig blijvende invloed gehad. Lof is er voor 'die ligte bevallige maat, die stijl, die niet tot de hoogste dichterlijke vlugt nadert, maar slechts even boven het onderwerp henen zweeft... die vorm, waarin Van Lennep en Beets zoo gelukkig slaagden'. Wel wijst Van den Brink op een 'gemis aan karakteristiek in de wijze van uitdrukking der verschillende personen', met name in de laatste zang. Aan het slot van de recensie komt een waarschuwing: bijbelpoëzie is in de loop der eeuwen in allerlei vormen behandeld, nu heeft zij 'het gewaad der Legende' aangetrokken. Maar 'de vorm is een zwak bondgenoot voor den dichter... voor een poos verrast hij er de welwillendheid der lezers mede: maar de echte poëzy heeft bestendiger waarborgen'. Dit klinkt niet aardig, vooral omdat Vondel nog even genoemd wordt en 'de kracht van 's mans dichterlijken geest' geprezen. De pil wordt dan verguld: 'Omdat wij in den *Jo(h)annes*

1. *De Gids* 1839 B. p. 149-161.
2. Nijhoff had hem hetzelfde honorarium geboden als wat Beets voor zijn *Kuser* had ontvangen, maar Ter Haar vond deze kwestie 'te kiesch' om er Beets over te schrijven [Brief aan Potgieter dd. 23-8-38].

en Theagenes veele sporen van echt dichterlijke gedachten aantroffen, prijzen wij: omdat de vorm door hare gemakkelijkheid verleidelijk worden kan, waarschuwen wij'.

Ter Haar haakt in de straks vermelde 2e druk nog even op deze recensie in: hij heeft een aantal regels gewijzigd op grond van de aanmerkingen van zijn 'bescheidenen en alleszins bevoegden beoordeelaar'. Hij ontkent, dat de legende van de Romantische School minder geschikt zou zijn ter behandeling der kerkelijke dan van andere geschiedenis, 'indien maar het onderwerp zelf voor eene dichterlijke inkleeding en ontknooping vatbaar is'. Het slot van deze tweede Inleiding is even zalvend als dat van de eerste: hij hoopt dat zijn legende iets goeds gesticht heeft en eindigt dan weer tamelijk peroratief: — 'verkwik uwen vriend daarmede, en smaak zelf dien reinen wellust, als de zegenrijke vrucht uwer getrouwe Evangelie-prediking!' En dan komt als slotwimpel de aloude wens: 'Heil zij U en den Lezer!'

De legende is nog tweemaal afzonderlijk uitgegeven, in 1846 en 1856 en verder opgenomen in de verzamelde werken.

We noemden daarstraks Potgieter: de relatie dateerde al van 1837. Potgieter had toen juist de *Gids*-redactie op zich genomen, was buitengewoon actief en liep al rond met plannen voor een jaarboekje, dat de bestaande almanakken en met name de Muzen-Almanak in degelijkheid zou overtreffen. Hij zocht toen overal naar jonge, frisse krachten, waarbij hij zich van lichte vleierei niet afkerig toonde. Hij schijnt in het voorjaar van 1837 Ter Haar te hebben geschreven — de brief is niet bewaard[1] — en hem toen nogal lof te hebben toegezwaaid als 'oorspronkelijk dichter'. Nu is Ter Haar zijn leven lang — hijzelf heeft het herhaaldelijk gezegd — een uiterst traag briefschrijver geweest, die zijn correspondenten meerdere malen geen weken, maar maanden liet wachten. Vanzelfsprekend begint zo'n verlate antwoordbrief dan met een fraaie tirade, waarin òf een redelijk argument wordt opgegeven òf — en dat gebeurt niet zelden — amende honorable wordt gedaan. Potgieter's eerste brief nu wordt ook met de nodige vertraging beantwoord op 3-7-37 en hiermee begint dan een correspondentie die tot 1843 met tussenpozen wordt aangehouden en dan vrijwel ophoudt na de komst van Ter Haar in Amsterdam en zijn opname in de *Gids*redactie. Hoewel Ter Haar hier al meteen het woord 'Vriend' gebruikt en de correspondentie ook verder een vrij vertrouwelijk karakter draagt, krijgt men toch altijd de indruk van een zekere af-

1. De brieven van Potgieter aan Ter Haar zijn op één na — waarschijnlijk een brouillon, naar het schriftverloop te oordelen — alle verloren gegaan; vermoedelijk heeft Ter Haar ze na de definitieve breuk met Potgieter in 1849 vernietigd. — De brieven van Ter Haar zij hierachter als *Bijlage II* opgenomen.

stand, al wordt die mede veroorzaakt door de altijd wat statige en omslachtige stijl, die Ter Haar nu eenmaal eigen was. Hasebroek's brieven aan Potgieter zijn veel levendiger, warmer en vooral ook geestiger. Want al heeft Ter Haar het bestaan een lezing te houden over de humor[1], de echte humor was hem volkomen vreemd, wat kwalijk genoemd moet worden. Ons is maar één gedicht bekend, waarin hij werkelijk guitig is[2], en dat is nog weer iets anders dan humoristisch te zijn in hogere zin.

Deze eerste brief aan Potgieter is belangrijk voor Ter Haar's opvattingen en voor zijn zelfkennis. Potgieter zal, tussen haakjes, meesmuilend de passage gelezen hebben, waarin Ter Haar hem 'een jeugdig beoefenaar der schoone letteren en wetenschappen' noemt, 'wiens naam in onze Vaderlandsche letterkunde reeds gunstiger bekend geworden is, dan de (z)ijne immer worden zal'[3]. Wat zijn eigen dichterschap aangaat, verklaart Ter Haar, dat in zijn Latijnse-schooljaren 'de Poëzy de ademtogt mijns levens was, waarop ik mijne verzen, niet gelijk Tollens door de nommers maar door mijne themata en diktaten schreef'. Later kreeg hij de overtuiging, dat 'de bestemming als Predikant en de begeerte om dichter te zijn, in eene geheel vijandelijke houding tegenover elkander stonden'. Hiertoe had zijn mentor, de Amsterdamse theoloog Willem Dwars[4], in belangrijke mate bijgedragen door hem 'meerdere lust tot gezette en hoogere studie inteboezemen' en 'die overheerschende liefde tot de Dichtkunst' te onderdrukken. En toen de jonge student 'de dorenbosschen der Kritiek en Dogmatiek moest doorworstelen', dreigde, naar hij schrijft, ook de laatste vonk te versterven. Het woord 'dorenbosschen' wijst op een negatieve kant van de theologische aanleg: ook later, toen de theologen elkaar op de terreinen van kritiek en dogmatiek geweldig in de haren zouden vliegen, kon Hasebroek zijn ambtgenoot 'de neutrale Ter Haar' noemen. Hij zou nooit duidelijk partij kiezen, allereerst wel om zijn irenische aard, maar ook omdat de dogmatiek hem niet interesseerde en hij ook niet specifiek wijsgerig aangelegd was.

Ter Haar schrijft verder, dat hij nog wel eens 'een greep op de lier' doet, maar dat hem dit steeds onhandiger afgaat, 'zoo dat ik met schaamte en weerzin de minderheid mijner latere rijmprodukten, vergeleken met mijne vroegere opmerke'. Hij concludeert dan, niet tot dichter geboren te zijn. Dat hij niet meer gepubliceerd heeft in zijn studententijd, is uit vrees voor mediocriteit geschied — hij geeft hier ter wille van Potgieter Horatius' spreuk keurig vertaald — en hij wilde niet het 'steeds aan-

1. In ms. in het *Familie-archief* aanwezig.
2. Een bruiloftsgedicht, 'Koperen bruiloft'.
3. Ter Haar was dan ook *twee* jaar (!) ouder.
4. Niet-praktiserend theoloog te Amsterdam, medewerker aan de *Vervolgbundel* op de Evangelische gezangen; zijn naam leverde Potgieter het spot-pseudoniem *W. D.-s.*

groeijend getal (der rijmers) op den Nederlandschen Zangberg vermeerderen'. Dat hij nu toch niet afkerig is van publicatie, bewijst een verzoek in dezelfde brief om een stukje, bestemd voor de Tesselschade, als Potgieter dit niet geschikt oordeelt, door te zenden naar Immerzeel, 'ter plaatsing in den Muzenalmanak'.

Op de kwestie, of de combinatie Koopman-Dichter eerder mogelijk zou zijn dan die van Predikant-Dichter, wordt in een volgende brief aan Potgieter nader ingegaan. Ter Haar had op de frequentie van de eerstgenoemde combinatie gewezen en terecht, maar verder beweerd te moeten betwijfelen, of iemand 'tegelijk voortreffelijke *Verzen* en voortreffelijke *Prêken* schrijven' kon. We moeten niet vergeten dat op dat ogenblik de predikant-dichter nog een rara avis was in onze letteren. Potgieter schijnt toen gewezen te hebben op het dichterlijke in de Oosterse letterkunde — en deze wenk zou Ter Haar brengen tot zijn *Joannes en Theagenes* — en in 'de schoone Christelijke godsdienst' in het algemeen. Ter Haar maakt dan de stellig juiste opmerking, dat het verhevene veel van zijn verhevenheid verliest, 'wanneer men dagelijks in dezelfde wereld van gedachten omwandelt' en dat bij een zuiver wetenschappelijke beoefening 'veel van dat Dichterlijke (in de godsdienst) verloren gaat'. Hij verwijst dan naar Jean Paul's uitspraak: 'Boven onze Intreêleerreden zweeft de Heilige Geest, het broedsel met zijne duivenvleugelen koesterde — maar daarna liggen de eijeren verlaten en koud'.

Potgieter krijgt dan een compliment: hij had geschreven, dat de kennis der Klassieken een groot hulpmiddel voor de predikant-dichter was[1]. Ter Haar zegt dan, dat 'de veelzijdige kennis van nieuwere talen en dichters, die mede hunnen fakkel aan het licht der Grieksche en Romeinsche Letterkunde hebben ontstoken' geenszins 'een armhartig surrogaat zoude zijn, om dit gemis te vergoeden', zoals Potgieter had geschreven, omdat deze zelf duidelijk het tegendeel bewees. Toch houdt hij zich overtuigd, dat Beets en Hasebroek — toen beiden nog student — 'gedurende de eerste jaren van hun Dienstwerk (niet) zoo veel, en zoo veel voortreffelijks aan het Publiek zullen leveren, als zij aanvankelijk geleverd hebben'. Nu, deze voorspelling is uitgekomen, alleen heeft Beets de Pegasus eerder weer van stal gehaald dan Hasebroek. — Bij al deze jonge theologen met dichterlijke aanleg zien we twee factoren werkzaam: de intrede in het ambt komt hun als zo 'gewigtig' voor, dat ze bewust hun dichterschap onderdrukken, dit allereerst. Een tweede factor echter is hun leeftijd:

1. Het schijnt Potgieter erg gehinderd te hebben, dat hij een klassieke vorming miste; eigenaardig, want hij had met zijn talenaanleg dit manco zelf toch tot op zekere hoogte kunnen aanvullen.

wanneer ze geen dichter pur sang zijn, en dat waren noch Ter Haar, noch Hasebroek, noch Beets, verzwakt het jeugdgevoel, dat hen eens werkelijk spontane, doorvoelde verzen deed schrijven. Dan blijft alleen de deels aangeboren, deels aangeleerde verstechniek over — een koud kunstje — en slaan ze dan op latere leeftijd de lier weer, dan wordt het berijmde theologie of moraal, en soms nog erger. Alleen wanneer de ouder geworden theoloog nog eens een intens gevoelsmoment beleeft, is 'het' er weer en krijgen we een vers als 'De moerbeitoppen ruischten' van Beets of het Strauss-gedicht van Ter Haar. De heren hebben zelf ook wel geweten, dat ze, zoals Hasebroek het eens gezegd heeft, in poeticis 'vlees noch vis' waren, maar de bijval van het publiek, dat graag hun verzen las, omdat ze in ieder geval ver uitstaken boven de prullaria van honderden tijdgenoten, heeft hen op latere leeftijd tot meerdere produktie verleid. Alleen Beets, de meest begaafde en ook daardoor de meest verwende, die alleen tegenover zijn Schepper en zijn Oranjevorst zich werkelijk klein voelde, heeft zich nooit zo duidelijk over zijn halfheid uitgelaten. Een derde motief voor het verzen maken door deze jonge predikanten, en dat Hasebroek en Ter Haar ook wel eerlijk genoemd hebben — Beets nooit — was zuiver materialistisch: ze hadden geld nodig in het eerste decennium van hun ambtswerk. Bij Beets met zijn zeer grote gezin, dat hij voortreffelijk leidde en verzorgde, is dit altijd zo gebleven, de twee anderen kwamen door erfenis en huwelijk later in goeden doen. Maar toen konden ze er niet meer mee ophouden. Over Ten Kate kunnen we in dit verband zwijgen: bepaald dichterlijk begaafd en veelbelovend geestig in zijn Bragiana, heeft hij later helaas met zijn gigantische verzenproduktie de veronderstelling gewettigd, dat het geen toeval is geweest, dat zijn voornaamste uitgever J. B. Centen heette.

De correspondentie met Potgieter heeft Ter Haar's meest produktieve periode ingeleid en ten dele begeleid: tussen 1838 en 1851 heeft hij zijn belangrijkste gedichten èn zijn werken op kerkhistorisch gebied geleverd. Nu kan men over het algemeen de periode tussen het dertigste en vijfenveertigste levensjaar als iemands beste tijd beschouwen, maar bij dichters en vooral bij romantische dichters is het vaak anders geweest. Het geval-Ter Haar, waarbij ook de dichterlijke hoofdproduktie in het midden van het leven valt, zou dan de opvatting kunnen versterken, dat hij geen volledig dichter geweest is.

Te beginnen met 1839, na zijn 'terugkeer' naar Leiden dus, herleeft de belangstelling voor de wetenschap, verklaarbaar door het hernieuwd contact met zijn oude hoogleraren, ten dele ook noodzakelijk, doordat Ter Haar de eerste jaren ter kasversterking theologische studenten in huis nam met enig toezicht op hun studie. Zijn voorgenomen promotie on-

middellijk na zijn academische examens was niet doorgegaan[1], tot 1834 had hij zich met een nieuw onderwerp bezig gehouden, maar het toen 'definitief opgegeven'. Ook was het geen gebruik, dat een predikant in functie zich nog in een openbare promotie aan de kritische opmerkingen van opponenten blootstelde. Blijkbaar heeft de Leidse professorentrits een hoge dunk van Ter Haar gehad: het Levensbericht vermeldt althans op maart 1839 'op voordracht van Prof. Clarisse door den Academischen Senaat te Leiden tot Theol. Dr. honoris causa benoemd' en vervolgens 'Latijnse speech (nog onder mijne papieren bewaard)'. Helaas is deze oratio van de eredoctor niet meer in het Familie-archief aanwezig; mogelijk hadden we daarin iets van de motivering der theologische faculteit kunnen terugvinden. Ter Haar had op dit tijdstip namelijk nog geen enkele kerkhistorische of andere theologische studie in het licht gegeven; verder spreekt hij er later nooit meer over, ook hebben wij nergens over deze merkwaardige promotie verder iets aangetroffen. Onwillekeurig krijgt men de indruk, dat het een stevig steuntje-in-de rug van de Leidse faculteit, met name van de kerkhistoricus Prof. Kist is geweest, die in Ter Haar een gewenst toekomstig collega zag[2].

Hoe het zij, de Leidse predikant is dadelijk na deze promotie aan het werk getogen, het Levensbericht zegt daarvan: 'Oud-Christelijke Dichters (lectuur en metrische overzetting daarvan) begonnen met oogmerk om daarover een uitgebreid werk te leveren'. De keuze van dit onderwerp lag in de rede: voor *Joannes en Theagenes* had Ter Haar de vroegchristelijke auteurs doorgelezen en het onderwerp zou, zoals hij het opvatte, een aangename combinatie van wetenschap en vertaalkunst worden. De studie is niet voltooid: een aantal vertalingen, op zeer uiteenlopende tijdstippen geplaatst[3] en een vrij omvangrijk fragment in handschrift, in de nalatenschap aanwezig, herinneren aan dit wel wat veel omvattend studieplan. Er werd in die tijd van verschillende kanten een beroep op Ter Haar gedaan: einde 1839 nam hij de redactie op zich van het christelijk jaarboekje Christophilus, waarin hij de eerstvolgende jaren geregeld iets plaatste. Verder kreeg hij, behalve van Potgieter voor diens Tesselschade, ook van de redacteuren van de Muzen-Almanak waarvoor zijn portret in 1842 prijkte, de Aurora en de Almanak voor het Schoone en Goede verzoeken om medewerking.

1. Zijn eerste onderwerp was *Testamentum XII Patriarcharum,* zijn tweede *De vita et meritis Gregorii Magni.*
2. Dat het later Utrecht geworden is, moet een toeval genoemd worden; trouwens ook daar had Prof. Kist grote invloed, omdat hij en de Utrechtse Prof. Royaards, de voorganger van Ter Haar, boezemvrienden en, naar wij menen, zelfs zwagers waren.
3. Zo bv. in de *Christophilus* van 1841 en de *Almanak voor het schoone en goede* van 1840; een zevental zijn opgenomen in de Folio-uitgave van 1876.

In hetzelfde jaar 1839 nam hij een nieuwe taak op zich, die hem vrijwel het hele jaar 1840 zou bezighouden. In een brief van 3-7-41 aan Potgieter zegt Ter Haar, geen nieuw groot gedicht à la *Joannes en Theagenes* op touw gezet te hebben, zoals eerstgenoemde wenste, maar wel iets 'van geringe beduidenis' te hebben verricht: de modernisering van Hoogvliet's *Abraham de Aartsvader,* waarvan sinds 1727 elf drukken waren verschenen. 'Mij dunkt, hier zie ik U groote oogen opzetten: eene nieuwe uitgave van Hoogvliets Aartsvader!! — Wilt gij ons dan naar het midden der vorige eeuw, de eeuw van wansmaak en flaauwheid, of Bombast terugvoeren?' laat hij Potgieter vragen, om meteen te antwoorden: 'Niets minder, mijn Vriend! en gij kunt er gerust op zijn, dat ik Hoogvliet, waar hij tegen alle regels van goeden smaak zondigt, in de beoordeling van zijn werk geenszins gespaard heb.' Ter Haar verklaart verder zelf ook bij herhaling de uitgever Thieme gevraagd te hebben naar zijn motieven voor deze heruitgave; deze was van mening dat het werk nog wel weer kopers zou vinden, 'indien slechts de vorm behaagde'[1].

De revisie is voor Ter Haar dus een plichtwerkje geweest, pecuniae causa verricht, maar vanzelfsprekend met de hem eigen degelijkheid: we komen hier straks op terug. Toch was hij met de tekstherziening alléén niet tevreden, hij wilde 'aan deze uitgave eenige meerdere waarde of belangrijkheid, dan aan de vorige drukken verzekeren' en voegde aan het werk dus toe een biografie van Hoogvliet, een "historia litteraria van den Aartsvader" en Aantekeningen. Met andere woorden: Ter Haar heeft zijn bewerking een wetenschappelijk tintje gegeven. Het is interessant na te gaan, hoe hij het een en ander aangepakt heeft.

In het voorbericht van deze 12e druk[2] betuigt de bewerker weinig lust gehad te hebben 'om den statigen en ouderwetschen Hoogvliet geheel te moderniseren (hetwelk niet anders zou geweest zijn, dan aan een' rok der achttiende eeuw, met breede panden en lubben voorzien, halskraag en lapellen, naar de nieuwste Fransche snede, aan te zetten) en voor al de moeite daaraan besteed nog den ondank van een gedeelte des Publieks mij op den hals te halen, hetwelk zulk eenen arbeid ligtelijk als eene soort van heiligschennis, jegens de schim van Hoogvliet gepleegd, zou kunnen aanzien'. Hij is daarom met de uitgever overeengekomen het werk 'van de grofste overtredingen tegen den goeden smaak' te zuiveren. — Daarnaast moesten, in plaats van de 'stijve en hoogdravende Lofdichten', de bovengenoemde aanvullingen treden, als 'eene geschikte hulpbron voor de be-

1. Kruseman: *Bouwstoffen* enz. vermeldt deze uitgave helaas niet, zodat we niets omtrent het debiet weten.
2. *Abraham de Aartsvader van Arnold Hoogvliet, nieuwe uitgave;* te Nijmegen, bij J. T. Thieme 1841. De naam van Ter Haar komt niet op het titelblad voor.

oefenaar der vaderlandsche letterkunde'. Ter Haar vestigt dan nog even de aandacht op de 'geheel afgeleefden dichttrant' van Hoogvliet en 'de wijde klove tusschen onze hedendaagsche Dichtkunst en die der vorige eeuw' en wijst en passant op de *Jochébed* van Bogaers[1].

De *Levensschets des dichters,* een negental bladzijden, is voornamelijk bewerkt naar J. de Kruyff's biografie, onder raadpleging van enkele andere bronnen, door Ter Haar minutieus vermeld.

De hierop volgende *Letterkundige geschiedenis* van het werk is wat wij een doxologie zouden noemen: uitvoerig bespreekt Ter Haar naast het ontstaan en de verschillende uitgaven de kritiek, door een aantal schrijvers op het werk geleverd, door De Kruyff, Macquet, Lublink, Feith en anderen. Hij behandelt ook de vraag in hoeverre de Aartsvader een heldendicht mag heten en komt tot de conclusie, dat 'poëtische levensbeschrijving' te weinig, 'heldendicht' te veel zegt, zodat 'eene mislukte proeve van een Heldendicht' misschien de beste omschrijving van het werk is. In de uitvoerige *Aanteekeningen* geeft Ter Haar o.m. verscheiden parallelplaatsen uit Homerus en Virgilius.

Opmerkelijk is dat Ter Haar aan het slot van deze geheel wetenschappelijk gehouden verhandeling zegt: 'Wie in onze dagen Bijbelpoëzy wil leveren, zou een' geheel anderen vorm moeten kiezen, om aan de eischen en behoeften des tijds te voldoen'. Een stille verwijzing misschien naar *Joannes en Theagenes*?

Bij de tekstherziening is Ter Haar op uiteenlopende gronden te werk gegaan; allereerst heeft hij licht verouderde woorden en uitdrukkingen vervangen. Zo worden 'de hooffsche jonkers' tot 'hoftrawanten'; een 'woestenijer' tot 'woeste krijger'; 'rustigh op de leden' wordt 'statig in haar schreden'; 'vast nadren' wordt 'bereiken'; 'voor dou voor dagh verrezen' wordt 'van zijn leger opgerezen', 'nopen' wordt 'jagen', 'ongeraakt' wordt 'ongerept', 'te hoof' wordt 'aan 't hof', 'alree' wordt 'reeds', 'schenkaadje' wordt 'geschenk' enz. In het voorbijgaan merken we op, dat Ter Haar de oude betekenis van 'verbaast' (=verschrikt) ontgaan is. Hij wijzigt

Een ander staat als van verbaastheit overrompelt

in: En staat verbaasd om 't geen hem wordt in 't oor gefluisterd.

Hiernaast staan veranderingen, die men verzachtingen, beschavingen zou kunnen noemen:

Die letterspijs *te laf voor uwe sterke maag*

wordt:

te flaauw, dan dat ze uw' tong behaag.

1. Op dat ogenblik nog slechts als privédruk bekend; de eerste handelsoplage zou pas in 1861 verschijnen.

In

> De Godtheit zy gedankt, die ons, na zooveel leets
> En ommezwervens, *na veel ongemaks en zweets,*
> Een vruchtbre landstreek door haar goetheit wil vergunnen,

wordt allereerst de genitief-s geschrapt en vervolgens het cursief gedrukte keurig vervangen door *'hier in 't eind veraadmen deed'*.

In de passage, waar de Schepper spreekt:

> 'k Zie van den hemel, hoe het boos geslacht van Cham
> My lagen legt, *en hem zyn Sara durft ontroven,*
> *Wiens schoot,* naar myn belofte, *een heiligh zaat moet stoven,*

worden de laatste twee verzen omgerijmd tot:

> My lagen legt, *en 't waagt om Sara's eer te krenken,*
> *Wier schoot,* naar myn belofte, *aan hem dien zoon moet schenken.*

Wanneer de Barmhartigheid in de Hemelraad gesproken heeft, zegt Hoogvliet:

> Maar zeker is het, *dat het heiligh ingewant*
> *Van liefde rommelde . . .*

Ter Haar dicht deze niet zeer verheven beschrijving om tot:

> 't Is zeker, dat haar 't hart *in dubblen gloed ontbrandt*
> *Van heilig liefdevuur . . .*

Waar Hoogvliet Isis qualificeert als *'Gemeene Baarmoêr van* de menschen en de beesten', schrijft Ter Haar: *'De vruchtbre Moederschoot van . . .'*. Hier en daar wordt de bewerker preuts: wanneer er staat

> Hier zweeg vrou Sara, en een diepe zucht, gevlogen
> *Uit haren boezem,* perst een tranebeek uit d'oogen,
> Die van de kaken *op de blanke borst* afvloeit,

wijzigt Ter Haar dit in:

> *Uit de enge borst,* perst haar een tranenbeek uit d'oogen,
> Die van de kaken *op den boezem* nedervloeit.

Over het algemeen kan men met Ter Haar's modernisering van de tekst wel vrede hebben, al wordt de totaalindruk, als steeds bij omdichting, wat matter. Een enkele maal betekent de wijziging een verslechtering:

Hier zweeg d'Almachtige, en men hoorde een sterk gedruis
Van heilgen yver door het godtlijk hemelhuis.

Dit 'gedruis van heilgen yver' heeft Ter Haar klaarblijkelijk gestoord, en nu verslapt hij de versregel tot:

Dat langs de wulfsels waart van 't god'lijk hemelhuis.

Ook het volgende blijkt geen verbetering:

Wanneer de dageraat, *met rozen opgehult,*
In 't fyn oranje kleet de kimmen had verguld,

wordt bij Ter Haar:

Wanneer de dageraad *weer aanbrak en, gehuld*
In 't rozenverwig kleed de kimmen had verguld.

Sara, in gevangenschap aan het Egyptisch hof, bloost;

Maar *in die barning voelt ze een' ongewonen gloet,*
Een' goddelyken straal der Heilzonne in 't gemoet,

Ter Haar verandert:

Maar *in die barning voelt ze een' ongewonen gloet,*
Een straal van hooger licht daalt neder in 't gemoed,

wat bepaald een verslapping betekent.
Een enkele omzetting heeft metri causa plaats gehad: Ter Haar heeft zich nooit aan stoute antimetrieën gewaagd. Meestal treedt ook dan weer verslapping op:

Geef ziel en leven aan de toonen, die ik zing!
Een heilge omzichtigheit in myn bespiegeling;
Sieraat en vinding aan d'uitbreiding der gedachten.

De derde regel wordt gewijzigd in:

De rijkste vinding bij d'uitbreiding der gedachten.

Een regel als:

Het heugt myn' Heere (dus begon die Rozemont),

wordt tot:

Het heugt myn' Heere, spreekt zacht fluisterend haar mond.

Bovenstaande plaatsen zijn ontleend aan de eerste twee van de twaalf boeken van de *Aartsvader*[1]; van deze ± 1200 verzen heeft Ter Haar in totaal ± 380 min of meer ingrijpend gewijzigd. Het hele werk van ±7000 verzen zal voor de revisie dus heel wat van zijn krap toegemeten tijd gekost hebben: hij had het in Leiden als predikant voor die tijd namelijk vrij druk. Ook de biografie van Hoogvliet èn de historia libri zullen tijd gevraagd hebben; de toen vijfendertigjarige werkte dus hard. Voorzichtig schrijft hij aan Potgieter over de *Aartsvader*: 'Zoodra het in 't licht komt zal ik zorgen, dat U een exemplaar wordt gezonden. Zoo Uw oordeel tamelijk gunstig zijn kan, zal het mij aangenaam zijn, dat het in den Gids gerecenseerd worde; zoo het ten eenemale ongunstig zijn moet, verzoek ik U vriendelijk het in de vergetelheid te laten rusten, en dit wel voornamelijk om des Boekverkoopers wille, wien ik toch reeds geen ruim debiet durf te voorspellen'. Dit is weer een typisch Ter Haar's zinnetje: is het nu een slimmigheidje, dat 'om des Boekverkoopers wille', of is het uitsluitend door een gevoel van christelijke naastenliefde ingegeven? We onthouden ons van een oordeel. Potgieter, die bij een nieuwe literaire vriendschap weinig beduidend werk van de nieuwe relatie nogal partijdig in de hoogte placht te steken[2], heeft dit Aartsvaderlijk offer op het altaar der vriendschap toch niet kunnen brengen: de *Gids* heeft er nooit met een woord van gerept.

De zorgvuldigheid van de emendaties en hun uitvoerige verantwoordingen in de Aantekeningen, waarin ook nog weer anderer oordeel over bepaalde plaatsen wordt vermeld, de pijnlijke nauwkeurigheid in de behandeling van de historia libri, de aanwijzing van ook de geringste bronnen maken deze Hoogvliet-heruitgave tot een wetenschappelijk werk. Het een en ander wijst erop — en later werk zal deze voorlopige indruk versterken — dat Ter Haar in zijn hart meer historicus dan theoloog was.

1. In de Aanteekeningen geeft Ter Haar uitvoerig rekenschap van zijn wijzigingen, vaak met de oorspronkelijke tekst ernaast.
2. Getuige zijn beoordeling van Hasebroek's *Poëzy* en het vóóraan plaatsen in de Tesselschade van een novelle van diens zuster.

Tevens blijkt hier, hoe door en door degelijk en nauwgezet hij ook werk van minder allure — althans zo moest hij, de dichter, de verzorging van deze uitgave beschouwen — placht aan te pakken.[1]

Een tweede wetenschappelijke studie werd in 1841 ondernomen: tijdens een diner in augustus 1841 ten huize van de Amsterdamse Réveilman Mr. H. J. Koenen werd Ter Haar opmerkzaam gemaakt op een dat jaar uitgeschreven prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen[2], luidende: 'Welken invloed heeft het Christendom gehad op de poëzy?' Voor de beantwoording had hij toen nog juist vier maand de tijd, wat krap moest heten. Met verbazende energie wierp Ter Haar zich op deze nieuwe taak, 'schier dag en nacht doorgewerkt aan de Prijsvraag', zegt het Levensbericht, dat daarnaast vermeldt 'veelvuldige en belangrijke dienstbetooning van den student v. Vloten'. De befaamde Johannes, de latere spinozist, liep toen blijkbaar nog keurig in het gareel, hij zou twee jaar later in Leiden promoveren. — Het is een race tegen de tijd geworden: op Oudejaarsavond, 'nog even voor het slaan van de klok' kon het manuscript aan het opgegeven adres bezorgd worden. In de nazomer op de Jaarvergadering werd de bekroning geproclameerd met een aanspraak van professor Des Amorie van der Hoeven, waarna het traditionele diner volgde.

De studie, nooit afzonderlijk verschenen, maar gedrukt in de reeks *Nieuwe Werken* der Maatschappij, Tweede Deel[3], beslaat niet minder dan 342 bladzijden. In de *Voorrede* wijst Ter Haar erop, dat hij de invloed van het christendom uitsluitend van esthetisch standpunt heeft behandeld, in tegenstelling tot zijn mededinger Ds. B. T. Lublink Weddik, die het onderwerp van moreel-religieus standpunt had beschouwd. Voorzichtig zegt de predikant Ter Haar dan:

> Hieraan is het mede toe te schrijven, dat mijne uitspraak over den invloed des Christendoms hier en daar minder gunstig dan die des Heeren Lublink Weddik kan schijnen.

Hij maakt dan een algemene opmerking over de aard van de contemporaine verskunst:

1. Uitvoeriger is Ter Haar's bewerking behandeld door Tj. W. R. de Haan in *Neerlands Volksleven* 17e Jg. p. 360 vlgg., zulks na een suggestie zijnerzijds onze studie folkloristisch om te werken en deze dan in haar geheel in genoemd tijdschrift te publiceren.
2. De vroegere Bataafsche Mij. van F. K. en W., in 1800 gevormd door fusie van het Amsterdamsch Dicht- en Letterbeoefenend Genootschap van 1785 met een drietal andere genootschappen.
3. Leiden, De Mortier 1843.

> Onze *Poëzij*, deelende in de algemeene gisting des tijds, verkeert in eene *overgangsperiode,* en streeft er naar om in eene nieuwe gelouterde gedaante te voorschijn te treden. Maar het beeld, dat zij tracht uit te drukken en te verwezenlijken, staat ons nog te weinig ontwikkeld voor den geest, om te kunnen beoordeelen, wat de Poëzij, bij deze nieuwe rigting der kunst, van het Christendom of liever het Christendom van de Poëzij mag verwachten?

Ter Haar doelt hier allereerst op de strijd tussen 'oud' en 'nieuw' in de letteren, waarin de Leidse en Amsterdamse jongeren de nieuwe romantiek vertegenwoordigden. De 'Rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid binnen Leyden', in 1833 opgericht door een achttal 'studentenautheurs' had niet ten onrechte al gauw de naam 'romantische club' gekregen, al beweerden de oprichters zelf, dat 'geen geest van Classicisme of Romantisme in de keus (der stukken) mogt doorstralen'[1]. Ter Haar had Leiden al in 1830 verlaten en sindsdien maar weinig contact met Beets c.s. gehad: hij stond qua generatie juist tussen de oude en de nieuwe Leidse romantische dichters in. Wat leeftijd betreft, paste hij beter bij de Amsterdammers; aan de *Muzen* had hij echter, hoewel zelf ook Amsterdammer, niet meegewerkt. Men zou de indruk kunnen krijgen, dat hij in Amsterdam te zeer in een milieu van ouderen — men denke aan de vrienden des huizes — was opgegroeid, om contact te hebben met Heye, Drost en Potgieter, en dus pas laat met de buitenlandse romantici kennis maakte. Dit is echter onjuist: uit het verslag van een wandeltocht, die hij in 1824 met zijn Amsterdamse studievrienden Immink en Spijker maakte[2], blijkt, dat Ter Haar wel degelijk de grote romantische dichters kende. Trouwens hij had ook terdege kennis genomen van wat Hasebroek en Beets c.s. in verzen en proza tot 1842 hadden geleverd. Zelf voelde hij zich ten opzichte van hen ouder dan de zes à acht jaar leeftijdsverschil wettigden: we zagen al, hoe hij Potgieter een 'jeugdigen' beoefenaar der literatuur had genoemd. In de studie over de invloed van het christendom spreekt hij van 'onze jeugdige Vaderlandsche dichter Beets'. Hij heeft zich zelf dus waarschijnlijk als man van de 'overgangsperiode' gezien. — In dezelfde zojuist geciteerde aanhaling blijkt Ter Haar er niet zeker van te zijn, of de nieuwe verskunst ook veel christelijke poëzie zal opleveren. Hij constateert, dat rond 1840 betrekkelijk weinig op dit terrein geleverd wordt en verklaart dit als volgt:

> Ongetwijfeld is het aan den wansmaak, in de meeste (der 18e-eeuwse) Bijbeldichten heerschende, mede toe te schrijven, dat

1. Hierover uitvoeriger Willems: *J. P. Hasebroek* p. 37 vlgg.
2. Dit verslag waaruit Ten Brink en Beets nog konden citeren, is inmiddels zoekgeraakt.

> thans de Bijbelpoëzij in de schatting van onzen landaard niet weinig – mogen wij niet zeggen? – al te laag gedaald is. Latere Dichters, als Nierstrasz en Warnsinck[1] deden eene loffelijke poging, om haar weder in de schatting van ons Publiek te verheffen. En heeft niet de *Jochébed* van den Heer Bogaers nog onlangs bewezen, tot welke teeder Pathetische schilderingen de H. Schriften aanleiding geven; welke rijke goudaderen in dien bodem te vinden zijn?

Naast de hier genoemden citeert hij van 'onze nieuwste Vaderlandsche Dichters' dan 'de Heer Beets, die in zijne *Oosterlingen* ons reeds menige welgeslaagde proeve van gewijde Poëzij – in modernen vorm – (heeft) geschonken'. Ter Haar ziet ± 1840 dus, wat hij 'het nieuwe' noemt, voornamelijk in de vorm aan de dag treden, een vorm die hij omschrijft met de woorden: '*niet* de stijve Historisch-beschrijvende trant'. Mogelijk is deze visie het gevolg geweest van de worsteling, die hij kort tevoren met Hoogvliet's verzen had moeten leveren. Zijn *Joannes en Theagenes,* die hij op deze plaats niet vermeldt, was trouwens ook alleen wat de vorm betreft, modern te noemen.

Met instemming citeert Ter Haar in dit verband de brochure *Hollands Muze,* een nogal opgewonden anti-Byroniaans vlugschrift, in 1843 anoniem verschenen[2], dat later bleek van onze J. J. L. ten Kate afkomstig te zijn. Hij besluit dan zijn Voorrede met een weer wat zwaar aangezette peroratie:

> Wat in dit stukje (*Hollands Muze*) overdreven gezegd wordt, laat ik geheel voor rekening van den mij onbekenden Schrijver; het goede, door hem bedoeld, van ganscher harte toejuichend, eindig ik met den wensch: dat ieder, die de gaaf der Poëzij van den Hemel ontvangen heeft, haar als eene Godgewijde gave beschouwe, en zich duidelijker zijne roeping bewust worde, om ook met zijn kunsttalent winste te doen voor het Koninkrijk der Hemelen, en alzoo de eere des Christendoms op het gebied van het schoone te helpen handhaven.

Zo duidelijk predikant-dichter als hier is Ter Haar noch daarvoor, noch daarna ooit geweest, maar in dit geval was een dergelijk slot nuttig en nodig. De studie op zichzelf mag voor die tijd voortreffelijk heten: Ten

1. Ter Haar doelt hier op Nierstrasz: *De Verlosser en andere gedichten* en Warnsinck: *Proeve van gewijde poëzij.*
2. Daar dit vlugschrift al eerder geschreven werd, heeft Ter Haar dit citaat nog juist vóór de druk in de *Voorrede* kunnen verwerken.

Brink heeft destijds al opgemerkt, dat het boek, als het afzonderlijk was uitgekomen, 'een gebeurtenis' zou geweest zijn. Men staat verbaasd over de belezenheid van de schrijver, niet alleen wat de oude hymnologie betreft — zijn speciaalstudie — maar ook aangaande de literatuur van de Middeleeuwen en de periode na de Hervorming, en dit geldt niet alleen voor de dichtwerken, maar ook voor de kritiek: hij blijkt bijvoorbeeld terdege bekend met de opvattingen van een Gervinus. We moeten niet vergeten, hoe weinig er in die tijd nog over de grote dichters na de Middeleeuwen geschreven was en hoe gebrekkig de tekstuitgaven waren. Natuurlijk zit er heel wat tweedehands kennis in, maar in welke studie die een enigszins uitgebreid terrein bestrijkt, is dit niet het geval? Het heeft weinig zin hier het werk doorlopend te behandelen, omdat vrijwel alles nu verouderd is; wel zijn een aantal passages interessant voor de toenmalige geestelijke habitus van de schrijver. Typisch romantisch is de stelling: 'Poëzij is de taal der verbeelding en des gevoels'. Ten aanzien van dit verbeeldingselement concludeert Ter Haar, dat de veelgodenleer der Grieken 'de meest dichterlijke' is geweest, en dat derhalve de dichter van het 'bovenzinnelijke' Christendom 'vele, zeer vele bouwstoffen en sieraden voor de verbeelding verloren (moet) hebben'. Wèl mag de christelijke dichter de demonologie gebruiken, zoals Bilderdijk deed in zijn epos: 'veel toch kunnen wij den Dichter toegeven, wat wij weigeren voor ons zelven als *Dogme* te omhelzen', voegt Ter Haar hier voorzichtig aan toe. Over de latijns-christelijke gedichten zegt hij dat de latijnse poëzie, 'een Christelijk karakter aannemende, *verhevener* maar *onbestemder* is geworden; in diepte en rijkdom van gedachten gewonnen, maar in beelden en sieraden, in bevalligheid van vormen verloren heeft'. Dit pleit voor zijn wetenschappelijke objectiviteit: dat christelijke verzen ook maar in enig opzicht minder zouden kunnen zijn dan klassieke, was voor een nederduits-hervormd predikant in die dagen nogal boud gesproken.

Ten aanzien van de middeleeuwse poëzie heet het: 'Wij komen ... tot het resultaat, dat het Katholicisme gedurende de Middeleeuwen weinige eigenlijke kunstgewrochten in de Poëzij heeft te voorschijn geroepen, maar door de ontwikkeling van denkbeelden te meer bouwstoffen en sieraden heeft aangebragt, die met het gelukkigst gevolg door den Dichter verbruikt en bewerkt kunnen worden'. We vinden hier voor de derde maal de term 'sieraden' gebruikt: Ter Haar zat wel erg vast aan de classicistische poëzie-opvatting. Hij is er in feite nooit helemaal van losgekomen.

Wat de nieuwere dichters betreft, valt het oordeel over Vondel op: zijn bijbelsche treurspelen zullen 'in weerwil van het afgesletene en verouderde van de vorm' nog lang de roem van onze vaderlandse letterkunde handhaven. Het blijkt niet duidelijk, of Ter Haar hier doelt op de dramavorm of op het barokke vers; waarschijnlijk het eerste, want in een brief aan

Potgieter[1] spreekt hij van 'het wanstaltige of ongerijmde, dat er in ligt, als men ... de heiligste en eerwaardigste onderwerpen op het Theater brengt'. Treffend merkt hij naar aanleiding van de beroemde rei in de *Lucifer* op, dat Vondel 'stond op de grenzen, waar wijsbegeerte en Dichtkunst elkander ontmoeten, en ware hij nog verder gegaan, het dichterlijke zou zich in het wijsgeerige hebben opgelost'.

Jan Luyken heeft in zijn 'Allegorische voorstellingen veel van de bedorvene Mystiek zijner dagen'. Ja, die mystiek! iets vreselijks voor een leerstellig man uit die jaren, zelfs voor een romantisch aangelegd dominee. Wat zou Ter Haar, die met Schiller nogal ophad, van Novalis gezegd hebben, als hij die gelezen had? En van Hadewych? — We schreven 'leerstellig' en tot op zekere hoogte geldt dit natuurlijk ook voor Ter Haar, maar overigens had de dogmatiek, zoals we al opmerkten, niet meer dan zijn obligate sympathie. In ieder geval zag hij een gevaar in berijmde dogmatiek:

> De Poëzij kan digter aan de waarheid zijn gebragt, en toch, schoon zij die Dochter des Hemels hulde doe, aan kunstschoon verloren hebben, vooral wanneer de Dichter er op uit is, om met Dogmatische nauwkeurigheid en gestrengheid die waarheid te verkondigen.

De hele studie door houdt Ter Haar vast aan zijn overtuiging, dat het Christendom niet onverdeeld gunstig op de dichtkunst heeft gewerkt; hij eindigt dan ook met de verklaring: 'hoeveel ook het Christendom voor de kunst gedaan heeft, zoo kon het haar echter niet dat alles wedergeven, wat, bij de voortgaande ontwikkeling van ons geslacht, ter eere van het hooger strevende verstand, te gelijk met het Heidendom verdwijnen moest'.

Men heeft de schrijver deze opvatting hier en daar nogal kwalijk genomen: geen onverdeelde lof voor de invloed van het christendom, en zoiets nog wel beweerd door een predikant! 'Ik weet dit alleen hieruit te verklaren', schrijft Ter Haar aan Potgieter[2], 'dat men zedelijk en aesthetisch schoon verwart'. Mogelijk is het toch aan deze bedenking der critici toe te schrijven, dat de verhandeling nooit afzonderlijk uitgegeven is, terwijl Ter Haar in de tweede helft van zijn leven toch heel wat oude studies en voordrachten nog weer eens ter uitgave op de helling genomen heeft. In de betrekkelijk kleine groep intellectuele belangstellenden is na de verschijning van deze verhandeling in ieder geval het respect voor Ter Haar als man van wetenschap en eruditie toegenomen, en niet ten onrechte.

1. Van 2-5-39.
2. Brief van 21-12-42.

Blijkbaar had Ter Haar de smaak van het verhandelen te pakken gekregen, immers dadelijk na de inlevering van de hier besproken studie begon hij in 1842 op advies van Prof. Van Hengel aan de beantwoording van een prijsvraag van het 'Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst' — lees: van de protestants-christelijke godsdienst — waarin ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan een leesboek gevraagd werd 'over de geschiedenis der Kerkhervorming, ter bevestiging van de Protestanten in hun Christelijk geloof'. Ook hier zou Ter Haar de gouden medaille veroveren met zijn *De geschiedenis der Kerkhervorming, in tafereelen,* zijn leesboek zou herhaalde malen herdrukt worden, maar hij zou ook, zeer tot zijn ongenoegen, van bevoegde katholieke zijde bij herhaling — en niet ten onrechte — gevoelig op zijn vingers getikt worden. Dit 'leesboek', voor de eerste maal in de werken van het Haags Genootschap opgenomen en daarna nog viermaal binnen tien jaar herdrukt, verdient deze qualificatie om zijn heldere uiteenzetting en rustige stijl. In feite is het een leerboek geworden in twee delen: 784 pagina's met meer dan 600 Aantekeningen[1], die een bijna ontstellende belezenheid verraden in de schrijvers uit de Hervormingstijd en later, pro èn contra[2]. Iedere bewering van de schrijver wordt geadstrueerd met citaten in de oorspronkelijke talen, zodat men hier gerust van een handboek over de Hervorming kan spreken, ver boven het bereik van de gemiddelde burger van die dagen, voor wie het Haagsch Genootschap het toch waarschijnlijk bedoeld had. De schrijver heeft dit ook wel gevoeld, wanneer hij in de Inleiding spreekt over 'mijne Lezers, die ik mij liefst in den beschaafden stand voorstel.' De aanzienlijk vereenvoudigde vijfde druk[1] zag Ter Haar dan ook zelf als een poging 'bestemd en geschikt om in eenen nog ruimeren kring verspreid te worden'.

Hij zegt in de Inleiding met nadruk — en dat was ook de bedoeling van het Haagsch Genootschap geweest — dat hij 'eene *Apologie* der Hervorming' wenst te leveren; hij laat hier echter onmiddellijk op volgen 'maar zonder dat het geheele werk gezegd kunne worden de kleur van een *Strijdschrift* te dragen'. Deze verzekering was overbodig geweest, wanneer de toenmalige verhouding tussen het katholieke en protestantse volksdeel niets te wensen zou hebben overgelaten. Het was helaas anders, en daarom

1. In de 5e druk van 1854 heeft Ter Haar een groot deel van het wetenschappelijk apparaat, in de Aanteekeningen verwerkt, weggelaten en de nog nodig geachte Aanteekeningen in voetnoten opgenomen; alle aanhalingen in vreemde talen vindt men hier vertaald.
2. De criticus in *De Katholiek* beweert bij herhaling, dat Ter Haar de door hem geciteerde bronnen zelf niet gelezen heeft; dit komt ons niet waarschijnlijk voor.

moest Ter Haar dan ook nog eens nadrukkelijk verklaren: (het is) 'geenszins mijn toeleg geweest, mijne Roomschgezinde Broederen daarmede te kwetsen of te verbitteren, maar veelmeer de heilige waarheid in liefde te betrachten'. Stellig is dit zijn bedoeling geweest en herhaaldelijk geeft hij dan ook blijken van waardering voor het katholicisme en zijn vertegenwoordigers, waar hij na zo objectief mogelijk onderzoek iets goeds heeft opgemerkt. Hij durft zelfs zijn mede-protestanten de waarheid te zeggen: 'Wij achten de beschuldiging volkomen gewettigd, dat velen in de Protestantsche Kerk, nadat de tijden van vervolging door dagen van kalme rust waren vervangen, meerderen prijs op een koude rechtzinnigheid dan op vroomheid van hart en wandel gesteld hebben'. En hij waardeert als man van wetenschap de katholieke emancipatie op dit terrein:

> Ja zelfs, hoewel wij het betreuren, dat de *Polemiek* tusschen Roomschen en Protestanten in onze dagen met steeds toenemende hevigheid wordt gevoerd; hoewel het ons eene smartelijke gewaarwording is, gematigdheid van onze zijde met bitterheid te zien vergolden, — het verblijdt ons toch, wanneer wij van de zijde onzer tegenstanders wetenschappelijk gevormde mannen zien optreden. Wij willen er een gunstig teeken in zien, dat ook aan de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland vooruitgang voorspelt.

Heel vriendelijk, maar in deze korte passage duiden toch de woorden 'hevigheid', 'bitterheid', 'tegenstanders' op de destijds bestaande controverse, die in wezen toch wel hieraan viel toe te schrijven, dat men de emancipatie van een grote groep, tot 1796 tweederangs, staatsburgers van protestantse zijde, ook maatschappelijk gezien, maar moeilijk kon slikken. Vandaar na de Napoleontische periode de oprichting van een tijdschrift als *De Protestant* van 1817, waartegenover Le Sage ten Broek *De Godsdienstvriend* stichtte, die in 1842 opgevolgd zou worden door *De Katholiek*, het degelijke en strijdbare tijdschrift van het Warmondse seminarie. Het was dan ook in dit tijdschrift, dat de hoogleraar Broere tegen Ter Haar's geschrift duchtig van leer trok, waarbij hij zich heel wat feller toonde dan de in wezen toch irenische predikant. Begrijpelijk, want men verkeerde van die zijde nu eenmaal permanent in een strijdbare houding als opkomende minderheid, die zich bij voortduring aangevallen voelde:

> Toen de *Katholiek*, drie jaren geleden, ter handhaving van het erfdeel zijner vaderen, in het strijdperk trad, was hem de handschoen toegeworpen. Zijn verschijning had zelfverdediging ten doel, geen aanval. De Protestantsche geschriften, waarin de Ka-

tholieke Kerk bestreden werd, hadden sinds eenigen tijd niet slechts in getal toegenomen, maar vele hadden het op een' toon van hevigheid gezet, waarbij men aan niets, dan aan het voorgestelde doel scheen getrouw te willen blijven. Over de Katholieke Kerk, over hare leer, hare regten en gebruiken, over hare bedienaren en ledematen, bijzonder in ons vaderland, werden verhalen medegedeeld, beschouwingen gehouden, redeneringen vooruitgezet, die men niet berispelijk, maar schuldig moet noemen, en tot welker beoordeeling de waarheid niet toelaat verzachtende woorden te gebruiken... Wij beleven tijden waarin de godsdienstige kwestiën aan de orde zijn van den dag; waarin de strijd tusschen waarheid en dwaling ernstiger, dreigender is geworden. Wij willen liever handelend zijn in dien strijd, dan onverschillige toeschouwers. Toen wij hetgeen ons het dierbaarst en heiligst is zagen miskend en aangerand, herinnerden wij ons leden te zijn eener Kerk, die te midden der bitterste aanvallen en hevigste vervolgingen is geboren en opgegroeid. Waarom zouden wij ons verwonderen van in de verdediging der waarheid tegenstand te ontmoeten?... Onvermijdelijk is derhalve de strijd, zoo lang waarheid en dwaling nog verdedigers hebben, onvermijdelijk voor ons, die openlijk ter handhaving der eerste zijn opgetreden.[1]

Aldus 'Een woord van de Katholiek aan zijn lezers, januarij 1845': men voelde zich dus de aangevallen, bedreigde partij. Maar precies in dezelfde geest zegt Ter Haar in zijn boek na een lofbetuiging:

> Wij weigeren aan velen harer leden (van de r.k. clerus) in ons Vaderland de lofspraak niet, dat zij ook in het herderlijke opzigt, hetwelk zij over hunne gemeenten oefenen, en het bezoeken der kranken eene eere zijn van hunnen stand; *al rekenen wij in onze dagen verdubbelde waakzaamheid noodig, tegen de strooptogten welke door Roomsche Geestelijken op ons gebied worden gewaagd.*[2]

En nu eindigt het boven aangehaalde *Woord aan de lezer* wel met 'achting en liefde jegens allen, ook jegens hen, die ons tegenwerken, in omnibus charitas', evenals Ter Haar spreekt van 'de heilige waarheid in liefde betrachten', maar de natuur was hier aan beide zijden sterker dan de leer. Beide partijen waren er volkomen van overtuigd de waarheid te be-

1. *De Katholiek* 1845, p. 1-3.
2. *De Geschiedenis der Kerkhervorming enz.*[2] Dl. II p. 384; cursivering van ons.

zitten en schreven dienovereenkomstig, met dit verschil, dat Ter Haar vanuit een verzekerde positie redeneert en dus uiterst welwillend en vergevensgezind, ongewild ook wel iets uit de hoogte, terwijl Broere meer hartstochtelijk en agressief, zich nu eens oprecht verbaast over Ter Haar's onnozelheid en onbegrip, en dan weer heftig verontwaardigd losbarst. De kloof was toen nog te diep, het wederzijds wanbegrip te groot. Eerst na de tragicomedie van 1853, toen vooral van protestantse zijde alle registers nog eens losgetrokken werden — Ter Haar zou ook hier een rol spelen — zou men uiterst geleidelijk de strijdposities opgeven. Maar tot diep in de 20e eeuw zou toch een tegenstelling blijven bestaan, enerzijds bewust gehandhaafd, anderzijds onwillekeurig als zodanig aangevoeld[1].

Ter Haar begint zijn studie met een vergelijking: de Algemene Christelijke Kerk zou moeten zijn als: 'een heilige, eerwaardige tempel, die, op de rots der eeuwen gevestigd, met zijne kruin in den hemel reikt, zijne hoeken uitslaat naar de verste grenzen der aarde, en in welks binnenste heiligdom éénstemmige lofliederen, Gode en zijnen Zoon ter eer, onafgebroken weergalmen'. In werkelijkheid zijn het echter 'drie in stijl en bouwtrant onderscheidene tempels'. En nu gaat Ter Haar het beeld verder uitwerken: de r.k. kerk is 'een oud reusachtig kerkgevaarte, overladen met het beeld- en lofwerk, dat de grillige smaak der middeleeuwen daaraan heeft toegevoegd, met zijne kolossale torenspitsen en hoog opgetrokken muren, die, schoon zij hier en daar de spleten en scheuren vertonen, door de stormen en schokken van vorige eeuwen ontstaan, nog altijd hecht en sterk mogen heeten'. Daarentegen is de protestantse kerk 'een deftig maar nederig gebouw, van die versierselen ontdaan, in een aantal grootere en kleinere vertrekken afgedeeld, die nogtans allen op denzelfden grondslag rusten en wier gevel door dezelfde kroonlijst verbonden is'.

Broere, die deze laatste beschrijving in zijn kritiek met de nodige uitroep- en vraagtekens voorziet, zegt dat Ter Haar's werk, 'waarin zoo vele voor ons hatelijke personen voorkomen', hem op zijn beurt doet denken 'aan een zeker gebouw... en wel aan dat uitgestrekte feestpaleis, waarin de vorsten der Philistijnen hunne zegepraal over Israël vierden; waar zij, onder gezang en gejuich, den blind gemaakten Samson in ketenen rondleidden, en een dolzinnig spel dreven met dien grooten, maar ongelukkigen wreker van Gods volk... Zoo inderdaad schijnt ons het werk van den heer Ter Haar, waarin slechts onbepaalde en elkander tegensprekende begrippen over de godsdienst heerschen, een gebouw toegeheiligd aan den philistijnschen *Dagon,* van welken men niet kan zeggen of hij

1. Hiervan getuigen b.v. de werken van een Gerard Brom, die tot op zekere hoogte nog een apologetisch-polemisch karakter dragen.

visch of vleesch zij ... (Hier wordt) de christelijke waarheid, die zij van 't licht ... beroofd hebben, nog altijd in onregt gevangen gehouden, met uitgestoken oogen rondgevoerd, en genomen tot een voorwerp van spel, van spot en van verguizing'. Men ziet, de criticus hakt er stevig op in. Hij gaat dan verder — en dat is weer weinig kritisch —: 'wat hebben wij met Luther, met Melanchton, met Calvyn, Zwingel, Bucer en al de voorvechters der hervorming te maken? Genoeg is het, zoo de grond, waar alles hier op rust, wordt weggenomen. Als dat gebeurt, zullen (de hervormers en hun aanhang) onder den torenbouw van hun' hoogmoed verpletterd, ook hier den roemloozen dood vinden, dien zij verdienen'. — We geven hier dit citaat om de toon van dit 'gesprek', zou men nu zeggen, te demonstreren, dat intussen meer op een gevecht lijkt, waarbij Broere met een knots[1], Ter Haar met een degen strijdt. En daarmee geeft hij fijne prikjes, meestal in noten onder aan de bladzijde. Zo wanneer hij 'de beruchte Pausin Johanna' ter sprake brengt, en dan wel verklaart, dat deze historie 'door Roomsch-Katholieke en Protestantsche Schrijvers ten sterkste ontkend en betwijfeld is geworden', maar zijn uitvoerige voetnoot eindigt met de veronderstelling dat 'geen onpartijdig Katholiek, die deze onderzoekingen onbevooroordeeld volgt, er volkomen gerust op zal kunnen zijn, dat dit verhaal geen Historischen grondslag heeft'. We moeten ons vooral niet voorstellen, dat Ter Haar deze prikjes bewust doseerde — zijn werk staat er uiteraard vol mee — hij meende eenvoudig, hoe humaan hij de zaak ook voorstelde, dergelijke feiten die hij toch eigenlijk zelf wel geloofde, niet te mogen verzwijgen. En zo is zijn boek dan wel, volgens zijn bedoeling, geen 'strijdschrift' geworden, maar prikkelend voor de andere partij was het stellig. Nu, Broere is behoorlijk geprikkeld geworden: een paar honderd bladzijden heeft hij voor zijn bestrijding nodig gehad. Hoofdstuk voor hoofdstuk volgt hij Ter Haar's betoog[2], waarvan hij weinig heel laat: de criticus was een der meest geleerde priesters van zijn tijd en even belezen als Ter Haar. De laatste kon dan ook terecht nog in 1848 aan Prof. Kist in Leiden schrijven: 'Ik ben in het laatste No. van De Katholiek weer ten bloede toe gegeeseld geworden'[3]. De professor kon dit meevoelen, allereerst omdat hij Ter Haar's manuscript van *De Kerkhervorming* critisch had doorgelezen[4] en verder, omdat hij wegens zijn geschriften door 'De Katholiek' ook al verscheiden malen onzacht

1. Het hardst trekt Broere van leer in de slotbeschouwing in *De Katholiek* XIV (1848) p. 285 vlgg.
2. *De Katholiek IX* p. 65-85, 137-158; X p. 205-236, 368-394; XI p. 24-45, 213-248; XII p. 285-314.
3. Brief aan Kist dd. 15-6-48; K.B. portef. 121A12.
4. Brieven aan Kist dd. 7-6, 24-7, 9-9 en 10-11-1844; Ter Haar heeft Kist toestemming gegeven te schrappen, waar hij dit nodig achtte.

was aangepakt. Hij deed dan ook wat hij kon en leverde op herhaalde verzoeken van Ter Haar zelfs bewijsplaatsen contra de aanvallen van 'De Katholiek'; ten dele zijn deze verwerkt in de Voorberigten en de Aanteekeningen van de 3e en 4e druk.

Tegenover de felle critiek van katholieke zijde stonden begrijpelijkerwijze gunstige uitingen van medestanders; het beste bewijs voor de appreciatie van protestantse zijde vormde echter het debiet, vijf drukken binnen tien jaar en zelfs een Duitse vertaling in 1856. De vierde druk, de laatste in twee delen, kreeg een uitgebreid register. Op de laatste, populaire vijfde druk in één deel, als 'Nieuwe uitgave' aangekondigd, tekenden nog weer zeer velen in, onder wie 'Z. M. onze geëerbiedigde Koning'. De Aprilbeweging — waarover straks meer — was toen juist achter de rug, de naam van Ter Haar was in het hele land bekend geworden en het getuigde dus van een juist zakelijk inzicht bij uitgever en auteur, nu een populaire uitgave van het grote werk over de Hervorming aan de markt te brengen: was voor deze gelegenheid ook Marnix' 'Biëncorf' niet nog eens herdrukt? — Opmerkelijk is, dat Ter Haar de Voorrede van deze laatste druk eindigt met de wens, dat zijn Leesboek 'met warme liefde voor het Protestantisme waarachtige verdraagzaamheid onder mijn Protestantsche Medechristenen helpe bevorderen'. Hier wordt dus de oorspronkelijke strekking verdoezeld en de christelijke verdraagzaamheid als hoofddoel gesteld. Dit was geen handigheidje van Ter Haar na 1853: hij had al in de Inleiding van de eerste druk verklaard, dat hij 'door het vernieuwd onderzoek der Geschiedenis van de ééne zijde Christelijke verdraagzaamheid geleerd (had), en nog onbekrompener over andersdenkenden (had) leeren oordeelen'. Maar die andersdenkenden dachten, zoals we gezien hebben, anders over de strekking van het werk en men kan zich moeilijk voorstellen dat dominee Ter Haar, die in 1842 bij het aanpakken van dit onderwerp nog gezellige schaakuurtjes had met de pastoor van Hillegom, na 1844 nog met de leden van de clerus aan het schaakbord gezeten heeft.

De Theoloog en de stromingen van zijn tijd; zijn Strauss-gedicht

Inmiddels had Ter Haar tijdens het schrijven van zijn Hervormingstaferelen Leiden verlaten voor Amsterdam, waar hij op 29 juli 1843 door zijn oude studievriend Spijker in de Nieuwe Kerk bevestigd werd. In 1841 had hij al op de nominatie gestaan, maar was bij stemming door het lot afgevallen[1]; de tweede keer werd de hartewens van hem en zijn vrouw ver-

1. Hierover Brief aan Potgieter d.d. 3-7-41.

vuld. Hij huurde een huis op de Keizersgracht, niet ver van het ouderlijk huis, waar zijn moeder toen nog woonde, maar in datzelfde jaar zou sterven. Voor Ter Haar zelf betekende deze benoeming veel: hij kwam terug in zijn geboortestad niet alleen, waar hij oude studievrienden en familieleden terugvond, maar ook gold een predikantsplaats in Amsterdam als een hoge onderscheiding. Zoals Bronsveld het uitdrukt: 'vóór dertig jaar (dus ± 1850) bezat een leeraar in de hoofdstad des rijks in de schatting van de Vaderlandsche kerk iets, dat zweemde naar het bisschoppelijke'[1]. Ter Haar had deze toppositie nu dus bereikt en werd, om nog eens Bronsveld te citeren, 'een gevierd prediker'; wanneer hij optrad, zaten de hoorders soms tot op de trap van de preekstoel[2]. Wanneer wij nu zijn preken lezen — hij heeft er niet zó veel uitgegeven als sommige ambtgenoten[3] — valt het ons op, hoe degelijk en logisch ze, naar het aloude recept, gebouwd zijn en hoe helder de gedachten zijn uitgedrukt. Hinderlijk voor de moderne lezer zijn echter de statige, plechtige stijl en de nog altijd verlatiniseerde zinsbouw: de constructies zijn veelal te lang naar onze smaak. Wat de inhoud aangaat, overheerst het irenische: Ter Haar verkondigt de grondwaarheden van het christelijk geloof zonder duidelijk partij te kiezen in de toen steeds toenemende inter-hervormde richtingsstrijd, waarom Hasebroek van hem kon spreken als 'de neutrale Ter Haar'. Was de laatste partijdiger geweest, hij zou stellig niet in Amsterdam beroepen zijn, waar men gematigd was en zou blijven, tot Abraham Kuyper op het toneel zou verschijnen[4]. Het een en ander wil geenszins zeggen, dat Ter Haar een lauwe 'gematigde supranaturalist' was. Dit blijkt namelijk duidelijk uit zijn gedicht in 1842 op Strauss[5] naar aanleiding van diens *Leben Jesu*. Mede naar aanleiding van deze verzen kunnen we hier de theoloog Ter Haar in zijn verhouding tot de religieuze en kerkelijke situatie van die tijd wat nader bezien, ook al omdat hij na ± 1842 theologisch wel niet strikt genomen dezelfde man gebleven is, maar toch in zijn ambtsvervulling dezelfde habitus is blijven vertonen. Begrijpelijk: na iemands veertigste jaar pleegt daarin bij een rustige, bezonken natuur niet zo veel meer te veranderen.

Zijn jeugdmilieu was, zoals we al zagen, positief-christelijk geweest, Feithiaans gekleurd. Zijn theologische docenten waren, althans in Leiden,

1. *Utrechtsche Studenten Almanak* 1882 p. 250.
2. Deze uitspraak is aan de familieoverlevering ontleend.
3. Behalve de reeds geciteerde bundel van 1852 nog losse preken van 1848-53 en gelegenheidspreken in '54, '61, '64, '67 en '70.
4. Ter Haar schrijft in die geest een waarschuwingsbrief aan Hasebroek in Middelburg, toen juist in Amsterdam beroepen.
5. Eerst verschenen in de *Muzen-Almanak* van 1842.

een kwarteeuw of meer ten achter. Bakhuizen van den Brink klaagt herhaaldelijk over de Leidse theologentrits:

> Daar hebt ge mijn Magnus Apollo Schleiermacher. In Amsterdam was het een eere wat van hem te weten. Rooyens zag niet ongaarne, dat ik over den man nu en dan doorsloeg; ... Hier kan hij gerust in de boekenkast blijven, niemand vraagt naar zijn gevoelen, weinigen hoorden zijn naam! De Wette, Nitzsch, Lücke gaan denzelfden gang. Gieseler geniet alleen onderscheiding om zijne *Kerkgeschiedenis*. Van de Hallische twisten weet men hier niet... Mijne Duitschers kunnen gerust blijven waar ze zijn: een student die bij de exegese wat veel met zijn De Groot dweept, is al zeer heterodox. In dien toestand kunt gij begrijpen dat de lust tot onderzoek verdwijnt.[1]

De exegeet Van Hengel had het bij Bakhuizen dus verbruid, ook al omdat hij getuigde 'een geweldigen afkeer van de Duitsche vodderij, b.v. Flatt, Krause en dergelijken te hebben'. Hij had, volgens een andere auteur 'evenveel geestdrift voor Grieksche partikels als wantrouwen tegen apostolische denkbeelden'[2]. Ter Haar heeft altijd met lof en respect over hem gesproken en zat ook in de feestcommissie, die Van Hengel op zijn 80e verjaardag 'eene kolossale pendule' aanbood. We krijgen niet de indruk, dat Ter Haar zich zo over de Leidse achterlijkheid heeft opgewonden als Bakhuizen: zijn belangstelling lag ook toen al elders, bij de kerkgeschiedenis; vandaar zijn intieme relatie met Prof. Kist, van wie hij ook het Levensbericht voor de Leidse Maatschappij heeft bezorgd.

Over de ultra-orthodoxe beweging der Afscheiding, die toch, ook al door de drastische dwangmaatregelen der toenmalige regering, gerucht genoeg maakte, is bij Ter Haar nergens een woord te vinden, evenmin trouwens als bij Hasebroek en Beets. Met de tweede reactie op het gematigd supra-naturalisme, het Réveil, heeft hij ook geen contact van betekenis gehad, wat met Hasebroek en Beets wèl het geval is geweest. De onder de bronnenopgave p. 1 vermelde brieven aan Mr. H. J. Koenen houden volstrekt niets in wat op contacten met de Réveilbeweging zou kunnen duiden of ook maar een zekere Réveil-mentaliteit zou kunnen verraden. Dat men hem van Réveilzijde voor te lauw hield, zou men misschien mogen afleiden uit de houding van Da Costa die, zeer tot verdriet van Ter Haar, geen enkel contact met hem wenste, ook niet na de komst van de laatste in Amsterdam[3]. Dit zegt een van zijn beste promovendi, Bronsveld, die omtrent zijn standpunt meedeelt:

1. Potgieter: *Leven van Bakhuizen van den Brink*, p. 346.
2. De la Saussaye: *Nicolaas Beets* p. 20.
3. Bronsveld in *Utrechtsche Studenten Almanak* 1882 p. 251.

> Hij werd gerekend niet tot de rechtzinnigen, van wier kring Da Costa het middelpunt was. De dichter-theoloog weigerde het zelfs in nader verkeer met hem te treden, tot Ter Haar's groot verdriet.
> Bijzonder liberaal of negatief was hij echter ook niet... Dogmaticus mocht Ter Haar niet heeten, en zijn leerredenen hadden dan ook geen scherp geteekend leerstellig karakter. De hoofdfeiten des bijbels, de 'groote waarheden' van het evangelie of het Christendom werden door hem beleden, maar niet in kerkelijken vorm, want bij onze oude gereformeerde theologen was hij niet ter school geweest. Toch had hij een conservatieven tint.[1]

We hebben de indruk, dat die 'conservatieve tint' wel voornamelijk op het statige, wat stijve berust, dat heel het optreden van Ter Haar kenmerkte en dat we ook in zijn preken en correspondentie kunnen terugvinden. — Men zou verwachten, dat Ter Haar als middenman veel sympathie zou tonen voor de Groningers, die op het voetspoor van Schleiermacher duidelijk gemaakt hadden, dat het geloof niet lag in het vasthouden aan bepaalde leerstukken, maar in het besef van onvoorwaardelijke afhankelijkheid jegens God. Inderdaad heeft Ter Haar zich bij herhaling tegen strak dogmatisme uitgesproken:

> het gestrengst en rechtzinnigst kerkgeloof, dat tittel noch jota daarvan wil laten vallen — wat zou het baten? wat zou het werken? zoolang het alleen aan die versteende lettervormen hangt; zoolang het — ik zeg niet eene schijnvertooning van vroomheid of de dekmantel der zonde is, — maar zoolang het weinig meer kan heeten, dan de kleur van het kleed dat men draagt, dan de leus in een vaandel geschreven.[2]

Elders spreekt hij van 'de dorre strijd over de voorbeschikkingsleer'[3]; de leerstellige twisten tijdens het Twaalfjarig Bestand en de Voetiaanse en Coccejaanse geschillen 'moeten ons, op het hedendaagsche standpunt van godsdienst en wetenschap, al zeer dor en onvruchtbaar toeschijnen' heet het weer elders[4]. Nog sterker drukt Ter Haar zich uit in zijn studie over *Het Kerkgezang*:

1. *A.w.* p. 251.
2. *De slotsom eener veeljarige Evangeliebediening,* Utrecht 1870, p. 15.
3. *Hollands bloei in kunsten en wetenschappen, bij het sluiten van den Munsterschen vrede,* Utrecht 1849 p. 38.
4. *Nederland de steun en het toevluchtsoord der vervolgden,* p. 1.

> Al spoedig verhieven zich van de zijde der steil-rechtzinnige partij onraad schreeuwende stemmen; en hoe had ook bekrompene stelselzucht, welke bij Genève en Dordrecht zwoer, vrede kunnen hebben met de verschijning van een bundel, die het gebod of verbod, om nevens de psalmen nog andere liederen te zingen, zoo regtstreeks overtrad?[1]

'Niet de leer, maar de Heer', kon Ter Haar in dit opzicht dus de Groningers gerust nazeggen, al heeft hij zich nergens met hen solidair verklaard.

Het modernisme — en hiermee komen we tot zijn Straussgedicht — heeft hem aanvankelijk bepaald geschokt en in zijn latere leven om de consequenties blijvend verontrust. Daar kwam nog bij, dat hij, als man van wetenschap, een gesloten theologisch systeem, waarbij mens, wereld en God in één groot verband konden worden gezien[2], als constructie — en als zodanig een tegenhanger van het toen eveneens voor gesloten gehouden systeem der natuurwetenschappen — niet zonder meer terzijde kon leggen. Echter werd hier gebroken met het supranaturalisme en van een zekere vorm van openbaringsgeloof heeft Ter Haar geen afstand kunnen of willen doen. Misschien is het meer een kwestie van willen geweest dan van kunnen: wanneer hij Pierson citeert: 'De hoop der onsterfelijkheid is slechts een andere naam voor ons verlangen naar het volmaakte, voor ons dorsten naar God'[3], levert hij op deze uitspraak de volgende commentaar:

> Ik onderschrijf deze woorden geheel, wanneer ik mij geheel op zijn standpunt verplaatse. *Die zelfde skepsis spreekt ook bij wijlen in mijn eigen gemoed*; maar te dieper gevoel ik daarom, hoeveel er met het openbaringsgeloof voor de menschen zou verloren gaan.[4]

Men zou hier haast uit kunnen lezen, dat Ter Haar het openbaringsgeloof blijft verdedigen om redenen van algemeen nut: als men dit laat vallen, wat blijft er dan nog over? Maar zó zag hij het toch ook weer niet; duidelijker drukt hij zich uit in dezelfde studie, waar hij klaagt, dat

> ieder zelfstandig Theoloog, die nog geen lust gevoelt tot de Modernen over te treden, genoodzaakt is zich zelven altijd onder

1. p. 33.
2. C. W. Mönnich in *Geschiedenis van de Kerk van Nederland*, p. 263.
3. Pierson: *Rigting en leven* II, p. 416.
4. B. ter Haar: *Wie was Jezus?* p. 197 noot 1; cursivering van ons.

zekere reserves voor Supranaturalist te verklaren. Wat mij zelven betreft, het is mij niet om het behoud der woorden 'onmiddellijk' of 'bovennatuurlijk' maar om het wezen der zaak, om '*de werkelijkheid van het Goddelijke*' te doen, welke, bij de toepassing van het begrip van Gods immanentie, niet behoorlijk in het licht treedt.[1]

In feite is Ter Haar dus, mèt alle verruiming als gevolg van een brede studie, vooral van de kerkgeschiedenis, supranaturalist gebleven. Waarschijnlijk heeft hij zich het meest verwant gevoeld aan de ethisch-irenische richting van *Ernst en vrede*, die ± 1853 als reactie op het modernisme opkwam, en waarin naast De la Saussaye mannen als Beets, Van Oosterzee, Heldring en Hasebroek aanvankelijk een plaats vonden. Rechtstreeks betrokken bij hun streven is hij echter niet geweest: 'de neutrale Ter Haar'! Misschien is, althans voor de tweede helft van zijn leven, de term 'de objectieve Ter Haar' nog juister; men staat althans verbaasd over het gemak, waarmee hij zich in enkele gedichten van later jaren weet in te leven in de geesteshouding van andersgezinden.[2]

In 1841 echter was hij nog emotioneel onder de indruk van Strauss' *Leben Jesu* en *Glaubenslehre*, respectievelijk van 1835 en 1840 en hieraan heeft hij, bij het zien van een portret van Strauss, lucht gegeven in wat wij als een van zijn beste gedichten beschouwen. Het zet voortreffelijk in:

Is dat die twijflaar, die een wereld der verdichting
Van uit zijn brein te voorschijn riep?
De Held des ongeloofs, de apostel der verlichting,
Die 't Christendom uit faablen schiep? –
De afvallige, die hoog de strijdvlag uit laat waaijen,
Die elk, wie voor 't geloof 't beschermend zwaard wil zwaaijen,
Ten Kruistocht uitdaagt door zijn stem?
De martlaar, die een kroon van distels draagt en palmen,
Die zich 'Hosanna!' toe hoort galmen
En: 'Anathema! weg met hem!'

De dichter vraagt zich dan af, of hij 'om den gevallen Engel weenen,/ Of den verleider vloeken moet'. Strauss heeft de hand aan het Godsgebouw geslagen en nu vraagt Ter Haar:

1. *A.w.* p. 265 noot 1); cursivering van ons.
2. Zie *Gedichten, derde verzameling* p. 279, 296, 300.

Wie zijt ge, die, omgord met sterfelijke krachten,
Zijn pijlers aangrijpt en als dunne riethalmschachten
Wilt schudden, tot ze aan 't wagglen slaan?
Om van het brokkend puin eene eerzuil u te bouwen,
Van waar gij lagchend neêr kunt schouwen
En zeggen: 'Dat heb ik gedaan!'

Is hij een Herostratus, een idealist, of een dweper, "t Slagtoffer eener eeuw, die alles wil doorgronden?' Hij moet een man van steen zijn:

't Is winter in uw ziel. 't Gevoel, tot ijs bevroren,
Versmelt nooit tot één traan. Gij ziet
Een wereld vol geloof, vol liefde en hoop verloren;
Haar ondergang beweent gij niet!
Gij treurt niet — schoon de borst, die heel de menschheid zoogde
Met frissche levenskracht, voor u verdorde en droogde,
Gelijk een wees bij 't moeder-lijk;
Maar trekt koudbloedig 't staal door borst en ingewanden,
En graaft er 't hart uit met uw handen.
En werpt het voor den grond in 't slijk.

Merkwaardig is dan de volgende strofe om het derde en vierde vers:

Neen, zeg niet: "t is een droom, wat de aarde als waarheid huldigt!
'De blinddoek valt, die 't oog bedekt!'
En ware 't ook een droom! — Wat dank waant ge u verschuldigd,
Als ge uit den slaap een' lijder wekt?[1]

Hier hebben we wéér een uitlating als hiervóór in proza, en de indruk wordt nog versterkt door een volgende regel: 'Als ge alles rooft en niets hergeeft'.

Treffend is dan de herinnering aan Strauss' jeugd, als een soort repoussoir:

Dat droomde uw Moeder niet, toen ge in uw kindsche dagen
Zoet sluimrend in haar armen hingt;
Toen ge als onnoozel wicht den Heer werdt opgedragen,
En 't sacrament des doops ontvingt;
Toen ze u, voor 't eerst gebed, de handen zaâm deed vouwen,

1. Cursivering van ons.

Voor 't eerst het god'lijk beeld des Heilands gaf te aanschouwen,
Met lijdenskelk en doornenkroon:
Dat gij den wapenkreet des afvals uit zoudt spreken,
En dreigend de armen op zoudt steken,
Om Hem te bonzen van zijn troon!

Misschien, zegt de dichter, wenst deze man weer kind te zijn, en vervolgt dan:

En daarom, 'k vloek u niet, maar staar vol mededoogen
En diep geroerd uw beeldt'nis aan;
En peins, hoe 't u zal zijn, als gij onsterfelijk de oogen,
En vrij van blinddoek, op zult slaan;
Als zich de nevel scheurt, en als ontzagbre waarheid,
Wat ge u als fabel dacht, dáár glanst met zonneklaarheid;
Als, bij het jongst bazuingeschal,
En op zijn wolkenkoets door Englen voortgedragen,
Gods Zoon u voor zijn vierschaar dagen
En zelf uw lot beslissen zal.

De laatste strofen geven een vastklampen aan het traditionele geloofsbeeld te zien, met in de allerlaatste regels een wat barok aandoende zelfgeruststelling:

Geen magt des ongeloofs stormt Christus van zijn zetel.
Het Godsgebouw staat vast. Geen sterv'ling, hoe vermetel,
Rameit zijn poorten van metaal.
De kampstrijd onzer eeuw, het worstlend licht en duister,
Is ligt de dagheraut van schooner uchtendluister
En 't wordingsuur der zegepraal!

Dit optimisme kon Ter Haar in augustus 1841 nog opbrengen; later heeft hij moeten erkennen, dat het Godsgebouw niet zo vast meer stond als hij gehoopt had, dan schrijft hij met hetzelfde beeld over:

> De reeds gapende klove, welke onder de muren der meest verschillende kerkgebouwen doorloopt, en de grond heeft gescheurd[1].

En weer een aantal jaren later spreekt hij over het modernisme als

1. *Wie was Jezus?* p. 293.

eene beweging die steeds verder en dieper om zich grijpt, een steeds ernstiger en dreigender aanzien erlangt, en ten laatste voor de geheele slooping of uiteenscheuring van het eeuwenoude Kerkgebouw doet duchten.[1]

Kort voor zijn dood blijkt hij nog bekommerd over het lot van dit hem zo dierbare kerkgebouw; bij zijn gouden jubileum als predikant op 23 mei 1880 klaagt hij:

Maar, treedt het beeld mij voor den geest
Van wat de Kerk, die ik zoo lief had, is geweest —
Dan wordt ge voor mijn ziel een stille dag van rouwe,
Mijn Vijftigjarig Feest!

Hij ziet dan de kerk, die hij intrad in 1830:

Dáár stond ze, omstraald van 't licht der schoonste jonglingsdroomen,
Gevestigd op der eeuwen rots!
Voor haar te leven was mijn zaalge vreugde en trots;
En 'k zag in 't blij verschiet het Godsrijk heerlijk komen,
Ik, medearbeider Gods!

Dan komt het aspect van 1880, zoals Ter Haar dit ziet 'met halfscheemrend oog':

De tweedracht triomfeert, verscheurt de laatste banden,
En plant haar vaan van oord tot oord;
Steeds driester zet zij 't werk der kerkverwoesting voort,
En rukt elk steunsel om, wat nog de kranke wanden
Van d'ouden tempel schoort.

En onder de kersverse indruk van Kuyper's optreden in Amsterdam zucht hij:

En verder splijt de kloof in d'opgebarsten grond!
Gij bant den twist niet uit door dichtgeschroefde deuren,
Maar strooit nieuw twistvuur rond!

Eén troost heeft hij nog: 'Al springt de vorm, de Kerk is 't Godsrijk

1. *De slotsom eener veeljarige Evangeliebediening* p. 8.

niet'.[1] Maar dit neemt niet weg, dat hij met even diepe als oprechte droefheid zijn ideaal verstoord heeft gezien door het soms kleinzielig en vaak persoonlijk getwist en geharrewar in de vaderlandse kerk van de 19e eeuw. Dit ideaal vond hij belichaamd in 1 Timotheus I : 5:

> "Maar het einde des gebods is liefde, uit een rein harte, en eene goede conscientie, en een ongeveinsd geloof"[2]

Dit is het credo van Ter Haar geweest, en hij heeft er, volgens veler getuigenis, naar weten te leven.

Verdere literaire werkzaamheid in de jaren 1840-1847; Huibert en Klaartje

Was het Strauss-gedicht in de Muzen-Almanak van 1842 verschenen, in datzelfde jaar dichtte Ter Haar zijn 'Huibert en Klaartje', dat in de Aurora van 1843 een plaats zou vinden en een van zijn meest populaire gedichten zou worden bij alle lagen der bevolking. Studenten zouden het in hun bijeenkomsten bij toerbeurt declameren, maar het zou ook in een van de afzonderlijke uitgaven mèt slechts een paar andere boeken de lectuur vormen van een boerengezin op Goeree[3]. Het zou vertaald worden in het Engels, het Hongaars en het Fries. Maar het zou als afzonderlijke uitgave velen en ook de dichter zelf hinderen door zijn caricaturale illustraties, geleverd door Craeyvanger. Die illustraties zouden zelfs in *De Gids* en in de *Spectator* op zeker ogenblik ter sprake komen. -- De dichter zelf zegt van zijn schepping:

> Dit stukje is zijne geboorte verschuldigd aan een Oost-Friesch rijmpje, waarin dezelfde of — ik meen gerustelijk te mogen schrijven — eene soortgelijke vertelling voorkomt. Het daarin behandelde onderwerp behaagde mij aanstonds zóó, dat ik mij voornam daarvan eene vertaling of vrije navolging te beproeven; maar daar het verhaal voor ongelijk meerdere uitbreiding vatbaar was en eene veel rijker stoffeering toeliet, besloot ik eindelijk het Thema te behouden, maar voorts, met eene geheele verandering van versmaat en inkleeding, het op mijne wijze uit te werken.

Wat was nu dat thema, dat Ter Haar zozeer behaagde? De brave, arme ouders van een talrijk gezin wordt door een rijk, kinderloos heer voorge-

1. *De Kerk op mijn herinneringsfeest,* privédruk Mei 1880, passim.
2. De tekst van zijn Afscheidspreek op 22-5-70 in de Domkerk.
3. F. den Eerzamen in zijn Goeree-studies; *Nederlands Volksleven* Jg. 16 ,p. 149.

steld voor veel geld een kind af te staan, waartoe ze natuurlijk niet kunnen besluiten. Een schrikkelijk goedkoop verhaal alzo, waar alleen zéér eenvoudigen van geest door geroerd kunnen worden — in onze tijd althans. Dit oude motief had een zekere W....n onder de titel *De arme Joost un Greetje* in het Oostfries in 1828 in Emden gepubliceerd[1]; waar of hoe Ter Haar het onder ogen kreeg, weten we niet. Dat hij alleen maar het thema overnam, is bepaald onjuist; een aantal passages werd vrijwel letterlijk vertaald:

W....n	*Ter Haar*
... de Kös mag Ju tostaan,	Aan u verblijf' de keus van 't kind —
Vöer mi blift dann 't Belonen.	Aan mij — uw gift te loonen.
.... ick sta versteld!	Gij ruilt dan, voor een handvol geld
De knappste van uns Kinder	— Zie, ik sta versteld —
Willt' afstaan vöer een handvull Geld!	De mooiste van uw kindren?
Kumm an! segg' du man an de Heer,	Zeg jij gerust dien rijken Heer:
He kriget geen van alle!	Hij krijgt er geen van allen.[2]

De aanhef van dit zoetsappige gedicht is bijna een gevleugeld woord geworden: 'De rook steeg vriend'lijk uit de schouw', alleen kan de jongere generatie de regel niet meer thuisbrengen. Leest men het hele gedicht, dan komt onwillekeurig de gedachte op, dat de generatie van Ter Haar toch op een simpeler geestes- en gemoedsniveau geleefd heeft dan wij, om zó iets 'mooi' te kunnen vinden. Een boerenarbeider met een groot gezin komt bezorgd voor werkloosheid thuis, waarop zijn vrouw aldus reageert:

'Och Huibert, Huibert! 't zal wel gaan;
Laat met den ploeg nu 't zorgen staan —'
Zij haalt hem aan
En schuift zijn stoel wat digter;
Maar, *hoe zij koost en strookt en wrijft*
De wolk, die over 't voorhoofd drijft,
Wordt door 't gekoos niet lichter.

Onwillekeurig ziet men hier een magnetiseuse aan het werk tijgen: dat 'wrijft'! Maar ja, de dichter had een rijmwoord nodig en dan komt men tot zoiets: volledige onnatuur, ook wanneer na deze bucolische scène ver-

1. Vermoedelijk H. Woortman.
2. J. B. (= Dr. J. Bergsma) heeft hier al op gewezen in *Driemaandelijksche Bladen* Xe Jg. p. 58/59.

meld wordt: 'In Klaartjes lepel valt een traan'. Dat die nu juist in die lepel moest terechtkomen!

Met de illustraties – houtgravures uit de door Führi overgenomen Haagse school[1] – werd in *De Gids* van 1845, No. 2, door een zekere K. t. L. de spot gedreven: ze waren ook ridicuul. De recensent voorspelde, dat het gedicht nooit verouderd of vergeten zou raken, omdat ieder zich de hoofdpersonen voortaan zou voorstellen 'omwemeld van de spotfiguren van Craeyvanger'. Ter Haar zelf vond sommige houtgravures ook 'afschuwelijk', naar hij aan Kruseman schreef in het voorjaar van 1857[2]; ze 'staken' hem geweldig 'of om het doellooze, of om het groffe der teekening'; hij gaf in overweging voor de 3e druk enkele plaatjes weg te laten. Inmiddels had bedoelde *Gids*-kritiek weer een reactie ten gevolge van een aantal beeldende kunstenaars, pro-xylografen, die een parodie op die kritiek inzonden aan *De Spektator* van 1845; de redactie (Alberdingk Thijm) had er echter geen plaatsruimte voor[3]. In het voorbijgaan zij vermeld, dat de nationalistische Gids-recensent van Ter Haar's 'hoogaadlijke ridder' een 'Hollandsch krijgsman' wou gemaakt zien: de citadelgeest werkte blijkbaar nog na!

De St. Paulus Rots; breuk met Potgieter.

Een betrekkelijk onbelangrijke gebeurtenis in de zomer van 1845, toevallig ter kennis van Ter Haar gekomen, was aanleiding tot het ontstaan van een omvangrijk gedicht in vijf zangen, *De St. Paulus Rots*[4]. Ter Haar zou er vreugde aan beleven, zijn populariteit zou erdoor stijgen, maar het zou hem ook onaangenaamheden bezorgen en wel van een kant, waarvan hij deze bepaald niet verwachtte. – In de nacht van 29 mei liep een splinternieuw Hollands barkschip, de 'Jan Hendrik', op weg naar Batavia als gevolg van bijzonder lorrig zeemanschap op de beruchte St. Paulusrots. Vier leden van de equipage verdronken hierbij; van de overigen, die zich op de rotsen hadden kunnen redden, wist een zevental in een boot de kust van Brazilië te bereiken. Acht anderen, waaronder de kapitein, werden door een Engelse brik van de rots gehaald, terwijl de elf overblijvenden eerst veel later gered konden worden door een ander Engels schip[5]. Over deze ramp gaf het Algemeen Handelsblad in de maan-

1. Zie hiervoor Kruseman: *Bouwstoffen* etc. I p. 184 vlgg. 232, 241; II p. 790 vlgg.
2. *Briefwisseling* A. C. Kruseman, UB Leiden 1795 Map XIII n°. 38.
3. *De Spektator* V, 1845 p. 142.
4. Een tekstuitgave, door ons ingeleid, in de reeks *Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde*, is inmiddels verschenen.
5. Nog in 1846 verscheen naar aanleiding van deze schipbreuk een gedicht van G. Timme: *De schipbreuk op de Sint Paulus Rots*, Arnhem 1846.

den juli en augustus 1845 enkele korte berichten; enkele personen kregen onderscheidingen[1], de eerste stuurman en de scheepsheelmeester, die zich zeer moedig en beleidvol hadden gedragen, ontvingen respectievelijk een gift van de Koning en een medaille van het Nut.

In de herfst van dit jaar nu trof Ter Haar, op bezoek bij de heer J. van Tricht te Arnhem, een jongeman aan, die een der geredden van de 'Jan Hendrik' bleek te zijn. Ter Haar, die in zijn jeugd zeeofficier had willen worden, vond het jammer, dat een dergelijke gebeurtenis weer gauw vergeten zou zijn, waarop zijn gastheer hem aanried er een 'nauwkeurig en aaneengeschakeld verhaal' van te geven. Hij kreeg wat later inzage van de journalen van de scheepsdokter en de eerste stuurman; de laatste kwam mèt zijn zoon een avond in Amsterdam bij hem praten. Aanvankelijk wou Ter Haar deze journalen uit humanitaire overwegingen in proza — èn 'bijgeschaafd' — uitgeven ten bate van de gedupeerde schipbreukelingen. Echter ontwaakte, zoals hij het in de *Voorrede* van zijn gedicht uitdrukt, 'op nieuw de half uitgestorven neiging tot de Poëzy'. Einde 1845 kwam hij, volgens het *Levensbericht*, tot de conceptie van het geheel en in het voorjaar van 1846 kon hij de twee eerste van de vijf zangen voordragen in het Odeon en voor het Nut. De overige drie kwamen nog vóór de zomervakantie gereed en werden o.m. in Utrecht en Leiden voorgedragen. In het voorjaar van 1847 verscheen *De St. Paulus Rots* bij Tielkemeyer en Willems te Amsterdam[2]; in hetzelfde jaar zouden nog twee drukken volgen. Aan het gedicht werden de twee journalen toegevoegd, waarvan vooral het in een uiterst slecht Nederlands-Duits mengtaaltje geschreven dagboek van de stuurman Vierow nogal ingrijpend door Ter Haar werd omgewerkt.

Het gedicht, wederom in de vorm van het toen zo geliefd berijmd verhaal, hoofdzakelijk in vierjambische verzen geschreven met vrij rijmschema, telt vijf zangen, onderverdeeld in fragmenten. De eerste zang handelt over het vertrek en de tocht tot de beruchte rots, waarvan aan het slot een beschrijving wordt gegeven. De inzet is schilderend:

> Nog even glinstert Hollands duin,
> Maar duikt, om niet weêr op te komen,
> Zijn rossig hoofd, zijn vale kruin
> In 't donkere diep der blaauwe stroomen.

3. Twee Brazilianen kregen ridderorden; kapitein Roxby van de brik 'Chance', die na de redding van acht schipbreukelingen nog een paar dagen in zeer slecht weer bij de rots gekruist had, ontving een gouden doos van de Koning en een zilveren schenkkan van het Amsterdams College 'Zeemanshoop'. Deze kan is door de juwelier, de heer K. A. Citroen te Blaricum, in Londen aangekocht en wordt nu bewaard in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam.

2. Dus niet in 1846, zoals Ten Brink in zijn bibliografie van Ter Haar vermeldt.

Vervolgens ziet de dichter kans tamelijk uitvoerig het eiland Java te beschrijven; de tijdgenoot vond dit fragment een der glanspunten, vandaar dat men het in oudere bloemlezingen telkens aantreft:

O Java, Grootvorstin dier landen,
Die als met zaamgevlochten handen
Zich sling'ren over d'Oceaan . . .

Knap is de beschrijving van de windstilte bij de Canarische eilanden:

't Wordt doodlijk stil en drukkend weêr.
De rappe kiel vertraagt haar gangen;
De wimpel stoeit niet speelziek meer,
Maar blijft als 't zeil aêmechtig hangen.
. . . . . .
De waterheuvel wordt een vlakte,
De zee een gladgewreven schild,
Waarop de vingertop kan schrijven,
En de omgekrulde veêr blijft drijven,
Niet door een zuchtje omhoog getild;

De dichter gaat dan, prospectief, mijmeren over de onzekere toekomst in twee vergelijkingen, om te concluderen:

En tusschen 't heden en het morgen
Bruist ligt een zee van jamren heen!

De tweede zang, de schipbreuk behandelend, is beter gecomponeerd dan de eerste, zonder overbodige uitweidingen. Na het kapseizen van de bark landt de giek met de eerste acht schipbreukelingen:

Zij strandt — zij schuurt langs klip en steenen . . .
Een sprong op 't rotsig oeverbed . . .
De voet is weêr op 't droog gezet!

Bijzonder goed worden de sensaties van een der mannen beschreven, wanneer hij aan een touw naar de rots getrokken wordt:

Het wielt en dwarrelt voor 't gezicht;
De vuurge golven spatten ligt,
Wier schuim hem heeft bedolven.
De branding raast steeds even fel;

Hij wordt met wild, onstuimig spel
Nu links, dan rechts gesmeten.
. . . . . .
Het suist in 't oor, het gonst in 't hoofd;
Gevoel en denkkracht zijn verdoofd
Bij 't ruglings voorwaarts sleepen;
Maar hoe het gonst en hoe het suist,
Toch houdt de halfverstorven vuist
Nog 't slingrend touw gegrepen . . .

Storend werkt in deze zang alleen een monoloog van de oude stuurman over Christus die op het water wandelde; zoiets is in zo'n situatie onnatuurlijk.

De derde zang, *De Klip* getiteld, is het meest uitgebreid; begrijpelijk, omdat de laatste groep mannen er zeventien dagen op moest doorbrengen. Het meest geslaagd zijn hier, zoals steeds bij Ter Haar, de natuurbeschrijvingen. Zo een zonsopgang:

Het rood wordt hoog-oranjegeel;
Het geel wordt goud; het goud vat vuur –
Dáár rijst de zon . . .

En dan in tegenstelling daarmee de rots:

Dáár lag de rotsklip arm en naakt,
Wier rug de zee doorzaagde en kloofde.

De mannen, op zoek naar voedsel, jagen de zeevogels op:

Nu vliegen digte zwermen op,
En drijven, onder rustloos snateren,
In witte wolken langs de wateren.

De sloep wordt teruggevonden:

. . . . . eer de nacht
Haar donkren mantel heel ontplooide,
Waarop de maan haar zilver strooide.

Na de beschrijving van de redding van het eerste achttal door kapitein Roxby zien we de overblijvenden tien dagen lang dorst lijden in de gloeiende hitte. Maar dan komt er regen:

Blikt opwaarts! in het dampig Zuijen,
Daar stijgt een wolk, daar drijven buijen,
De zon scheidt weg, het zwerk wordt zwart!
Dáár valt een drop — dáár stroomt de regen!

In de vierde zang, *De sloep*, wordt de tocht van acht man naar Brazilië beschreven; tussen de vierjambische verzen vinden we hier meermalen kortere. Hierin komt, als uitweiding een loflied op Amerika voor, de bruid van "t grijs Euroop', met een uitvoerige schildering van de oerwouden langs de Amazone. Gebruik makend van de flash-back, geeft Ter Haar hier de terugreis van de stuurman van Brazilië naar de rots, die hij echter leeg vindt, omdat de achterblijvenden al door kapitein Snell gered zijn. Deze redding wordt vervolgens retrospectief behandeld:

Daar staan ze, de afgetobde lijders,
Omringd van redders en bevrijders,
En grijpen snel naar 't slingrend koord,
Terwijl bij 't stromplend opwaarts stijgen
Een breede zeemansrug hen schoort . . .

In het laatste deel van deze zang, in driejambische verzen geschreven, steekt de dichter, op een pakkend slot bedacht, nogal wat retorisch vuurwerk af:

Geen vruchtbre dauw of regen
Moog op uw toppen zijn,
O Plek, misdeeld van zegen,
Verschroeid door zonneschijn!
Toch blijft ge aan *Neêrland* heilig,
Beschaâuwd door vleuglen Gods! -
Wien God bewaakt, is veilig,
Ook op *St. Paulus rots*!

Behalve de reeds genoemde uitweidingen van grote omvang, voornamelijk natuurbeschrijvingen inhoudend, treffen we herhaaldelijk passages aan, beschrijvend of bespiegelend, die de gang van het verhaal vertragen. Deze neiging tot omslachtigheid is typerend voor Ter Haar. Even typerend is het feit, dat de dichter ook hier weer een aanleiding nodig had: dichterlijke hybris heeft hier geen rol gespeeld. Hij zegt trouwens in zijn *Voorrede*, dat hij de 'poëtische waarde' van het gedicht van minder belang acht dan het feit, dat hij 'een greep midden uit onzen tijd en ons eigenaardig volksleven' heeft gedaan, en 'deelneming en belangstelling voor den zeemansstand' heeft gewekt. Tot slot wijst hij er dan op — en hier

komt de predikant om de hoek — dat hij 'dien godsdienstigen toon heeft aangeslagen, die nog altijd bij het grootste gedeelte onzer Landgenooten een' gelukkigen weerklank vindt'.

De 'poëtische waarde' van een gedicht wordt in hoofdzaak bepaald door de vorm van het vers in ruimste zin èn de woordkeuze. Ter Haar zegt in zijn *Voorrede* het vierjambisch vers te hebben gekozen, een enkele maal verkort 'met een paar sylben' terwille van 'de lyrische verheffing of de harmonie tusschen de gedachte en hare uitdrukking'. Voorts heeft hij door de variatie van 'staande en slepende regels en de terugslag van het rijm' zoveel mogelijk 'losheid van beweging' willen bereiken. Bij een onderzoek in dit opzicht van enkele fragmenten bleek, dat Ter Haar in dit opzicht wel iets bereikt heeft.

Wat de woordkeuze betreft, heeft de dichter, vereerder van Tollens, zich bediend van de sterk beduimelde dichtertaal van zijn tijd, die in wezen terugging op de Parnastaal van het 18e-eeuwse Classicisme minus de mythologische beelden. Deze indruk wordt versterkt door een typisch Ter Haar'se neiging tot een zekere stijve plechtstatigheid, die Potgieter ertoe bracht hem een 'pruik' te noemen[1]. Het gedicht wemelt van classicistische apostrofen en woorden als *O! Ai!* en *Ach!*, vandaar dat in de eerste drie zangen (± 1200 verzen) het uitroepteken meer dan driehonderd maal voorkomt. Licht archaïserend is ook het gebruik van woordvormen op *-e* als *groete, hope, razernije,* dikwijls metri causa, en genitieven als *wier* en *dier*. Het aansprekend pronomen is overal *gij*[2]. Het gedicht wemelt van dichtertaal-woorden als *afgepijnd, bronaar, gorgel, krop, leeftocht, tapeet, uchtendkrieken, weedom, zwerk* en Ter Haar'se specialiteiten als *ontoegankbre, kentelt* en *uitgehoold.* Wat de woordvorming binnen het structuursysteem van de taal betreft, toont de dichter zich typisch kind van zijn tijd in samenstellingen als *laafdrank, mengelklomp, rookpilaren, tintelvonken* en *waterwielen*[3].

Vergelijkingen, metaforen en personificaties vinden we bij honderden, in de eerste 18 versregels bv. al een viertal. Enkele personificaties zijn bepaald fraai, zo de vlag die 'met fierheid uit haar kreuken woei', sommige niet verantwoord, zoals de kroon die 'hem wenkte na het strijden' en het bevel: 'Buigt, golven! thans uw hoofd gedwee'.

Wat de 'belangstelling voor den zeemansstand' aangaat, bracht *De St. Paulus Rots* niets nieuws: Tollens, Bogaers, Van Groningen en De Thou-

1. Brief van J. P. Hasebroek dd. 6-1-1840; zie Willems: *J. P. Hasebroek* p. XCI.
2. Hiertegen maakte een tijdgenoot al bezwaar; zie Withuys' verbetering van het fragment der Tweede Zang p. 28 in *De Recensent ook der Recensenten,* Eerste stuk p. 168.
3. Dergelijke samenstellingen treft men in groten getale aan in bv. Van der Hoop's *Columbus* en Bogaers' *De tocht van Heemskerk naar Gibraltar;* Ter Haar was in dit opzicht nog vrij gematigd.

ars waren hierin Ter Haar met hun berijmde verhalen vóórgegaan. Wat het sociaal-filantropisch element betreft, heeft de dichter zijn doel wel bereikt: waarschijnlijk heeft hij Vierow en Hanou een vergoeding gegeven voor het gebruik van hun journalen; de laatste kreeg, zoals reeds vermeld, ook nog f. 100,- van koning Willem II. Het journaal van Vierow is waarschijnlijk door de dichter aangekocht; het bevindt zich nog in het familie-archief. Dat Ter Haar de schipbreuk 'in zichzelve' zo belangwekkend vond, verklaart hij uit de omstandigheid, dat deze 'vele schilderachtige situatiën en partijen opleverde'. En terecht: schilderend beschrijven was de sterkste kant van zijn talent; dat deze schilderingen voornamelijk het uitwendige betroffen, werd hem door al zijn critici verweten.
De 'godsdienstige toon' lijkt in dit gedicht min of meer opzettelijk aangebracht; ze heeft aan de indruk van het geheel afbreuk gedaan, omdat ze de gang van het verhaal onnodig ophoudt en daarbij sterk retorisch is. We denken aan de vrome monoloog van de oude stuurman (p. 30), de bemoediging van de dorstenden (p. 57/58) en de profetische geestvervoering van de stuurman (p. 59/60), fragmenten die wonderlijk afsteken tegen de nuchtere passages in het journaal. Het slot van de *Toezang,* waar de Sint-Paulusrots 'aan Neêrland heilig' blijft, 'beschaâuwd door vleug'len Gods', is pure retoriek van het slechtste soort.

Het 'letterlievend publiek' heeft het gedicht zéér bewonderd, ook al omdat Ter Haar het op vlotte wijze lanceerde door zijn voordrachten van gedeelten ervan in Amsterdam, Leiden, Utrecht, Rotterdam en Den Haag. In de *Voorrede* vermeldt de dichter als terloops deze successen, die hij aan de mondelinge voordracht toeschrijft, die immers veel 'leemten en gebreken' kan 'bedekken en verbergen'. De drie drukken in het jaar 1847 alleen al betekenden echter een groot succes, waarbij de dichter niet in staat was 'met de aanmerkingen eener bescheiden kritiek... voordeel te doen'[1]; een toevoeging van 34 verzen aan de Derde Zang als gevolg van een aanmerking van Beets[2] zou eerst in 1872 gepubliceerd worden.
Het lezerspubliek toonde zich dus enthousiast; we dienen thans in het kort na te gaan, in hoeverre de kritiek 'bescheiden' is geweest. Ter Haar had in zijn *Voorrede* al voorspeld, dat de kritiek minder gunstig zou kunnen uitvallen en dit bleek inderdaad juist te zijn. De *Spektator*[3] zegt, dat de 'kleuren en lichteffecten' de lezer zodanig meeslepen, dat hij 'het *wat* om het *hoe* vergeet', welk compliment Ter Haar tot de dichter der on-

1. Noot bij de 2e en 3e druk.
2. N. Beets: *Herinneringen en indrukken van een kleinen uitstap naar Londen in Mei* 1847; Amsterdam 1849 p. 4.
3. *De Spectator* 1847 p. 18+27.

diepte verklaart. Daarvóór wordt opgemerkt, dat het gedicht niet behandelt 'het wijsgerige, het menselijk hart, de diepten des gemoeds' en dat een 'rijke vinding' en een 'hooge opvatting der toestanden ontbreken', geen geringe aanmerkingen voorwaar. In de *Tijdspiegel*[1] oordeelt Lublink Weddik gunstiger, hij roemt de versificatie en het gelukkig gebruik der epitheta. Zelfs *De Katholiek*[2], die Ter Haar wegens zijn *Kerkhervorming* bepaald niet gunstig gezind was, heeft naast kritiek nog waardering, spreekt van 'een zekere heerschappij in de techniek' en citeert zelfs een tiental fraaie plaatsen. De *Boekzaal*[3] komt met termen als 'krachtige poëzie' en 'uitmuntende beelden' en roemt ook de plastische schildering. Zelfs Potgieter in zijn geruchtmakende *Gids*-recensie[4] — waarover straks meer — spreekt van 'fiksch geschilderd' en prijst de 'stoffaadje'. *De Recensent*[5] en de *Vaderlandsche Letteroefeningen*[6] hebben ook lof, met name voor de versificatie.

De bezwaren golden vrijwel unaniem het feit, dat de dichter 'het zieleleven der lijdenden' niet of niet voldoende had behandeld (*Spektator*); de beschrijvingen van 'de innerlijke toestand der personen' is zwak (*Tijdspiegel*); *De Katholiek* spreekt van 'een gebrek aan gevoel', Potgieter drukt het uit met de woorden 'de personen komen nergens uit de verf'. Maar de laatste heeft meer bezwaren, die hij in zijn uitvoerige recensie breed uitmeet. Zijn aanmerkingen betreffen allereerst de *Voorrede*: er is geen enkele overeenkomst tussen de daden van onze voorvaderen en het verzeilen van de 'Jan Hendrik'. Verder kan er van 'een bewarende en reddende hand' van God geen sprake zijn, omdat vier schipbreukelingen zijn omgekomen. Op de schipbreuk laat de dichter 'een scheef licht vallen' omdat hij de schuldvraag buiten beschouwing laat. De tekst van de journalen is veel directer, raker en levendiger dan de vaak breedvoerige, overmatig schilderende verzen[7]. Nergens klinkt 'de kreet der wroeging, de verslagenheid des berouws'. Het lijden van allen is 'slechts lichamelijk opgevat, en welligt (is) daardoor de voorstelling der Voorzienigheid te valscher geworden'. In de godsdienstige begrippen zit 'niets individueels'. Hier en daar constateert Potgieter 'melodramatisch doordraven' en 'vrome toneeldeclamatie'. Aan het slot komt dan de uitspraak: 'De *St. Paulus Rots* levert geen bewijs, dat de dichter van *Joannes en Theagenes* is vooruitgegaan'.

1. *De Tijdspiegel* 1847 I p. 437±442.
2. *De Katholiek* 1847 II p. 386 en 1849 p. 163-187 en 298-320.
3. *De Boekzaal* July 1847 p. 23±30.
4. *De Gids* 1847, I p. 851-866 en 999-1028.
5. *De Recensent* 1848, I p. 107-129 en 160-178 (Withuys).
6. *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1848, I p. 46 vlgg.
7. Potgieter wist niet, dat de tekst van de Journalen óók van de hand van Ter Haar was.

Literair geïnteresseerd Holland nam van bovengenoemde recensies met meer dan gewone belangstelling kennis, allereerst omdat het hier een gevierd predikant-voordrager betrof, maar vooral omdat Potgieter hier een scherpe aanval had gedaan op een medewerker aan *De Gids*. Sommigen meenden zelfs, dat Ter Haar toen nog lid van de redactie was, een onjuiste opvatting, die men in studies van onze tijd nog kan aantreffen[1]. We merkten hiervóór reeds op, dat de relatie tussen Ter Haar en Potgieter, in 1837 begonnen, sindsdien met enkele brieven per jaar was aangehouden. Toen eerstgenoemde in 1843 als predikant naar Amsterdam kwam, werd hij vrijwel dadelijk in de *Gids*redactie opgenomen[2], echter niet voor lange tijd. Het is een merkwaardig geval geweest; Ter Haar heeft later zelf gezegd, dat hij aftrad, omdat de redactie in 1845 besloot de namen der redacteurs bekend te maken en men hem in Amsterdam zijn literaire bedrijvigheid 'als een halsmisdaad aanrekende'[3]. In de zomer van 1844 was er al een vervelende kwestie geweest[4], waarna Ter Haar geschreven had, dat hem niets overbleef, dan zich 'aan de Redactie van den Gids te onttrekken'. Echter moet daarna een verzoening gevolgd zijn, immers in februari 1845 schrijft Ter Haar nog, dat hij een redactievergadering niet kan bijwonen. In november van dat jaar wil Potgieter o.m. aan Ter Haar een 'waarschuwende circulaire' namens de Redactie doen zenden; tevens wordt het gebruikelijke presentexemplaar aan Oltmans en Ter Haar onthouden[5]. Blijkbaar was Ter Haar toen geen redactielid meer. Hijzelf heeft later trouwens met zoveel woorden gezegd in de reeds aangehaalde brief van 1879: 'Wel weet ik, dat ik minstens twee jaren mede-Redacteur van de Gids geweest ben... Gij zult (echter) kwalijk kunnen mistasten als gij daarvoor de getallen 1843-1845 opgeeft'. Deze jaren worden dan ook vermeld in het *Register op de veertig eerste jaargangen van De Gids 1837-1876*. De recensie van de *St. Paulus Rots* is dus niet, zoals men nog steeds vermeld kan vinden, aanleiding geweest tot het bedanken van Ter Haar als lid der redactie. Ter Haar verdween dus geruisloos; Potgieter zal weinig prijs op hem gesteld hebben. De brieven uit de jaren 1837-1845, hierachter opgenomen, tonen duidelijk, dat de predikant bij voortduring

1. Zo bij Brom: *De dominee in de literatuur* p. 28 en De Vooys: *Gesch. v. d. letterk. d. Ned.* VII p. 263.
2. Brief van 23-10-79 uit Velp, *Gidsarchief* H. Lett. 1888, Leiden A 291.
3. Brief aan Potgieter van 5-2-45; in het februarinummer van *De Gids* van 1845 worden de illustraties van Ter Haar's *Huibert en Klaartje* afgekraakt.
4. Ter Haar was dringend gemaand om een recensie en had toen een hele nacht doorgewerkt om die nog op tijd te kunnen inleveren, omdat volgens Potgieter de bewuste *Gids*aflevering anders niet had kunnen verschijnen. Bij de verschijning bleek, dat Potgieter de recensie niet had geplaatst; zie Brief dd. 1-7-1844.
5. *Gidsarchief* H. Lett. 1888 Leiden A 4.

zijn medewerking niet op tijd kon verlenen, zodat Potgieter evenals dit enige jaren tevoren met Hasebroek het geval geweest was, tot de conclusie moest komen, dat een dominee wèl dichtte en schreef, maar niet allereerst voor *De Gids*, in Potgieter's ogen een onvergeeflijk verzuim. Bovendien werd Ter Haar zéér populair, en evenals diens lidmaatschap van de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut en van de befaamde Hollandsche Maatschappij was deze populariteit Potgieter een doorn in het oog. Verreweg de meerdere qua dichterlijke aanleg moest hij zien hoe 'leeraren' als Beets, Ter Haar en Hasebroek zich als dichter grote populariteit verwierven, mede om en door hun predikambt. Ze hadden geen moeilijke jeugd gehad, hadden een klassieke vorming gekregen, waren student geweest en hadden op zijn tijd een normaal huwelijksleven kunnen leiden. Geen wonder dat dit alles Potgieter wel eens prikkelde tot wat Beets later zijn 'uiterst subjectieve' kritische werkzaamheid zou noemen.

Toen nu in het novembernummer van *De Gids* van 1847 de eerste helft van Potgieter's *Rots*-kritiek was verschenen, wist Ter Haar al genoeg: in het volgende nummer zou stellig met dezelfde bijl gehakt worden. Hij nam daarom achter de derde druk van zijn gedicht, waarvan hij juist de kopie gereed had, een *Naschrift* op, dat duidelijk zijn geprikkeldheid verraadt[1]. Beets' verwijt, dat hij verzuimd had de schipbreuk van de Apostel Paulus erbij te halen[2], doet hij fijntjes af met de opmerking, dat hij 'minder dan de genoemde Dichter aan de vernuftige spelingen hecht, die uit geheiligde namen zijn af te leiden'. Voor de rest keert de schrijver zich tegen de halve recensie in *De Gids*: velen hebben het juist gewaardeerd, dat hij de schuldvraag buiten beschouwing heeft gelaten. Van 'moedwillige onwaarheid' in de schildering is geen sprake; evenmin is een passage in de eerste zang 'de weerklank van het proza der Heeren Veth, Kist en Boeke': zij hebben zich pas later geuit. Ten slotte zegt Ter Haar, dat hij zich 'verheven kan achten boven de eenzijdigheid eener kritiek, welke d(i)en uitbundigen lof aan den Auteur zelven als eene onvergeeflijke zonde toerekent, en den toeleg verraadt, om met de meeste gestrengheid te gispen, wat door anderen wordt geprezen'.

Ter Haar had hier goed gezien: zijn succes had Potgieter geprikkeld en hoewel diens recensie in hoofdzaak juist genoemd moet worden, had hij op aandrang van zijn jonge mederedacteur De Clercq[3] zijn bezwaren te breed uitgemeten. Hier en daar trouwens had hij de situatie apert onjuist voorgesteld, zo wat betreft de berijming van het proza der genoem-

1. *D. S. P. Rots*[3] p. 211-215; de datum is 3-11-47.
2. Zie hiervóór p. 62 noot 2.
3. In een briefje [A.U.B. Ah 18 p] had Gerrit de Clerq geschreven: 'Hebt gij Ter Haar's rots al beklommen? Ligt gij, met geheel Amsterdam, aan zijn voeten of zult gij in De Gids n°. 5 als iconoclast tegen die afgodendienst optreden?

de heren. De kwaadwilligheid komt telkens om de hoek kijken: 'de Tweede Klasse uit het Trippenhuis hing er haar zegel aan' — dit is nooit gebeurd. 'De salons onzer aristocratie weêrgalmden van zijnen lof' — slechts éénmaal heeft Ter Haar zijn gedicht voorgedragen in een salon, nl. bij Mevrouw Huydecoper. Aan het slot der recensie komt de aap uit de mouw: 'Hij (= T. H.) weet, dat wij hem die daverende toejuichingen niet benijden, dat zoo min de handdruk onzer verhandelaars als de hoofdknikjes onzer douairières afgunst bij ons gaande maken'.

Ter Haar's ontstemming ging zover, dat hij dd. 26-12-47, dus vrijwel direct na het gereedmaken van zijn derde druk, zich tot 'H.H. Leden der Redactie van den Gids' — niet tot Potgieter! — wendde met het verzoek, 'dat zijn naam van de lijst der Medewerkers voor dit Tijdschrift worde weggelaten'. Hij motiveerde zeer diplomatiek dit verzoek door te wijzen op de 'veranderde rigting', die de redactie op initiatief van G. de Clercq aan het tijdschrift wenste te geven[1].

Ter Haar had maar weinig aan *De Gids* bijgedragen: Tiele kon voor zijn Register maar twee recensies vinden[2], hoewel Ter Haar zelf later meedeelde, dat hij in zijn Leidse jaren 'vrij ijverig voor de *Gids* werkzaam was' en zijn kleinzoon aan Dyserinck schreef, dat zijn grootvader 'het kerkelijk of theologisch gedeelte behandelde'[3]. Ter Haar noemt in het Levensbericht nog een recensie van de twee biografieën van Van der Palm door Fockens en N. Beets (1842 B. p. 202 en 269 vlgg.) en op 1845 een recensie van 'de prachtjaarboekjes'[4]. In ieder geval is de recensie van *Quos Ego* van Hecker door Ter Haar geleverd[5]; immers deze gaf aanleiding tot het reeds genoemde conflict met Potgieter in 1844. In de betreffende brief van Ter Haar aan laatstgenoemde is sprake van een onderhoud met Van Geuns en Potgieter, waarin Ter Haar zegt begrepen te hebben, dat hij geen Gidsredacteur èn Amsterdams predikant tegelijk kan zijn. Eigenlijk had hij dus zijn zin, toen na 1847 alle banden met *De Gids* waren verbroken.

De *Rots*-recensie heeft hem toch erg gehinderd; nog in 1879 schrijft hij over Potgieter: 'Hij had... zijne scherp geprononceerde sympathiën en antipathiën, en hoe lichtelijk hij van de eene tot de andere kon overgaan, dat heb ik op eene smartelijke wijze ondervonden'. Hij heeft trouwens na de publicatie in *De Gids* het oordeel van anderen hierover gevraagd, o.a. aan zijn mentor en oude vriend Willem Dwars[6], die zich sterk

1. Brief A.U.B. Ak 80 b; *De Gids* zou een meer algemeen maandblad worden.
2. *Anno Domini...?*, *Gids* Mengelingen p. 419 en een Boekbeoordeling in 1845, p. 72.
3. Brief van B. ter Haar Jr., U.B. Leiden Lett. 1682.
4. Volgens het *Register* is deze recensie van Veth.
5. *De Gids* 1844, B. p. 468 vlgg.
6. Diens antwoord berust in het *Familie-archief*.

afkeurend over de recensie uitlaat en o.m. zegt dat 'geheel andere gevoelens dan zucht naar waarheid zijn (= Pg.'s) gemoed bij het schrijven bezielden'. Deze brief zond Ter Haar door naar Jeronimo de Vries[1], de vroegere vriend en mentor van Potgieter. Als gevolg hiervan kreeg deze in mei 1848 een brief van niet minder dan 25 bladzijden folio[2]. Hierin wijst De Vries, die hem in Amsterdamse kringen had ingeleid, op 'zeker donker inzicht, zeker min gunstige beschouwing van menschen en zaken'. Hij hekelt scherp de passages over het Instituut en het Trippenhuis en noemt deze rechtstreeks 'eene onwaarheid'. Coornhert noemde zich 'een willig breekijzer', maar de letteren moeten de mens 'menschelijker, dat is beschaafder' maken. De conclusie kon Potgieter zelf trekken; of en hoe hij gereageerd heeft, is ons niet bekend.

Na deze privé-oordelen werd Potgieter openlijk aangevallen door Thijm in het *Algemeen letterlievend maandschrift*; de antikritiek beslaat bijna 20 bladzijden. Kritiek moet volgens Thijm zijn 'aanwijzing der plaats, welke het boek in de literatuur behoort in te nemen; gedaan van een bepaald en gekend standpunt'; dit standpunt moet 'waarborgen van goede trouw' opleveren. Hij komt nu op Potgieter's recensie in een passage, die èn de collegae-critici zelf èn hun houding tegenover de *Gids*-man typeert:

> Men schreeuwt wraak over de heiligschennis; men laat, mompelend, de bladen van No. 11 en 12 van den *Gids*, 1847, door de vingeren gaan; men schudt het hoofd en neemt hier aanleiding een krachtig woordtjen over personeele veete te plaatsen; terwijl men, wanneer men óók recensent is, met een ontzag als de kinderen voor den bullebak in vroeger tijd betoonden, 'de vrijheid neemt van den geachten beoordeelaar in den *Gids* (wiens naam men niet eens durft uitspreken) bescheidenlijk te verschillen', hoewel men, in het binnenst van zijn hart en in het binnenst van zijn *coterie*, den vrijmoedigen beoordeelaar een onbeschaamde gescholden heeft, of iets ergers nog.

Thijm constateert vervolgens, dat Potgieter bezwaren heeft tegen de keuze, de opvatting en de behandeling van het onderwerp en knoopt aan deze drie punten zijn antikritiek vast. Wat de keuze betreft, was die voor 'het eigenaardig talent van den heer Ter Haar .... geschikt': deze heeft van dit 'schilderij met twee doorzichten' iets fraais weten te maken. Dat plichtverzuim en wroeging niet worden geschilderd, is verklaarbaar, om-

1. K.B. 121 B.5, gedateerd 7-3-48.
2. Kopie hiervan in het *Familie-archief*.

dat het hier nog levende mensen betrof. In de behandeling 'blinkt... een uitstekend talent door'; Potgieter vraagt 'schildering van helden', maar dat is Ter Haar's genre niet. Wel vindt Thym de gesprekken wat onnatuurlijk.

Withuys in *De Recensent* gelooft dat Potgieter te goeder trouw heeft geschreven, *De Katholiek* merkt op, dat 'de scherpzinnige Potgieter den dichter... wat al te hard is gevallen'. De redacteur van dit tijdschrift en de man van *De Gids* waren hier bondgenoten: de eerste verfoeide Ter Haar's Hervormingsproza, de tweede zijn predikantenpoëzie. Ook de *Letteroefeningen* achten de recensie 'met scherpte, en ja, met scherpzinnigheid' opgesteld, maar zijn het overigens niet met Potgieter eens. Lof voor zijn vernietigende kritiek kreeg Potgieter van Mej. Toussaint[1], die hem schreef: 'Mij verveelde de St. Paulus rots al voor ik dien las, en niet minder de voorrede. 't Is volmaakt zo'n dominee met een witte das om en een lange pijp in den mond... de persoon van Ter Haar blijft mij hinderen'. De wat felle toon van deze passage kan misschien toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat juist in deze tijd hernieuwde contacten met een andere dominee de schrijfster gehinderd hadden[2].

In zijn monografie over Potgieter spreekt Jac. Smit van de *St. Paulus Rots*-recensie en de rumor in casa, hierdoor veroorzaakt als 'een zaak, geschikt als test-case voor Potgieter's houding in die jaren'. Hij was 'de absoluut eenzame' en Ter Haar's gedicht was 'een amalgama van oppervlakkig rhetorisch klatergoud en allerdomste vroomheid'[3]. Potgieter bleef 'hoffelijk en beleefd' en bracht zijn bezwaren te berde 'op effen en neutrale wijze'. Beide uitspraken lijken wat overdreven: Potgieter was nooit neutraal, en meer dan één relatie heeft dit destijds gezegd. Wanneer zijn medewerkers niet precies deden wat hij wenste, werd hij kribbig en stootte hen af. Brom heeft de Ter Haar-recensie 'de eerste aanval op de suprematie der predikant-dichters genoemd'[4], ten onrechte, want Beets en Hasebroek waren toen al door Potgieter weggewerkt. Men kan beter zeggen: Potgieter uitte hier n.a.v. een middelmatig berijmd verhaal nog eens zijn naar haat zwemende afkeer van de eigentijdse mentaliteit en de destijds meest gevierde vertegenwoordigers van deze geestesgesteldheid: de predikanten. Succes had de *Gids*-man hiermee in geen enkel opzicht; men kan zelfs zeggen, dat zijn kritiek Ter Haar er juist toe gebracht heeft zijn beide verzamelbundels in 1850 en 1851 uit te geven. In de opdracht van de eerste bundel *Aan mijn vriend*** verzet hij zich namelijk tegen 'het vonnis,

1. *Brieven van A. L. G. Toussaint aan E. J. Potgieter,* Rotterdam z.j. p. 54.
2. Namelijk met Hasebroek; zie Reeser: *De jeugdjaren van A. L. G. Toussaint,* Haarlem 1962 p. 231 vlgg.
3. *A.w.* p. 181.
4. *De dominee* enz. p. 28.

dat het mijne verzen... aan warmte en diepte des gevoels ontbreekt' en zegt dat hij in deze bundel ernaar gestreefd heeft 'ook den inwendigen mensch tot het voorwerp (z)ijner studie te stellen'. Deze verdediging diende ook Potgieter onder ogen te komen; hem werd daarom op 17 december 1849 een exemplaar toegezonden, vergezeld van een brief[1], waarin Ter Haar o.m. schrijft: 'Zonder uwe opwekking om als Dichter op te treden, ware... naauwelijks één der hier voorkomende gedichten vervaardigd'. Dit was òf bijzonder oprecht òf bijzonder diplomatiek van Ter Haar, immers nu diende Potgieter òf de onjuistheid van zijn vroegere lof òf die van zijn *Rots*-kritiek te erkennen. Op een verzoek van Ter Haar, in zijn brief 'een stap ter toenadering' te willen zien, heeft Potgieter niet gereageerd. Dit bleef Ter Haar zijn leven lang hinderen; zijn kleinzoon verklaarde dan ook in de reeds aangehaalde brief aan Dyserinck: 'Mijn grootvader heeft nooit veel willen vertellen van zijn medewerking aan de Gids, omdat hij zoo in onmin van Potgieter is gescheiden'.

De periode 1847-1854; verzenbundels, de Aprilbeweging

In de reeds genoemde brief van 1-8-1910 schrijft Ter Haar's kleinzoon ook nog aan Dyserinck, dat in de nalatenschap geen exemplaren van *De Gids* meer voorhanden waren en ook geen brieven of andere stukken, Potgieter en zijn tijdschrift betreffende. Blijkbaar heeft de affaire-Potgieter onze dichter dermate gehinderd en teleurgesteld en hem mogelijk ook zo duidelijk herinnerd aan de zeer geringe activiteit zijnerzijds ten opzichte van *De Gids* en zijn redacteur, dat hij de betreffende documenten heeft vernietigd[2]. En dit zegt heel wat voor iemand, die juist zo nauwkeurig was aangaande de historia literaria van zijn werken: men zie de Aanteekeningen in zijn dichtbundels.

Als een van de redenen van Potgieter's gewijzigde houding ten aanzien van Ter Haar noemt de laatste ook nog in de reeds meermalen aangehaalde brief van 23-10-'79 het feit, dat hij zich 'verleiden liet het lidmaatschap der 2e klasse van het toenmalig Koninklijk Instituut aan te nemen; (dit) kon hij mij nog veel minder vergeven' (dan het bedanken als Gidsredacteur). Dat was in 1846 gebeurd; niet lang daarna werd Ter Haar zelfs voorzitter; hij las er, zo we al zagen, enkele zangen van zijn *St. Paulus Rots* voor en werkte volijverig mee aan een verweerschrift — contra Thorbecke — dat het Instituut in 1849 liet verschijnen. Het is een wat wonderlijke geschiedenis geweest met de opheffing ervan, die in 1849 al dreig-

1. A.U.B. A.K. 21e.
2. Hasebroek deed hetzelfde.

de en in 1851 definitief werd. Het feit, dat de Koning in 1850, om Thorbecke dwars te zitten, nog eens f. 5000,- aan het Instituut schonk, heeft hieraan niets kunnen veranderen[1]. De leden moesten, wanneer ze in twee jaar niets 'geleverd' hadden, van het lidmaatschap vervallen worden verklaard. De toen zeer bekende en nogal roerige Utrechtse professor G. J. Mulder schreef in zijn *Open brief aan den Heere Mr. J. R. Thorbecke* in 1851, dat de minister, die ook lid was, zelf in twee jaar niets gedaan had! Thorbecke zette het Instituut om in de Koninklijke Akademie, maar stelde alleen een eerste klasse in, voor de exacte wetenschappen, waarin alle Instituutleden van die klasse werden overgenomen. Toen in 1855 een afdeling voor de filosofische wetenschappen erbij kwam, werden verscheiden leden van de voormalige Tweede klasse van het Instituut, o.a. Beyerman, Bogaers, Da Costa, 's Gravenweert, Beets en Ter Haar, daar niet in herbenoemd[2], zogenaamd omdat zij geen mannen van wetenschap, maar uitsluitend dichters waren[3]. Echter was Ter Haar toen al hoogleraar in Utrecht, dus voor hem kon dit motief niet gelden, maar wèl het feit, dat hij betrokken was bij Thorbecke's aftreden in 1853. Thorbecke heeft in 1851 eenvoudig een aantal personen, die duidelijk niet-liberaal waren — en daar waren enkele dichterlijke predikanten onder — iets van hun glans willen ontnemen. Droeg Ter Haar mede daarom de gala-uniform van het Koninklijk Instituut bij de befaamde audiëntie in april 1853?

In het laatste levensjaar van het Instituut heeft Ter Haar als voorzitter er nog een uitvoerige tijdzang voorgedragen *Het communisme onzer dagen*, met de ondertitel 'Lierzang bij den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw'. Hij trad hiermee bewust nevens zijn medelid Da Costa, die hem altijd links liet liggen; deze was er 25 april 1848 met een ongeveer even lang gedicht *1648 en 1848* opgetreden en had eveneens in 1850 in het Odeon zijn *De Chaos en het licht* als halve-eeuws lied voorgedragen. Ter Haar's lierzang is minder profetisch, minder bezwerend ook; hij kan niet aannemen, dat 'de Roode Republiek' er werkelijk zal komen. Heftig keert hij zich tegen 'het Babel der Gelijkheid' van die republiek, tegen het pantheïsme, maar vooral tegen Proudhon:

> Proudhon, die op haar troon de Godheid durft bestrijden,
> Met de eeuwge oppermacht twist om het algebied;
> In God den geest des kwaads, die 't menschdom doemt tot lijden,
> Of 't spooksel der verbeelding ziet;

1. M. F. van Lennep: *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* II p. 33.
2. Beets kreeg later nog een benoeming.
3. Dat Da Costa niet herbenoemd werd, was voor Groen van Prinsterer aanleiding voor zijn benoeming te bedanken.

Proudhon, wiens addertong een lastertaal durft schuiflen,
Die siddring jaagt door 't hart der duiv'len,
Die met een lach zijn naam aan d'afschuw geeft ten prijs:
Proudhon, die aan het hoofd van wriemelende wormen
Met zinloos wraakgeschreeuw den hemel wil bestormen,
Terwijl hij de aarde gaat hervormen,
En omschept tot een Paradijs!

Daar kon Proudhon het mee doen! De dichter beschrijft dan de maatschappelijke consequenties van diens leer en raakt zelfs aan de vrije liefde:

Ga, dolende in uw lust, met staag verruilde kussen
Uw gloed in vreemde omhelzing blusschen,
Wordt Otaheites wilde of 't boschdier weer gelijk!

Maar in 'Neêrland' kan zoiets niet voorkomen: de vaders zouden zich dan ten strijd aangorden, zelfs de ambtshalve vredelievende dichter, die in een volgende strofe zich zo opwindt, dat hij tot voor zijn eigen persoon weinig vleiende vergelijkingen komt:

Zie, 'k weet, dat aan mijn mond 't verzoeningswoord van vrede,
(Mij, dienaar van Gods Kerk en 't Evangeliewoord!)
Dat aan mijn hand geen zwaard, dat bliksemt uit de scheede,
Maar 't zwaard des geestes slechts behoort!
Maar wie die onverbreekbre banden,
Mij dierbrer dan het zwart der oogen, aan kwam randen:
Ik vroeg hem oog voor oog, en wond voor wond ten zoen!
De ram zou in een wolf verkeeren!
Ik zou als 't everzwijn mij met mijn slagtand weren,
En, in de mogendheid des Heeren,
Ook 't zwaard des krijgers blikk'ren doen!

De communisten moeten maar naar Californië gaan, om daar hun 'republiek Utopia' te stichten: een wel wat simpel middel ter oplossing van het probleem.

De dichter, hoewel hij ook hier weer zijn geliefd beeld gebruikt, van 'de waggelende zuilen der gescheurde tempelwanden', is in 1850 nog optimistisch: het Evangelie moet hier antwoorden en de christen moet diligent zijn:

Gij, geest des Christendoms, roep Pinkstervuur van boven!
Werk als een Godskracht in de harten, die gelooven!

Waai, adem Gods, door onze hoven!
En — Evangelie, antwoordt gij!

In de jaren vóór 1852 was Ter Haar buitengewoon productief, hij was toen trouwens in de kracht van zijn leven. Helaas moest hij op het einde van 1851 zijn vrouw missen; we hebben de indruk, dat dit verlies en 'de naere nacht van drie benauwde jaeren' die erop volgde, hem zwaar gedrukt hebben. Al moest een maatschappelijke en wetenschappelijke top voor hem nog komen, hij miste zijn vaste steun èn de huiselijke sfeer[1]. Tragisch was, dat in het jaar van haar overlijden in de tweede verzamelbundel juist enige *Elvire*-gedichten waren opgenomen, waarvan op dat ogenblik nog slechts 'Elvires geboortedag' was gepubliceerd[2]. De volledige 'Elvire-cyclus' vindt men eerst in een derde bundel van 1866, waaronder het treffende 'Weleer en thans', door de dichter na de dood van hun moeder op zijn verjaardag tot zijn kinderen gericht en in 1853 in de *Aurora* opgenomen. Hij eindigt hier met te zeggen:

'k Houd weer den wandelstaf tot 's levens reis geheven . . .
'k Wil voor mijn kroost en voor mijn heil'ge roeping leven
En daartoe sterk' mij God.

Over één der twee verzamelbundels uit deze periode is al even gesproken in verband met Potgieter; deze eerste verzameling verscheen in 1850 bij Is. A. Nijhoff in Arnhem[3]. In de korte inleiding, wederom aan zijn vriend Immink gericht, zegt de dichter, dat hij is gaan bundelen, om na zijn overlijden opname van door hem niet voor publicatie bedoelde verzen te voorkomen. Hij kondigt de verschijning van een tweede bundel aan, waarin eveneens oud en nieuw bij elkaar zullen opgenomen worden. De gedichten uit deze eerste bundel zijn voor het grootste deel na de *Joannes en Theagenes* ontstaan en 'vereischten de minste herziening'. — Ter Haar komt dan met zijn reeds vermelde verdediging tegen Potgieters beschuldiging van gebrek aan diepte van gevoel. Van de hier opgenomen gedichten noemt Ter Haar als bewijzen voor zijn streven naar schildering ook van 'den inwendigen mens' het reeds behandelde Strauss-gedicht, verder twee gedichten bij Bijbelsche platen: 'Hanna' en 'De moeder des Heeren'[4], 'Abd-el-Kader' en 'Aan den jongen graaf van Parijs'.

1. De preek, in de Nieuwe Kerk na haar teraardebestelling aldaar gehouden, werd reeds vermeld.
2. Mevrouw Ter Haar had ook toen niet gewild, dat haar naam volledig vermeld werd, dit is eerst gebeurd in een Aanteekening in de bundel van 1866.
3. *Verzameling van verspreide en onuitgegeven gedichten,* Arnhem 1850.
4. Voor de albums *Bijbelsche Vrouwen* bestemd; alleen 'Hanna' werd daarin opgenomen.

Het uitgebreide gedicht 'Hanna' is een dichterlijke navolging van 1 Sam. II vs. 1-10, waarbij Ter Haar Van der Palm's vertaling naast zich had liggen. Het lofdicht op Maria — Ter Haar had in een brief aan de uitgever Kruseman zijn speciale wens uitgedrukt dit onderwerp te behandelen — is niet in de bundel 'Bijbelsche vrouwen des Nieuwen Verbonds' opgenomen, omdat, naar Ter Haar in de Opheldering vermeldt, 'een onzer meest beroemde Dichters zijne keuze op ditzelfde onderwerp gevestigd had, aan wie ik gereedelijk die keuze heb afgestaan'. Die beroemde dichter was Nicolaas Beets; we hebben nergens kunnen vinden, van wie het idee tot wijziging is uitgegaan, van Kruseman of van de beroemde dichter zelf; het laatste lijkt ons geenszins onwaarschijnlijk. Typerend voor de reeds besproken verhouding katholiek-protestant is Ter Haar's uitlating in de Opheldering over 'dit gedicht, waarin ik, *zonder verloochening van het Protestantsch beginsel*[1], de Moeder des Heeren heb gehuldigd'. Ja, men moest als dominee altijd voorzichtig blijven in die tijd. Hij had dan ook niet verzuimd te zeggen:

> Maar kroont men u tot 's Hemels Koninginne,
> Gij, Needrige, gij vraagt die hulde niet!
> Het zaligst heil, dat ge u beschoren ziet,
> Is, dat de naam uws Zoons in glorie winne;
> En, schoon ge u zelv' thans hoog verheerlijkt weet —
> Kon nog uw oog, Volzaalge! tranen plengen,
> Gij weendet, als gij u ziet offers brengen,
> Waarbij men Hem vergeet.

De tijdzang 'Abd-el-Kader' heeft het nog langer uitgehouden dan 'Huibert en Klaartje': het was ook zo'n prachtig stuk voor de ouderwetse declamatie. Van Abcoude laat het in een van zijn jongensboeken uit ± 1920 nog op een schoolavond reciteren en vele honderden volijverige dorpsrederijkers zullen er zich een tachtig jaar lang op hebben geworpen. Ter Haar vond de hoofdpersoon als 'godsdienstig dweeper en heldhaftig strijder' belangwekkend en zegt:

> Ik heb in dit gedicht eene poging gedaan, om zijnen gemoedstoestand te schilderen, zoo als hij door de heftigste of strijdigste gewaarwordingen van hoop en vrees, van toorn en wraakzucht, of ook van wilde geestvervoering, weder opgevolgd door diepe moedeloosheid, kan geslingerd worden.

1. Cursivering van ons.

Inderdaad is de dichter hierin wel geslaagd, ook al door de verschillende vormen van het vers in de vier afdeelingen. Werkelijk knap is de evocatie van Abd-el-Kader op zijn paard:

> Mijn strijdhengst! Mijn strijdhengst! Hij hinnikt mij tegen,
> Hij snuift weêr mijn adem, hij ruikt weêr mijn kleed.
> Met vlokken van schuim overstrooit hij zijn wegen,
> Maar staat, nu ik roep, voor zijn ruiter gereed.
> .....
> Ik dwing hem, na d'aanval, zich pijlsnel te wenden,
> En wijs met mijn kromzwaard mijn volgren het spoor;
> En spring als een panter 't legioen in de lenden,
> En breek in den ringmuur der vijanden door.

We hebben hier een pendant van Da Costa's beschrijving van het paard als parafrase van Job XXXIX : 22-28 in zijn 'Hagar': 'Men ziet hem dansen/ Gelijk een sprinkhaan, bij de bliksemende lansen' etc. Het slot is typisch Da Costiaans:

> De dag der wrake komt! — 'k Zie Issa op de wolken
> Het lot beslechten der in 't stof gebogen volken,
> Maar 'k beef niet bij zijn komst, ik, Emir der woestijn!
> Het vonnis, dat de mond diens Regters uit zal spreken,
> Zal 't Afrikaansche bloed op 't schuldig Frankrijk wreken,
> Maar Abd-el-Kader's vrijspraak zijn!

Heeft Ter Haar willen tonen, dat hij evengoed lyrisch bewogen kon schrijven als Da Costa, of greep het lot van de hoofdpersoon zijn romantisch gemoed inderdaad zo aan? Het is een feit, dat hij vooral in deze jaren geëngageerd dichtte, dit bewijst ook het laatste vers van deze eerste bundel, door Ter Haar zelf als een van zijn meest geslaagde gedichten beschouwd, 'Bij de wederverschijning der cholera, in den zomer van 1849'. In de wat vrijere versvorm die de dichter zo goed beheerste, met de bijbels aandoende parallel-aanhef van de twee hoofddelen:

> Een stemme des geweens wordt over de aard vernomen

en

> De stem eens roependen wordt over de aard vernomen,

wordt hier inderdaad een dreiging opgeroepen. In het tweede deel spreekt de cholera:

Zij spreekt: 'Ik ben de stem der roepende: 'Bekeert u!'
De stem der machtige: 'Verneêrt u!'
De stem der doodende: 'Verweert u!'
De boetgezant in 't harig kleed,
Die met ontvolking dreig, hoe ook uw steden kermen,
En waar 'k mijn last volbreng, van deernis noch ontfermen,
Veel min van uitstel weet!'

Inderdaad knap werk, al klinkt het voor ons, maar stellig niet voor de generatie van 1850, te traditioneel qua taal.

De tweede bundel verscheen in het volgend jaar, 1851[1], ditmaal met een opdracht aan Tollens, als 'Hoogvereerde vriend' aangesproken. Deze opdracht is belangrijk voor de vorming van de dichter; in het voorbijgaan blijkt, dat Tollens van een aantal verzen proef gelezen heeft. Warnsinck wordt als huisvriend en mentor in poeticis genoemd en verder vinden we als veelgelezen dichters Van Alphen, Van Haren, De Kruyff (J. Jr.) en Feith. Echter: 'Tollens, Schiller en De Lamartine maakten toch het drietal mijner meest geliefkoosde dichters uit, waarmede ik... als knaap en als jongeling dweepte'. Ter Haar zegt dan, dat hij Tollens als model beschouwde wat betreft zuivere uitdrukking der gedachte en heerschappij over taal en vorm. Bijzonder juist merkt hij dan als grond van Tollens' populariteit op: 'dat gij klaar en helder hebt uitgesproken, wat gij even klaar en helder hadt gedacht, wat gij even warm en diep hadt gevoeld'. En dan komt een fijn veegje uit de pan voor Potgieter via Tollens:

> men behoeft waarlijk nog geen bekrompen bewonderaar van het oude of verachter van het nieuwe te zijn, om de vrees, welke gij mij meermalen hebt geuit, ten volle gewettigd te achten, dat veel wat tot hiertoe als een gebrek is beschouwd geworden, als het duistere, het gekunstelde en gewrongene, indien het maar met een schitterenden mantel van woorden en beelden worde omhangen, tot den rang van poëtische verdienste worde verheven.

Ter Haar spreekt dan over zijn debuut als dichter eerst na zijn dertigste jaar; nadrukkelijk zegt hij, dat hij door een gunstige recensie in *De Gids* en 'een vriendelijk en herhaald schrijven der Redactie, als gedrongen werd uit (z)ijne schuilplaats te voorschijn te treden'. Hij gaat dan verder:

1. *Zangen van vroegeren leeftijd en nieuwe gedichten,* Arnhem 1851.

> Indien de gestrenge beoordeeling van dit Tijdschrift op sommige jeugdige talenten ontmoedigend heeft gewerkt, de regtvaardigheid gebiedt te verklaren, dat het anderen te krachtiger opgewekt en aangemoedigd heeft.... (De verschijning van Ter Haar's verzen is het publiek) aan deze opwekking en aanmoediging verschuldigd.

Hier dus geen enkel persoonlijk woord meer over de Rots-kwestie, maar een objectieve constatering over de invloed van *De Gids*. Verder spreekt Ter Haar de hoop uit, dat de redacteurs van almanakken en jaarboekjes hem voortaan als Emeritus salvo honore zullen beschouwen. Hij heeft wel niet geleverd, wat zijn eerste dichtproeven deden verwachten, maar het moet 'hooger en schooner eeretitel in zich bevatten, Bedienaar des Evangeliums, dan Dichter, te zijn'. Tot slot herinnert de dichter zijn oude vriend aan de Tollens-huldiging van 1849, toen hij namens een landelijk comité een gouden penning had aangeboden.

Deze tweede bundel bevat grotendeels zeer oude en oude gedichten, zelfs het jeugdprijsgedicht 'De zelfopoffering' en de reeds vermelde Elvire-verzen. De als 'nieuwe gedichten' gerubriceerde verzen betekenen weinig, met uitzondering van de reeds besproken lierzang contra het communisme en een gedicht in 'Bijbelsche Vrouwen' ter vervanging van het oorspronkelijk hiervoor bestemde Maria-loflied. Hier heeft Ter Haar eens extra zijn best gedaan met 'De dochter van Herodias'. De Engelse plaat kon weinig inspirerend werken: een tamelijk gezette jongedame draagt op een schotel onder een sluier het nauwelijks als zodanig herkenbare hoofd van Johannes de Doper[1]. In een brief aan Kruseman dd. 16-7-50 schrijft Ter Haar in zijn typisch-zakelijke stijl, dat hij zich in Berg en Dal 'met de zamenstelling van het gedicht op de Dochter van Herodias onledig (heeft) gehouden'. Een week later: 'Het onderwerp was niet behagelijk, maar... alleszins voor eene dichterlijke uitwerking vatbaar. Ik heb getracht overal het zachte en liefelijke met het ijsselijke in contrast te brengen'. Hier dus romantiek volgens het recept van Hugo in zijn *Préface* voor 'Cromwell'.

Als motto kiest Ter Haar een citaat van Hasebroek: 'Waar schoonheid is, is mooglijk stof tot danken,/ Maar zekerlijk daar is tot bidden stof'. Hij schildert dan eerst het jonge meisje, door een vrome moeder deugdzaam opgevoed (het lieflijke) en daartegenover Salome, door haar moeder opgestookt na haar 'wulpsche dans' het hoofd van de Dooper te vragen (het ijsselijke). Men heeft destijds de schildering van de dans in amfibrachen met wisselende regellengte nogal bewonderd, maar het ge-

1. Men vergelijke hiermee de waarlijk demonische tekening van de dansende duivelin door Picasso; Knaur's *Picasso*-uitgave p. 49; de ets is van 1905.

val treft ons niet meer. Het lag ook buiten het bereik van de toen vierenveertigjarige, bezadigde predikant, rustig gezeten in zijn landelijk pension in Berg en Dal, de zinnelijke buikdans van een jonge Oosterlinge uit te beelden. Het hele geval is volkomen onecht geworden, ook wat de beeldspraak betreft; Ter Haar komt tot regels als: 'Haar huppelend (!) oog houdt de maat met haar tred', of: 'Weer ziet men haar zweven / Op fladdrende wiek (!)' en: 'Bij 't wenden en zwaaijen / Der kronklende (!) leên'. Hij heeft hier alle retorische registers opengetrokken en inderdaad flink wat lawaai gemaakt met termen als hupplen, zwieren, draaien, duislen, tripplen, gieren, wervlen, slingeren, spartlen, zwoegen en bonzen, maar het helpt niet: voor de moderne lezer is het een lachwekkende vertoning geworden.

Een der laatste gedichten uit deze bundel verdient nog afzonderlijke vermelding: 'De zonsverduistering' van 28 juli 1851. Hier was de schildering wèl echt als resultaat van directe waarneming; we geven een paar fazen uit het verduisteringsproces:

Het schaduwbeeld der Nachtvorstin
Rukt reeds het gouden vuurveld in,
En breekt de stralenkroon, om 't hoofd der zon geweven.
. . . . . .
De zon, gekromd als halve maan,
Waarover zilvren wolken zweven,
Zien wij met gouden hoornen staan.
. . . . . .
Zie, 't zilverblauw
Aan 's hemels tin
Wordt vaal en grauw;
De zon krimpt nog haar hoornen in,
Van 't zwart der maanschijf overtogen.
. . . . . .
't Is morgenrood noch avondgloed,
Wat nu, met flaauwen glans, de gevels scheemren doet,
Maar koud en trillend licht, dat rondzwemt langs de daken.
. . . . . .
De zon slaat breeder hoornen uit;
Zij vlamt ons toe uit wijder ring,
Gelijk een bloem, die openging,
Haar blaadrenkrans ontsluit;
Ras drijft zij langs 't azuren veld,
Met haar herwonnen kroon helschittrend als te voren.

De moraliserende bespiegelingen die de dichter ambtshalve tussen de verduisteringsfazen invlecht, zullen wel door Schiller's 'Glocke' geïnspireerd zijn.

Vooral de eerste bundel had succes; Nijhoff schrijft op Oudejaarsdag 1849[1] aan Ter Haar: 'men is zóó begeerig naar den bundel, vooral te Amsterdam, te Utrecht en te Leyden, dat (tot een herdruk) al zeer spoedig zal moeten overgegaan worden'. Deze verscheen dan ook in 1850, om in 1852 door een derde druk gevolgd te worden[2]. Van 1857 af verschenen beide bundels gecombineerd, in twee delen.

De Aprilbeweging; de aanspraak aan de Koning

Einde 1852 was Ter Haar een der meest populaire dichters en ook in ander opzicht een op de voorgrond tredend figuur: voorzitter van de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, voorzitter van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, bestuurslid van het Haagsch Genootschap, voorzitter van de Amsterdamsche Kerkeraad. Maar het toppunt van populariteit was nog niet bereikt: in 1853 zou hij met één slag een nationale figuur worden niet alleen, maar ook één ogenblik in de politiek een machtige invloed oefenen; mede door zijn optreden viel een kabinet. Dat dit optreden geen oorzaak, maar uitsluitend aanleiding was en bovendien een totaal ander effect had dan bedoeld was, is gezien de omstandigheden alleszins verklaarbaar; van de onbedoelde gevolgen is Ter Haar bepaald geschrokken.

Het is hier niet de plaats voor een behandeling van de Aprilbeweging — noch van de staatsgreepgeruchten in de zomer daarna[3]— door een protestants theoloog 'een komedie, liever nog een klucht' genoemd, 'toen de fanfares over het protestants karakter van de Hollandse natie een fraaie circusvoorstelling inluidden'[4]. Als gevolg van de grondwet van 1848 was de scheiding van Kerk en Staat een feit geworden, er was derhalve tegen het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 niets aan te voeren. Echter was de pauselijke allocutie tot de kardinalen van 7 maart — het is ook van r.-k. zijde erkend — wat fors en in ieder geval ontactisch gesteld: de oud-katholieke kerk werd als 'monster en pest' aangeduid en

1. Brief in het *Familie-archief.*
2. Deze 2e druk, merkwaardig genoeg niet als zodanig op het titelblad vermeld, telde 800 ex. en leverde de dichter *f* 480,— op; zelfs voor die tijd een hoog honorarium.
3. Voor deze geruchten Rogier: *Schrikbeeld van een staatsgreep in 1853;* mededelingen Kon. Acad. v. Wetensch. nieuwe reeks, Dl. 22 N° 6.
4. Mönnich: *De Kerken der Hervorming* in *Gesch. v. d. Kerk in Nederland* p. 258 vlgg.

natuurlijk kon de term 'calvinistische ketterij' niet uitblijven[1]. Hoewel èn het antwoord van de Regering op een interpellatie in de Tweede Kamer èn het herderlijk schrijven der Hervormde Synodale Commissie de rechtmatigheid van het gebeurde erkenden, ontstond er toch, van de Utrechtse kerkeraad uitgaande, een geweldige opschudding onder het protestantse volksdeel. Dat iemand als Da Costa zich naar aanleiding van genoemde allocutie opwond en sprak over 'het trekken van een smadelijke streep van bastaardij over de glorierijke wapenschilden van heel dat Nederland, welks geschiedenis zich tussen de episcopale jaartallen van 1559 en 1853 beweegt', is begrijpelijk, ook dat hij sprak over 'de billijke gevoeligheid der natie': het denkbeeld, dat wij een bij uitstek protestantse natie waren, was bij hem en veel anderen diep geworteld[2]. En juist die velen voelden zich vooral in hun nationale trots gekwetst door de pauselijke toespraak, die, zoals Ten Brink het uitdrukt, 'het glorierijk verleden van ons oud-Nederland zonder veel plichtplegingen had ter zijde gesteld'. Naast deze verklaarbare gevoelens leefden echter politieke sentimenten: de anti-Thorbeckianen zagen hier een prachtkans om hun politieke vijand de voet dwars te zetten, immers hij was de man van de grondwet van 1848. Toen dan ook een petitionnement opgesteld werd, kreeg dit in korte tijd een paarhonderdduizend handtekeningen; de argumenten voor het gevraagde hiërarchieverbod waren zwak: art. 65 van de grondwet eiste goedkeuring van de Kroon voor het aanvaarden van buitenlandse onderscheidingen, terwijl de eedformule van de nieuwe bisschoppen inhield, dat zij ketters en schismatici behoorden te vervolgen[3]. — In Amsterdam haalde een adres van de kerkeraden, in de verschillende protestantse kerken ter tekening gedeponeerd, meer dan vijftigduizend handtekeningen. Deze lijsten nu ging men de Koning bij zijn bezoek aan de hoofdstad op 15 april '53, in een fraaie portefeuille vervat, aanbieden. Hoewel uitgaande van de kerkeraden, onder voorzitterschap van Ter Haar, werden de lijsten op de audiëntie aangeboden door een comité van kerkeraadsleden plus 'een achttal der meest geachte Amsterdammers', onder wie Ter Haar's huisvriend Warnsinck.

Het adres, nog in originali in het familie-archief aanwezig, was opgesteld door Ter Haar; medeleden van de redactiecommissie waren De Voogt en Mounier, die in het concept van eerstgenoemde maar heel weinig hebben gewijzigd. Zoals reeds vermeld, droeg Ter Haar, die het woord voerde, bij die gelegenheid nog eens de gala-uniform van het toen al twee jaar opgeheven Koninklijk Instituut, om zo duidelijk te tonen,

1. Oorspronkelijk had de formulering zelfs geluid: 'zwaard en razernij der calvinistische ketterij'.
2. *Brieven van Mr. Isaäc da Costa,* Dl. II p. 236, 238.
3. Mönnich: *A.w.* p. 258.

dat hij niet speciaal als predikant kwam, naar hij zelf heeft verklaard. Een heel klein tikje ijdelheid èn ook weer diplomatie — immers de Koning had een paar jaar tevoren nog f. 5000,- aan het Instituut geschonken om Thorbecke dwars te zitten — zullen voor deze tenue-keuze toch wel van invloed geweest zijn.

Ter Haar dan zei onder meer[1]:

> Wij hebben ons zelven het gewigt dezer handeling geenszins ontveinsd. Als mannen van geweten hebben wij vooraf aan ons geweten gevraagd, of wij nog langer *konden* en *mogten* zwijgen, dan of wij ditmaal, overeenkomstig het grondwettig regt aan al Uwe onderdanen verzekerd, *moesten* spreken, en het antwoord heeft hierop door onze borst geklonken: *Nu of nooit*! En die stem heeft aanstonds zulk een weêrklank gevonden in veel duizende harten, dat dit gedenkteeken van den echt-Protestantschen geest — die, Gode zij dank! nog in Nederlands hoofdstad leeft en door geene Breve van het Vatikaan is te vernietigen — dat dit gedenkteeken van den echt-Protestantschen geest binnen het kortstondige tijdperk van drie dagen is opgerigt. Indien Uwe Majesteit zich verledigen wil, die lange lijst van namen meer dan vlugtig te doorloopen en te doorbladeren, zij zal er duizenden in ontmoeten uit de lagere volksklasse, ja — maar die zich gelukkig gevoelden, in dit adres met ons te kunnen verklaren, dat zij tot Uwer Majesteits getrouwste onderdanen behoorden. Zij zal er uit ontwaren, hoe vrouwen van de aanzienlijkste geslachten de onderteekening van dit adres mede van haren pligt hebben geacht. Zij zal er vele, zeer vele namen in lezen van mannen, waarop Amsterdam en geheel het Vaderland glorie draagt, van mannen, die wij mede als onze overheden eerbiedigen, die door geboorte of letterroem zijn onderscheiden, die het sieraad en steunsel zijn van den achtbaren handelsstand, waaraan Amsterdam zijne grootheid, en geheel het Vaderland zóó veel van zijne welvaart dankt; van mannen, die allen als Christenen, het hoofd en de knieën voor den Koning der Koningen buigen, en — hoedanig ook de uitslag dezer poging zij — wel nimmer zullen ophouden God voor Uwe Majesteit en het duurzaam heil Uwer regering te bidden. En dit, Sire! verhoogt niet weinig de vrijmoedigheid, waarmede wij het wagen dit adres Uwer Majesteit aan te bieden.

Na het antwoord van de Koning, waarover straks nader, zei Ter Haar onder meer nog:

1. Voor de volledige tekst zie *Bijlage I.*

Indien de Grondwet, in weêrspraak met zich zelven en hetgeen zij belooft, volstrekt onmagtig bleek te zijn, om de regten van al Uwe onderdanen op godsdienstig en kerkelijk gebied, tegenover elkander in het evenwigt te plaatsen, dan zouden wij dit wel diep moeten betreuren, en beide Vorst en Volk moeten beklagen, maar daarom nog geenszins vergeten, wat wij, als gehoorzame en vreedzame burgers, aan den Staat zijn verschuldigd.

Maar, Sire! wij meenen met het volste regt te mogen beweren, dat juist die gelijkheid, waarvan de grondwet spreekt, door zoodanige invoering en erkenning der Hiërarchie niet gehandhaafd, maar gebroken en geschonden zal worden. Het is onze innigste overtuiging, dat daardoor eene suprematie aan het Roomsche Kerkgenootschap zou worden toegekend en afgestaan, gelijk geen der andere Kerkgenootschappen zich immer zou vermogen toe te eigenen. En wanneer wij met het 65ste artikel dier grondwet, den weidschen titel van Metropolitaan van Utrecht, en zelfs *de benoeming van Pauselijke Kamerheeren* in verband brengen; wanneer wij in die grondwet lezen, dat 'de Koning waakt, dat al de Kerkgenootschappen zich houden binnen de perken van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat'; en vooral, Sire! wanneer wij ons herinneren, hoe Uwe Majesteit, volgens diezelfde grondwet, bij God Almagtig heeft gezworen, aan alle kerkgenootschappen in Uw rijk *gelijke* bescherming te zullen verleenen, dan durven wij de hoop koesteren en het vertrouwen uitspreken, dat aan diezelfde grondwet, door de wijsheid Uwer Majesteit, — bij een ernstigen wil der Regering om de bezwaren der Protestanten te wegen — nog zoodanige beperkingen en waarborgen voor de toekomst zullen te ontleenen zijn, waardoor de thans dreigende gevaren afgewend, en de zóó hevig verontruste gemoederen weder gerustgesteld kunnen worden.

Sire! Het zij ons vergund, hier nog eenmaal te verklaren: Wij misgunnen of betwisten aan onze Roomschgezinde Medeburgers en Medechristenen de inwendige regeling hunner kerkelijke aangelegenheden niet; maar wanneer wij *de herstelling der Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland, met al den aankleve van dien,* hooren voorstellen en omschrijven als eene handeling of gebeurtenis van *zuiver godsdienstigen* en *kerkelijken* aard, welke de regten van andere Kerkgenootschappen *geheel onverkort* zoude laten; welke de rust en de veiligheid van den Staat *niet* zou bedreigen, welke *niet* als eene vreemde magt dreigt in te grijpen in het raderwerk der regeering — dan, Sire! moeten wij ons wel verpligt en gedrongen gevoelen — met beroep op den Bisschop-

pelijken eed en den geest van het Ultramontanisme, met beroep op de geschiedenis van Vorsten en volken, met beroep op ieders gevoel voor waarheid en regt, met beroep op tijdgenoot en nakomelingschap beide — op de plegtigste en nadrukkelijkste wijze daartegen te blijven protesteren.

Na de fraai voorgedragen rede antwoordde, naar een ooggetuige vermeldt[1], de Koning 'met krachtige duidelijke stem' en verzocht de commissie, aan allen, die zij vertegenwoordigde, te kennen te geven, dat 'deze gewichtige dag de banden tusschen Nederland en Oranje nog vaster had aaneengesnoerd'. Hier toonde Willem III zich een handig constitutioneel vorst: hij had een antwoord gereed, door zijn ministers opgesteld, maar wenste dit niet te gebruiken. Zijn zelf bedacht antwoord was bepaald niet inconstitutioneel: banden tussen vorst en volk mogen altijd aaneengesnoerd worden. Maar Thorbecke werd op deze wijze in een onmogelijke situatie geplaatst; duidelijk bleek nu verschil van opvatting te bestaan tussen Vorst en Regering. En dit te laten uitkomen om de door hem zo gehate Thorbecke kwijt te raken, was juist 's Konings bedoeling. Het plannetje lukte prachtig: een korte brief, waarin de Regering nogmaals verzekerde 'aan de grondwettige vrijheid haren loop gelaten' te hebben, eindigde met de woorden: 'Mocht Uwe Majesteit met de Grondwet of met ons stelsel van bestuur niet tevreden zijn, Uwe Majesteit gelieve ons te ontheffen'. Enkele dagen later trad een nieuw ministerie-Van Hall op.

Ter Haar moet, naar zeggen van zijn zoon, kort daarna uitgeroepen hebben: 'Het is ellendig! Nu wordt de hoofdzaak: het verzet tegen de aanmatiging van Rome, op den achtergrond gedrongen, en hebben wij onwillens voor Thorbecke's politieke tegenstanders de kastanjes uit het vuur gehaald'[2].

Zou hij werkelijk politiek zó ongeïnteresseerd geweest zijn, dat hij helemaal niet gezien heeft, dat deze mogelijkheid erin zat? Ten Brink betwijfelt het, althans Ter Haar's uitspraak heeft hem verwonderd. Gezien het feit, dat Ter Haar zich nooit over de binnenlandse politiek heeft uitgelaten en van enige politieke activiteit, voorzover ons bekend, nooit sprake is geweest[3], — de neutrale Ter Haar! — lijkt het ons toch niet uitgesloten, dat hij zich de mogelijkheid van een politieke consequentie niet heeft gerealiseerd.

1. Dr. P. J. J. Mounier, lid der redactiecommissie.
2. Zie ook de inleiding van Ter Haar's vlugschrift, *Bijlage I.*
3. 'Hoofd van een partij kon en wou hij niet wezen', schrijft Bronsveld; *Utr. Stud. Alm.* 1881 p. 264.

IV Professor in Utrecht

Het professoraat; tweede huwelijk; reizen.

'Alsof het gisteren ware geweest, zoo helder, zoo duidelijk staat mij nog de Vrijdagmorgen van den 3en Maart des jaars '54 voor den geest, toen één mijner bekenden, in al de opgetogenheid der welwillende en belangstellende vriendschap, mij de Staatscourant kwam brengen waarin het Koninklijk besluit te lezen stond, dat ik, als opvolger van den algemeen betreurden, ook door mij hooggewaardeerden Herman Johannes Royaards, tot Hoogleeraar bij de Godgeleerde Faculteit aan deze Hoogeschool was aangesteld'. Aldus Ter Haar's eigen woorden over deze benoeming, die volgens een ander 'velerlei meeningen en beoordeelingen uitlokte'[1], in zijn afscheidsrede van 17 december 1874[2].

Hij was, op aanbeveling van zijn Leidse leermeester Prof. Kist, boezemvriend van de overleden Royaards, als eerste op het tweetal geplaatst; zijn mededinger was de latere hoogleraar en befaamd kerkhistoricus W. Moll. Natuurlijk werd er verband gelegd tussen deze benoeming en Ter Haar's optreden bij de Amsterdamse audiëntie in het jaar daarvóór. Dit zal er ook wel geweest zijn: de Koning kon aan een hoogleraarsbenoeming toen nog persoonlijke aandacht besteden en had toen ook veel meer invloed dan in onze tijd. En ten slotte had Ter Haar, zij het ongewild, Zijne Majesteit van een hem bijzonder onwelgevallig minister afgeholpen. Echter was al eerder, mede door invloed van Prof. Kist, zijn naam in dit verband genoemd en had de Koning op het opmaken van de voordracht geen invloed kunnen uitoefenen.

Hoe het zij, op 26 juni van dat jaar hield Ter Haar zijn inaugurele rede 'De Historiae Ecclesiasticae et Theologiae moralis studio, his nostris diebus, arctissime conjungendo'. Nauwelijks een jaar in functie, kreeg hij vanwege de Synode ook nog de 'Inleiding op de schriften des Nieuwen Verbonds' te doceren, wat een flinke verzwaring van zijn taak betekende. Hij had deze opdracht echter naar zijn mening kunnen aanvaar-

1. Ten Brink: *Gesch. d. N. Ned. letteren in de 19e E*[3] Dl. II p. 38/39.
2. B. ter Haar: *Afscheidsrede,* uitgesproken bij zijn aftreden als hoogleraar in de godgeleerdheid te Utrecht; Arnhem 1875, privédruk.

den, omdat hij als Bestuurder van het Haags Genootschap sinds 1846 met de buiten- en binnenlandse literatuur over dit onderwerp zeer vertrouwd was geraakt, ook al omdat hij allerlei prijsvraag-studies moest medebeoordelen.

Over zijn colleges en optreden hebben een tweetal van zijn oud-leerlingen, beiden onder hem gepromoveerd, zich uitgelaten: Jan ten Brink en A. W. Bronsveld, de laatste vrij uitvoerig in de 'Utrechtsche Studentenalmanak' van 1882[1]. Beknopter schreef G. H. Lamers, ook een oud-leerling, in 'Stemmen voor waarheid en vrede' van 1881[2]. Deze auteurs zijn allen eenstemmig in hun lof over de mens Ter Haar: hij had onder de studenten geen vijanden, schrijft Bronsveld, want 'zijn goedhartigheid was bijna spreekwoordelijk geworden'. Ten Brink noemt hem 'een rechtschapen en edel mens. Hij was eenvoudig en dacht zeer bescheiden over zijne eigen verdiensten. Zijne levensbeschouwing was in hoofdzaak optimistisch; hij geloofde aan het schoone en goede rondom hem, hij geloofde aan de verdiensten van anderen. Hij waardeerde steeds het achtenswaardige, het uitstekende in zijne tijdgenooten... Eene negatieve critiek was hem een gruwel, omdat hij, teergevoelig in hooge mate, vreesde, dat men eenmaal al wat hem edel en groot voorkwam tot in het stof zou omverhalen'. Lamers spreekt over 'zijn aangeboren goedhartigheid in het beoordeelen van personen en feiten'. Had hij zich eens kwaad gemaakt over zijn studenten, dan viel het altijd weer mee: 'Hij *kon* niet lang boos zijn, want daartoe hield hij te veel van ons', schrijft Bronsveld. Dat allen zijn oprechte godsdienstzin vermelden, spreekt wel haast vanzelf. Interessant is, wat Lamers schrijft over Ter Haar's kijk op de verhouding tussen wetenschap en godsdienst. We merkten hiervóór al op, dat sommige uitlatingen en passages in zijn verzen de indruk kunnen wekken, dat hij het openbaringsgeloof niet *wilde* loslaten. Lamers zegt in dit verband: 'Hij liet de wetenschap gaarne vrij in haar onderzoek, maar achtte een grens voor het weten gesteld. Hij wees op de 'grenslijn van het eeuwig sneeuwgebied' en wilde liever achterblijven, dan zich te wagen waar hij niets dan ellende verwachtte'. —

Een andere oud-leerling, die het van stalhouder tot predikant had gebracht, en wiens herinneringen mogelijk daardoor nogal zelfbewust en critisch zijn[3], schrijft over de 'leergevoeligheid van zijn voor indrukken zoo vatbaar hart' en noemt hem 'een vroom man, die sympathie verwekte en schonk'. Hij heeft echter ook de aanmerking, dat Ter Haar geen matador in het latijn was. Voor iemand die van zichzelf zegt, dat hij zich,

1. pgg. 243-264.
2. *Bernard ter Haar* p. 477-510.
3. S. H. Buytendijk: *Bladen uit mijn levensboek*, Nijkerk 1905.

begrijpelijk overigens, niet vaardig in die taal kon uitdrukken, is zo'n opmerking even onnozel als pedant. Nu heeft Ter Haar zelf verklaard, dat het hem in de eerste jaren enige moeite gekost had weer aan latijn spreken en schrijven te wennen, wat hij gedurende vierentwintig jaar niet had gedaan[1]:

> Meermalen, als ik mijne vroegste dictaten in handen neem en vluchtig nareken, hoe vele bladen schrifts, gedurende mijne eerste jaren, in elke week, in het Latijn moesten volgeschreven worden, gaat er een diepe zucht naar het verledene terug, bij het herdenken, hoeveel inspanning dat gekost heeft, en hoe dikwerf met opoffering der noodigste ruste, de arbeid tot laat in den nacht moest worden voortgezet.

Het was het conservatisme van Ter Haar en zijn collegae, dat hem tot deze krachttoer dwong: de studenten hadden zich in september '54 met een verzoek tot hem gewend, om colleges in het Nederlands te krijgen, maar hun verzoek was afgewezen[2]. Toen richtten 156 van de meer dan tweehonderd theologische studenten zich met een adres tot de minister van binnenlandse zaken, echter eveneens vergeefs. Ter Haar zocht en vond nu een middenweg en gaf zijn colleges in kerkgeschiedenis in het latijn, die over christelijke ethiek en zijn inleiding tot het N.T. in de moedertaal. Van ± 1860 af zijn de proefschriften met één uitzondering eveneens in het Nederlands; trouwens Jan ten Brink, die in 1860 bij hem op D. V. Coornhert promoveerde, had van Ter Haar al toestemming Nederlands te schrijven, edoch, de faculteit verbood het.

Wat nu de colleges zelf betreft, bleken die in de kerkgeschiedenis, het hoofdvak, het minst te bevallen, mogelijk omdat Ter Haar hierbij vrijwel uitsluitend commentaar leverde op het handboek van zijn voorganger. Men roemde hierbij wel zijn grote nauwkeurigheid, maar betreurde de even grote uitvoerigheid, zodat in het Mengelwerk van de Utrechtse Studentenalmanak van 1855 dan ook een citaat kon verschijnen, ontleend aan het Voorbericht van de 'Geschiedenis der Kerkhervorming':

> 'Eene niet onbeduidende verkorting zou gevorderd worden'.

De bovenvermelde predikant Buytendijk heeft ook critiek: 'Deze hoogleeraar had de dwaze gewoonte, om zijn leerlingen, ik weet niet hoevele titels van historiografische werken van buiten te doen leeren. Daardoor had hij de bijnaam schoolvos gekregen'. We dienen niet te vergeten, dat

1. *Afscheidsrede,* p. 21/22.
2. Mogelijk was deze afwijzing aanleiding tot de uitspraak onder de theologische studenten: 'We hebben nu wel *B. ter Haar,* maar we zijn er geen *haar beter* mee' [Mededeling van Ds. B. Ter Haar Romeny te Princenhage].

deze Buytendijk aanzienlijk later college liep dan Ten Brink, en Ter Haar had inmiddels een werk kunnen laten verschijnen, dat voor die tijd bepaald waardevol was en nog rond 1915 gebruikt werd: zijn *Historiographie der kerkgeschiedenis* in drie delen (1870-'73). Zelf heeft hij dit werk van een 700 bladzijden als zijn voornaamste wetenschappelijke bijdrage tot de theologische wetenschappen beschouwd:

> Bij het dichtgenaderde einde mijner loopbaan, bij het opwekkend voorbeeld van onvermoeide werkzaamheid en productiviteit, mij door mijn beide, zoo wakkere Ambtgenooten gegeven, zal wel niemand de begeerte in mij kunnen wraken, om, ook in geschrifte, eenige herinnering mijner Akademische werkzaamheid achtertelaten.

Zijn opvolger Nicolaas Beets noemt het het geleerdste van zijn werken en verklaart, dat het 'door bevoegden zoo rijk een aanwinst op het gebied der *geheele* geschiedenis en in 't bijzonder van die der beschaving geacht, als (het), om de aangenaamheid van den vorm bij de droogheid der stof, aantrekkelijk en van het begin tot het einde boeiend bevonden en, ook op dien grond, luid en dankbaarlijk is geprezen'[1].

Ter Haar heeft hier inderdaad kans gezien door een wetenschappelijk-objectieve kritische behandeling van alle bronnen, waarbij hij bepaald knappe samenvattingen van studies, richtingen en stromingen geeft, het bijzonder omvangrijk materiaal overzichtelijk te presenteren, zodat hier zowel voor de beginner als de gevorderde een hulpmiddel van betekenis tot stand kwam. Niet de geringste verdienste van dit veelomvattend werk was, dat het ook de eigentijdse stromingen en hun voornaamste vertegenwoordigers behandelde. Natuurlijk was het werk niet strikt neutraal, immers de indeling en het samenbrengen van bepaalde groeperingen was een gevolg van persoonlijk inzicht en kon dus niet zuiver objectief meer heten, maar de schrijver liet ieder recht wedervaren. Een enkel voorbeeld van zijn presentatie:

> ... of het Christendom ... in louter natuurlijke oorzaken zijn volle verklaring kan vinden, dan wel in eminenten zin zijn Goddelijken oorsprong kan handhaven? — dit blijft de groote strijdvraag, die, gelijk vroeger de strijd over Supranaturalisme en Rationalisme, de vertegenwoordigers der latere Godgeleerdheid in twee groote legerkampen gescheiden houdt[2].

1. *Sparsa* p. 514.
2. *A.w.* 3e stuk p. 196.

Nog duidelijker objectief is een uitspraak als de volgende:

> Moge dan al (zulk) eene geloovige Historiebeschouwing, *even als het bestaan van God, voor geene gestrenge wetenschappelijke bewijsvoering vatbaar zijn*, gronden genoeg blijven er over om dit geloof te rechtvaardigen[1].

Wat persoonlijker door het anti-dogmatisme klinkt een uitspraak over Schleiermacher, dat deze 'tegenover het koud en eenzijdig begrip: het Christendom is een *leer*, het ongelijk verhevener denkbeeld in de plaats gesteld heeft 'het Christendom is naar zijn innigst wezen *leven* en *levenverwekkende* kracht'[2].

Ten slotte vinden we de hele optimistische en irenische Ter Haar terug in een passage als deze:

> Of zal eenmaal nog eene toekomst geboren worden, waarin staatskerken, hatelijke sectenamen en vormen wegvallen en verdwijnen; waarin Christenen, in plaats van elkander het recht van bestaan, binnen de grenzen der algemeene Christelijke kerk te betwisten, het den hoogsten en schoonsten eeretitel zullen achten, onderdanen van het door *Jezus* op aarde gestichte Godsrijk te zijn, en dat te helpen verwezenlijken?[3]

Deze oecumenische gedachte was voor de schrijver geen vaag ideaal; hij eindigt zijn werk dan ook met nog eens op *de* Christenkerk — dus niet op de kerk der Hervorming — te wijzen:

> In Gods plan ter opvoeding van ons geslacht staat de Christenkerk bovenaan! Zij heeft en behoudt hare grootsche bestemming, waaraan zij langs diepe en vaak ondoorgrondelijke, maar steeds aanbiddelijke wegen wordt nadergebracht!

Ter Haar was een der eersten, die grote aandacht aan de tot dusver vrijwel verwaarloosde Middeleeuwen gewijd heeft; hij licht dit toe in de Inleiding op het eerste deel:

> Het valt zoo gemakkelijk zich van de Middeleeuwen af te maken met de hooghartige verklaring, dat deze bijkans niets geleverd hebben, wat uit een wetenschappelijk oogpunt verdient geprezen

1. *A.w.* p. 315; cursivering van ons.
2. *A.w.* 3e stuk p. 322.
3. Idem p. 272.

> te worden.... Maar dit brengt de Historische kennis en de wetenschap niet verder. Zonder daarom van de Middeleeuwen te eischen, wat zij niet geven kunnen, heb ik getracht ook voor dit gedeelte der geschiedenis.... meerdere belangstelling te wekken.[1]

Bijzonder jammer is geweest, dat Ter Haar om gezondheidsredenen zijn historiografie niet heeft kunnen afronden. Hij had in zijn werk alle Nederlandse theologen-auteurs weggelaten, omdat zij ook niet voorkwamen in de buitenlandse literatuur. Speciaal voor het Nederlandse gebied had hij nu een laatste deel aan zijn werk willen toevoegen; hij is er in Velp nog aan begonnen, maar moest het laten rusten.

Dat zijn colleges in de kerkgeschiedenis, al vonden de studenten ze soms wat langdradig, toch niet zonder vrucht gebleven zijn, bewijzen de tweeentwintig proefschriften op dit terrein, onder zijn toezicht bewerkt, waarnaast een vijftal op het gebied der christelijke ethiek en eveneens vijf over schriften van het Nieuwe Testament. Meer dan dertig dissertaties dus; verschillende van deze doctores waren in 1874 al hoogleraar.

In 1860 was Ter Haar rector magnificus, hij hield toen, nog juist in het latijn, een rede met de veelbetekenende titel 'Oratio de historiae religionis Christianae indole, hodie nimium spreta, haud sine gravissimo damno contemnenda ac negligenda'.

Bij zijn afscheid op 17 december 1874 werd hij na zijn rede door leerlingen en oud-leerlingen gehuldigd, waarbij hij 'een colossale boekenkast' aangeboden kreeg, op maat gemaakt voor zijn 'Refugium' in Velp.

Populair was Ter Haar ook door zijn persoonlijke omgang met zijn studenten; zij kwamen graag bij hem 'theeslaan' en van de soiree's voor een selecte groep, die ook bij de wat gedwongen omgang tussen professoren en studenten hoorden, kon alleen Ter Haar er een geven, die gezellig verliep. Hij onderscheidde zich daar 'door wereld- en menschenkennis, die bij zijne ambtgenooten te wenschen overliet, maar hem in staat stelde met allerlei slag van jongelui om te gaan', zegt Ten Brink. En dan, was hij niet de populaire dichter? En dat was in die dagen ook en vooral bij de studiosi iets, wat ze ten hoogste bewonderden.

Alvorens Ter Haar's literaire activiteiten in deze periode aan de orde te stellen, moeten we hier nog vermelden, dat Ter Haar in het jaar van zijn ambtsaanvaarding hertrouwde met de weduwe van de heer Joncquière, Helena Elisabeth Roering. Deze dame, die behalve haar man ook haar kinderen en andere familieleden verloren had, schijnt bijzonder zwak, hoofdzakelijk wel zenuwzwak te zijn geweest, wat voor de Leidse notarisdichter Dercksen aanleiding geweest is op te merken, dat daardoor Ter

1. p. 317.

Haar's 'aardsche pelgrimstocht niet altijd langs bloemrijke wegen ging'[1]. Hij heeft haar een kort gedicht gewijd, 'Aan mijne gade op onzen huwelijksdag', waarin hij de situatie juist schildert:

> Uit onze diepste smart is onze liefde ontloken;
> Uit tranenzaad is zij ontkiemd en opgegroeid,
> De plant, die thans geheel haar windslen uitgebroken,
> — God geev' het! — voor den Hemel bloeit.
> Wij juichen met den traan des weemoeds op de wangen,
> Werd niet ons echtgeluk veroverd op het graf?
> Maar, zie ik aan uw oog een zilvren dauwdrup hangen,
> Ik kus dien van uw wimpers af!

Dat klinkt voor een achtenveertigjarige nog niet slecht, al opent hij het gedicht met de verklaring: "k Zal niet met speelsche hand een bloem door 't haar U rijgen'. Wel klinkt in dit gedicht en andere, aan deze tweede vrouw gewijd, soms iets door, wat we burgerlijke zelfvoldaanheid zouden kunnen noemen, maar dit is dan, als altijd bij Ter Haar, een oprechte uiting van wat men op die leeftijd en in een dergelijke situatie — geen van beide partners had financiële zorgen — pleegt te gevoelen. We zien dit in de behaaglijke schildering van hun nieuwe huis aan het plantsoen in Utrecht ('De nieuwe woning'), en sterker nog in het terecht gehekelde 'Mijn winterpels', waarin de dichter als dank voor dit geschenk van zijn 'gade', zoals hij haar steeds betitelt, een Tollensiaanse zelfgenoegzaamheid demonstreert. Dat hij, 'als zijn arm glijdt door de mouwen' telkens 'aan de geefster denkt', mogen we hem niet kwalijk nemen, maar het slot wordt wel heel banaal:

> Maar schoon hij met kraag en mouwen
> Meerder winters 't uit kan hoûen,
> Dan wie 't lied zong tot zijn lof:
> Eens is ook die pels versleten,
> Wordt hij door de mot gegeten,
> Afgedragen en versleten,
> En vergaat hij licht in stof.
>
> 't Is als 't hulsel, in dit leven
> Op de reis ons meegegeven,
> Dat tot stof eens wederkeert.

1. In een wat oppervlakkig kort herdenkingsartikel, als overdruk van een artikel in een ons niet bekend tijdschrift aanwezig in het *Familie-archief* [J. M. E. Dercksen: *Dr. Bernard ter Haar,* met portret].

Gunne ons dan Gods welbehagen,
Van dit sterflijk kleed ontslagen,
't Nieuw, onsterflijk kleed te dragen,
Dat noch mot noch worm verteert!

Cornelis Paradijs, die slechts twee regels aan Ter Haar gewijd heeft[1], kende 'Mijn winterpels' blijkbaar niet: het zou een prachtig parodie-object voor hem geweest zijn. Ook vinden we in dit gelegenheidsvers de zozeer gewraakte Tollensiaanse en bij Ter Haar overigens niet voorkomende mentaliteit ten opzichte van de sociaal misdeelde terug:

Komt mij thans op 's heeren wegen
Soms een arme stumperd tegen,
Tandenklapprend van de kou:
Wee mij, zoo ik niets aan de armen,
Om zich ook den rug te warmen,
Licht bewogen tot erbarmen,
Met dien pels aan, geven zou!

Dit klinkt voor ons griezelig, maar ook hier was de dichter volkomen oprecht: de standen waren van God verordend en men moest milddadig zijn tegenover de armen, dat was christenplicht. De maatschappij veranderen, daar dacht Ter Haar eenvoudig niet aan. Hij heeft trouwens ook nooit, zoals zijn ambtgenoot Van Koetsveld bijvoorbeeld, maatschappelijke ellende geschilderd, al is hij er èn in Leiden èn in Amsterdam wel degelijk mee in aanraking geweest[2]. Buiten zijn ambtelijk sociaal werk heeft hij voor zover ons bekend alleen meegewerkt aan de totstandkoming van de Protestantse Ziekenverpleging in Amsterdam.

Had hij éénmaal tijdens zijn eerste huwelijk alléén een reis naar Duitsland en Zwitserland gemaakt om de baden te gebruiken, met zijn tweede vrouw heeft Ter Haar verschillende grote reizen ondernomen, ten dele ook weer om gezondheidsherstel voor beiden te zoeken: hij werd gekweld door podagra en door geleidelijk toenemende chronische bronchitis. Het familie-archief bezit een aantal notitieboekjes, waarin van elke reis een kort verslag alsook — typerend voor de degelijke Ter Haar — een boekhouding is opgenomen. Dergelijke spontane reisnotities kunnen soms voor de kennis van het gemoedsleven van een kunstenaar interessant materiaal opleveren. Hiervan is echter in ons geval geen sprake: Ter Haar's notities vallen in dit opzicht tegen. Het zijn merendeels gortdroge mededе-

1. 'Blinkt de groote B. ter Haar / niet in onze Dichterschaar?' vraagt hij p. 50; dit is alles.
2. Uit de briefwisseling met Mr. H. J. Koenen blijkt, dat deze meermalen aan Ter Haar een geldsbedrag ter hand stelde voor diens armen.

lingen over reisgelegenheden, hotelaccomodatie, gevolgde kuren en niet te vergeten genoten maaltijden. Wordt er iets over de natuur opgemerkt, dan gebeurt dit in uiterst traditioneel proza; slechts een hoogst enkele maal komt iets persoonlijks in visie of stijl. Toch had Ter Haar hieraan blijkbaar voldoende om, thuisgekomen, zich aan het dichten te zetten. We kiezen daarom ter illustratie een paar bladzijden uit het verslag van een reis naar Duitsland, ondernomen 'met Helena in den zomer van 1864', omdat hieraan het gedicht ontleend is 'Afscheid van Teplitz'.

1 July: Na den middag bezoek bij den heer Thieme (Arnhem). Onderhandeling over het contract. Voorloopige bepaling f. 465,-, tegen 15 Sept. te ontvangen.
... terwijl het landschap vriendelijk door de zon bestraald wordt...

2 July: De avond is zeer liefelijk en het weder schijnt zich ten goede te veranderen...

3 July: De weg wordt verrukkend schoon en het weder evenzoo.
(In Weimar) De woningen van Goethe en Schiller ons aangewezen... de kerk inwendig bezigtig(t). De kansel beklommen, waarop Herder predikte. In eene conditorei door Helena op ijs getracteerd.[1]

4 July: Heerlijk Diner in Bellevue, en verrukkend vergezicht van onze kamer.

5 July: De regen valt gedurende den geheelen nacht in stroomen neder. (op een station) Vreeselijke herrij, als bij ons aan de stations op de Pinksterdagen. Aankomst (te Teplitz), vreeselijke togt. Nog vreesselijker aderlating wegens mijn tabak en sigaren.

7 July: Een heele kruik Carlsbadwater in 3 bekers, een kwartier na elkander, geledigd.
Te twaalf ure het eerste bad... Het water is koud als in november.

10 July: Eerste souper in een Restaurant tusschen Teplitz en Sch. zeer goedkoop maar bourgeois geen kelners maar kelnerinnen.

11 July: (opgesloten in een hotel) De deur der Abort slaat achter mij digt, en is met geene kracht meer open te rukken. Bijna een kwartier in eene alleronaangenaamste positie opgesloten gezeten.

13 July: In Heine en De Genestet gelezen.
De lectuur van Rellstab met Helena begonnen.

15 July: (voet bezeerd) De gekneusde toon is niet erger, maar duidelijk vertoonen zich verschijnselen van een opkomend Podagra.

21 July: Weinig of niets geslapen door het vreesselijke hoesten.
(rijtoer) Een bergtop, die telkens wegduikt, en dan weder opwaarts rijst zooals een walvisch die den kop uit de golven steekt.

27 July: In het nabootsen der natuur heeft de kunst van den vroeggestor-

1. De partners waren blijkbaar op huwelijksvoorwaarden getrouwd.

ven schilder Sennf schier de volkomenheid bereikt.[1]

30 July: Tusschen 9 en 11 uur gepoëtiseerd.
Het plekje bij het weiland, aan alle zijden van hoog geboomte omgeven, en daarboven stapelt zich verrukkend schoon, evenals waar het op doek geschilderd, het Ertsgebergte in zijne schier onafzienbare hoogte op.

8 Aug. (in Weenen) Steeds last van de voet en daarom thuisgebleven, waarbij het boekje (het reisverslag) bijgewerkt en gepoëtiseerd. (in museum) Een doode vogel aan een draad opgehangen uit hout gesneden, allervoortreffelijkst.

10 Aug. 's Avonds in het Theater 3 stukjes gezien; Rataplas of de kleine Tamboer het beste van de drie.

Men zou naar aanleiding van bovenstaande notities kunnen concluderen, dat hier een gezeten burgerman met oog voor de natuur op reis is, zoals zoveel welgestelde Nederlanders er in die jaren met hun gades op uit trokken, ware het niet, dat het verslag begint met onderhandelingen over een dichtbundel, dat er 'gepoëtiseerd' wordt en Heine en De Génestet worden gelezen. Van dichterlijke hybris is uiteraard geen sprake; hier is Ter Haar toch wel de nuchtere Hollander, die zijn dichttalent alleen dan in werking stelt, wanneer hij met een bezeerde voet rust moet houden. En toch werkt zulk 'poëtiseeren' dan nog wel weer iets uit ('Afscheid van Teplitz'):

Weest voor 't laatst gegroet, gij bergen, die u baadt in rozengloed,
En uw halfverlichte toppen als een altaar rooken doet!
Langs de kronkling van uw boorden dool ik hier in d'uchtendstond;
Nooit verzadigd van 't aanschouwen, sla 'k nog eens mijn blikken rond.
Zie, hoe 't Ertsgebergte in 't Noorden hoog en breed zijn ringmuur bouwt!
Zie, hoe leunend aan zijn wanden 't kerkje in de diepte schouwt!
Zie, als ge over bosch en velden weer het oog naar 't Zuiden slaat,
Hoe, als zwaar geharnast ridder, 't burchtslot op die rotspunt staat!
Hoe Bohemens steilste bergreus, die van verre ons scheemrend groet,
Wolken draagt als zwanenveeren om zijn donkerblauwen hoed!

1. Boven de klassicistische kunstopvatting is Ter Haar nooit uitgekomen.

Dit is niet slecht gezien; schildering, speciaal natuurschildering is trouwens altijd de sterkste zijde van Ter Haar's dichterschap geweest.

In een ander reisgedicht 'Lief en leed uit ons reisjournaal' herdenkt hij een zenuwcrisis van zijn vrouw in Wildbad-Gastein na een nog juist voorkomen ongeluk, dat dreigde 'door een wild en steig'rend ros'. Hij eindigt dit vers met de strofe:

> En dan? — Steeds naadren wij — schoon 't uur wat langer toeve —
> Den laatsten slagboom, en daarachter ligt — de groeve,
> Het eind der reis. Wanneer? — Geen stervling weet daarvan;
> Hij weet het, Die ons trouw op elken tocht geleidde,
> Die ons — wie 't eerst verreiz' — een zaalger 'thuis' bereide
> En wie dan nablijft troosten kan.

Het is de dichter geweest, die nableef: na een langdurig ziekbed overleed Mevrouw Ter Haar op 8 maart 1874[1].

Werk uit de Utrechtse jaren.

De eerste jaren van het professoraat, tot 1860, heeft Ter Haar weinig of niets gepubliceerd; we zagen al, hoe hijzelf later op die jaren terugzag als een tijd van heel hard studeren met veel nachtwerk. Conscientieus als hij was, wilde hij goed beslagen ten ijs komen en zijn leeropdracht was veelomvattend. In het jaar 1860 kon hij uiteraard niets doen door het academisch rectoraat. Twee jaar later verscheen het Levensbericht van zijn leermeester en vriend Prof. Kist, de Leidse kerkhistoricus, die een buste van Erasmus op de schoorsteenmantel en een van Luther op de haardkachel had staan en dat niveauverschil wel in orde vond[2]. Verder stond Ter Haar in hetzelfde jaar 1862 ten behoeve van de herbouw der hervormde kerk in Enschede na de befaamde brand een bundel verspreide opstellen af, *Offergave*.[3] We vinden hierin een bont allegaartje, min of meer bekort, soms bijgewerkt. Eén uitlating wijst op Ter Haar's toenemend oecumenische overtuiging; vertellend over een bezoek aan de Borromeese eilanden in het Lago Maggiore zegt hij naar aanleiding van het beeld van Car. Borromaeus:

1. Het was een rampjaar voor de dichter: eerst was zijn laatste nog in leven zijnde zuster overleden, toen stierf zijn vrouw en daarna een schoondochter.
2. *Handelingen* Mij. der Ned. Letterk. 1862 p. 39.
3. *Offergave,* verzameling van verspreide en onuitgegeven opstellen, aan het gebied van kunsten en letteren ontleend, Utrecht 1862.

> ... toen wenschte ik Katholieken en Protestanten beiden rondom dat voetstuk te kunnen vereenigen, om dáár, met afzwering van bitteren en bekrompen sektenhaat, elkander de plegtige belofte te doen: voortaan, zonder op namen of vormen te zien, al wat waarlijk groot en edel is, in den mens, in den Christen te prijzen.

In 1864 opende professor Ter Haar zijn colleges met een tiental voorlezingen over Renan's *Vie de Jésus,* waaruit we hiervóór al een paar citaten aanhaalden. In hetzelfde jaar nog verschenen ze gebundeld[1] en kwam een Duitse vertaling[2]. Ter Haar heeft respect voor Renan's geleerdheid en stijl:

> Renan moet als tegenstander niet te ligt geacht worden, en verdient als geleerde ten volle de onderscheiding, die men aan uitstekende letterkundige verdiensten is verschuldigd.

Eveneens respecteert hij in Renan, 'dat hij den zedelijken moed gehad heeft met zijne kerk te breken, toen zijne godsdienstige overtuiging niet langer met hare leerstellingen strookte'. Zijn voornaamste bezwaar tegen de schrijver is echter, dat hij Christus als Gods Zoon onttroond heeft; treffend heeft Ter Haar dit uitgedrukt in zijn 'Aan Ernest Renan':

> Maar, wat ik U verwijt, en veler ziel deed toornen,
> Dàt is 't verguldsel, dat gij op uw reednen legt.
> Dàt zijn de bloemen, die gij door uw dist'len vlecht,
> Waar gij 'den man van smart' uw scherpsten krans van doornen
> Rondom de ontblote slapen hecht;
> Dat is, dat gij voor Hem, wiens roem gij deedt verbleeken,
> Met schitterenden klank de lofklaroen gaat steken,
> En de eigen titels wedervraagt;
> Dat ge, in uw tempel, hem opnieuw een troon wilt bouwen,
> Hem in uw Pantheon de breedste nis gaat houwen,
> En voor 't misvormde beeld, dat gij ons geeft te aanschouwen,
> De wereld om bewondring vraagt!
>
> .....
>
> Maar van uw Rabbi, met zijn honigzoete reden,
> Die aan Arcadia d' idyllen-glans ontleent,
> Meer liefelijk en zacht, den censor van de zeden,

1. *Wie was Jezus?* tiental voorlezingen over 'Het leven van Jezus' door Ernest Renan, Utrecht 1864.
2. *Zehn Vorlesungen über Renan's Leben Jesu:* Deutsch von H. Doermer; Gotha 1864.

Die in Gethsémané om vrouwenliefde weent;
Maar van uw sombren reus, die 't Godsrijk in gaat stormen
Met onbesuisde drift, en 't aardrijk wil hervormen
Met d'opgeheven tooverstaf; —
Maar van uw thaumaturg, die, waar hij kranken heelde,
Nu eens als zoon zijns tijds 't geloof aan wondren deelde,
Dan weer met dat geloove speelde,
En zijn theatercoup bij 't graf; —
Maar van uw Christus, in Hosanna's luid geprezen,
Tot hem de zwijmel is naar 't koortsig brein gerezen,
Die aan zichzelf dien titel gaf,
En nu als 'menschenzoon' zijn troon plaatst op de wolken,
En bij zijn wederkomst 't gericht dreigt aan de volken —
Wend ik 't gelaat met weerzin af!

Mede door zijn parallelconstructies geeft zo'n laatste strofe hier een knappe samenvatting van Ter Haar's contra-argumenten.

In 1866 kwam de professor-dichter met een derde verzamelbundel *Gedichten* voor de dag; in de Inleiding verklaart hij, dat men terecht heeft vermoed, dat de dichter heeft moeten wijken voor de man van wetenschap, maar dat hij zelf niet weet 'hoe en waardoor mijne dichtader, welke meer dan half verstorven scheen, op eens weder milder is gaan vloeien'. Hij sluit de mogelijkheid niet uit, 'dat mijne laatste gedichten... in dichttrant en vorm te zeer verouderd zijn, om nog langer den smaak van het Nederlandsche publiek te kunnen streelen, of de eischen der hedendaagsche kunst te bevredigen'. Hij had derhalve begrip voor de mogelijkheid van achterblijven, misschien wel vooral door het optreden van zijn jonge collega De Génestet, die hij aan het slot van de Inleiding als 'den genialen De Génestet' vermeldt.

In deze bundel is de elegie op De Génestet het fraaiste gedicht: 'Op het kerkhof te Rozendaal'. Weinig zal Ter Haar gedacht hebben, toen hij het dichtte na een bezoek aan De Génestet's graf te Rozendaal vlak na diens dood, dat hij er negentien jaar later zelf zijn laatste rustplaats zou vinden. De aanhef is voortreffelijk:

Hier in de schaûw van lariks, beuk en linden,
In d'opgang naar der heuv'len kruin,
— Door d' avondzon getint met wieglend licht en bruin —
Hier moest gij dan uw laatste rustplaats vinden.
.....
Ik dool hier eenzaam rond. Geen twijgjen in 't gebladert
Gaat schuiflen, nu mijn voet uw mulle grafterp nadert;

Een stilte heerscht hier, kalm en grootsch,
Gelijk het zwijgen is des doods.

Dit is goed geobserveerd en ook goed verwoord, zonder retoriek. — Hoezeer Ter Haar de jonge dichter vereerd heeft, blijkt uit regels als:

Wèl hieldt ge ons oor geboeid en aan uw zang gekluisterd!
Als jeugdig Dichtervorst gezeteld op uw troon,
Droegt gij een schepter bij uw kroon:
Wat klonk uw jonglingslied reeds schoon!
Vrij als der vooglen slag, door u in 't woud beluisterd,
En zuiver als hun orgeltoon.
. . . . . .
De Génestet! uw Poëzy
Was de Echo van uw zieleleven,
Die elken harteklop getrouw heeft weêrgegeven,
En overstortte in Melody!

Een paar maal had Ter Haar de jonge predikant gehoord en dan evenveel bewondering als medelijden gevoeld:

Weêr staat gij voor mijn oog, bezielend spreker!
Als ge optradt in het heiligdom:
Hoe 't licht gekleurd gelaat steeds bleeker werd en bleeker,
En er het paarlend zweet op 't hooge voorhoofd glom,
Hoe meer de kracht en 't vuur van uwe rede klom!
Hoe 't zilver van uw stem dof aansloeg en verflauwde!
Hoe 't ademscheppen u de heesche keel benauwde! —
En 'k staarde u met bekomring aan,
Als met het vingermerk eens vroegen doods geteekend;
Helaas, wat toekomst u kon worden toegerekend —
Geen langgerekte levensbaan!

Eén uitgebreid gedicht heeft Ter Haar in deze bundel opgenomen, het reeds eerder in de bundel *Apostelen en profeten*[1] geplaatste gedicht, gewijd aan de apostel Thomas. Merkwaardig is een wijziging, die hij in 1866, dus vijftien jaar later, in de tekst aanbrengt en die evenzeer pleit voor zijn objectiviteit als voor zijn irenische opvattingen. Oorspronkelijk had hij ergens geschreven, op ongelovigen doelende:

Gij geest des ongeloofs, uit d'afgrond opgevaren!

1. Verschenen in 1851/52.

Dit wijzigt hij in 1866 in:

> O Gij, die hebt geloofd te voren
> En als een droombeeld hebt verloren,
> Wat eens uw ziele tot vertroosting is geweest...

en voegt er in de Opheldering aan toe:

> Ik heb dien versregel geschrapt, omdat ik den schijn niet op mij wilde laden, alsof ik mij hier tegen de voorstanders der Moderne theologie — ofschoon ik aan dezen toen niet in de verte had kunnen denken — een scherpen uitval had willen veroorloven.

Ook het slot van dit gedicht is in de uitgave van 1866 vervangen door een lied n.a.v. Joh. XX : 20 'Zalig zijn zij, die niet gezien, en nochtans zullen geloofd hebben', in vierregelige strofen. Dit lied is opgenomen in de *Vervolgbundel der Evangelische gezangen*, waaraan Ter Haar als commissielid èn dichter heeft meegewerkt. De oorspronkelijke bundel van 1807, door Jacobus Klok, 'verwer en koopman te Delfzijl', onder approbatie van de befaamde dominee De Cock als een collectie 'sirenische minneliederen en een tezamen geflanschte Alkoran' betiteld[1], voldeed niet meer door onvolledigheid; daarom verscheen in 1866 de *Vervolgbundel*, waarvoor vijfentwintig dichters proeven hadden ingezonden. In de keuringscommissie zaten o.m. Beets en Ter Haar, die zelf respectievelijk vijf en elf gezangen bijdroegen[2]. Groter was het aandeel van Bennink Jannssonius en Ten Kate; van De Génestet nam men 'De lendenen omgord' op. Ter Haar heeft de wordingsgeschiedenis van deze vervolgbundel beknopt behandeld in een vrij uitvoerige studie 'Het kerkgezang in de protestantse kerken in Nederland'. Deze werd opgenomen in het werk *Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland in tafereelen*, dat onder redactie van Ter Haar, W. Moll en E. B. Swalue van 1860-1869 bij Portielje in Amsterdam verscheen, en waarvoor Ter Haar nog andere 'tafereelen' geleverd heeft. Het tweedelig werk, weer een verzameling van historisch gerangschikte schetsen, was het pendant voor het Nederlands gebied van een uitgebreider werk in vijf delen, van 1852-1859 bij dezelfde uitgever verschenen onder de titel *Geschiedenis der Christelijke kerk in tafereelen* met een tamelijk uitgebreide redactie van theologische professoren en aanstaande professoren. We vinden hier naast Ter Haar o.a. de

1. S. van Velzen: *Gedenkschrift der Christelijke Gereformeerde Kerk* enz. p. 26 en 152.
2. Al eerder, in 1854, hadden ze meegewerkt aan een bundel *Proeven van Christelijke gezangen*, waarin naast oorspronkelijke bijdragen, ook bv. van Da Costa en W. Dwars, gewijzigde gezangen uit oudere bundels zijn opgenomen.

namen van Beets, Brave, Moll, Domela Nieuwenhuis, Van Oosterzee, Veth en voor het eerste deel ook nog die van de ouderen Kist en Royaards, Ter Haar's leermeester respectievelijk voorganger. Ook voor dit uitgebreide verzamelwerk heeft Ter Haar een negental 'tafereelen' geleverd, waarbij hij geen voorkeur voor een bepaald tijdvak toonde: hij schreef even gemakkelijk en helder over 'De ondergang des Joodschen volks' als over 'De wederdoopers' en 'Voortreffelijke kerkleeraars in de roomskatholieke kerk, gedurende de laatste eeuw'. Haast vanzelfsprekend was het, dat hij de hoofdstukken over beroemde dichters der christelijke kerk, in het Oosten en in het Westen, voor zijn rekening nam. Dit onderwerp toch had hij jaren tevoren bestudeerd, zoals we hiervóór reeds zagen; verschillende toen ontstane vertalingen kan men hier tussen de tekst aantreffen. In totaal heeft Ter Haar ettelijke honderden bladzijden voor de beide historische verzamelwerken geleverd. Aardig is, en typerend voor de goede verhouding tussen Thijm en Ter Haar, dat de laatste schriftelijk aan Thijm literatuuropgave vraagt voor een tafereel in het Nederlandse geschiedwerk over de Mariaverering in de Middeleeuwen, dat door verhindering van de eerst aangewezen schrijver aan hem was toegevallen[1]. Aardig ook voor Thijm, in de Middeleeuwen goed thuis en bezitter van een kolossale bibliotheek, dat hij in staat was zo'n opgave — aan een hoogleraar in de kerkgeschiedenis notabene — te verstrekken.
Hoezeer de dichter met zijn tijd meeleefde — hij heeft hier zelf meer dan eens op gewezen — bewijst een aparte rubriek in zijn derde dichtbundel: *Uit de slavenwereld.* Behalve een 'Hulde aan mevrouw Beecher Stowe' en een gedicht op de bevrijding van onze Westindische slaven gaf hij daar zijn na 'Huibert en Klaartje' meest populaire gedicht 'Eliza's vlucht' van maart 1853, aan *Uncle Tom's cabin* ontleend en voor het eerst in de 'Aurora' van 1854 verschenen. Het moet een kolfje naar zijn hand geweest zijn, dit gegeven, dat vrijwel alle facetten van het romantisch gevoel raakt. Er staan dan ook ettelijke goede strofen in, vooral de schilderende:

De rijm had alles witgehuifd,
En stoof als asch langs de aard;
Het dennewoud stond hooggekuifd,
Met kegels aan zijn baard.
Een schat van paarlen en juweel
Lag uitgestrooid langs 't boschstruweel.
En iedre heester, tak of haag
Droeg thans een zilvren kraag.

1. Brief dd. 10-10-62; AUB.

Aardig is ook de passage, waar de moeder telkens een appel over de grond rolt, om het koude en hongerige ventje af te leiden, met een werkelijk fraai slot:

Zoo wordt de weg voor 't kind verkort,
Al valt hij eindloos lang;
Zoo wordt weer moed haar ingestort,
Al blijft de toekomst bang;
En toen zij, met zijn zoetsten lach,
Haar Harry d'appel volgen zag,
Toen brak een glimlach, naar het scheen,
Nog door haar tranen heen.

Waar Ter Haar de retoriek laat varen en naar het voorbeeld van de oudere Tollens doodsimpele taal gebruikt, ontstaan goede verzen, die ons nog kunnen treffen. De eerstgeciteerde strofe is óók goed geobserveerd, maar "t boschstruweel' bederft, althans voor ons, de tweede helft ervan. — Dat Ter Haar zich als bekend dichter wel iets veroorloven kon, bewijst zijn briefje aan de uitgever Kruseman, waarin hij vraagt de 'Aurora' wat later te laten verschijnen, omdat hij 'Eliza's vlucht' nog 'in Amsterdam en elders' moet gaan voordragen. In November '54 schrijft hij dan, dat zijn tournée is afgelopen en dat Kruseman nu zijn jaarboekje wel verzenden kan! Nu kregen zijn hoorders pas de tekst thuisgestuurd, maar... mèt het portret plus handtekening van de nu juist hooggeleerd geworden dichter[1].

De laatste gedichten in deze derde bundel, vlak vóór de druk er nog in opgenomen, tonen aan, dat Ter Haar in 1866 al het gevaar inzag, dat Europa dreigde van het oorlogzuchtige Pruisen en de door Bismarck geleide groot-Duitse politiek, die een eeuw lang de wereld in vuur en vlam zou zetten.

Zie, Pruissen's aadlaar wet zijn scherp gepunte klauwen,
En plant die op de keel van 't stervend Oostenrijk!
Zijn vleugelslag alleen zal Duitschland overschauwen;
Geen macht blijve aan zijn macht gelijk!

De dichter formuleert het juist:

Barbaarschheid steek(t) haar ruigen kop
Weêr uit den nacht der eeuwen op.

1. UB. Leiden B.P.L. 1795 Map XII Nos. 67, 159, 161, 168, 175.

Hij vergelijkt dan de Pruisische successen met het gereedkomen van de eerste transatlantische telegraafkabel, wat hem tot de uitspraak brengt:

> Eens wordt geheel de menschheid één,
> Maar, schoon nog eeuwen henenvlieden,
> 't Zal door geen blind geweld geschieden,
> Maar door des geestes kracht alleen!

In de Aanteekeningen geeft Ter Haar nog eens duidelijk zijn standpunt t.a.v. de Pruisisch-Duitse dreiging weer:

> *Hoe weinig geneigd mij anders in politieke beschouwingen te mengen,* zag ik hier geenerlei oorzaak om mijne ware gevoelens angstig te verbergen. God dankende van in het nog vrije en onafhankelijke Nederland te leven, vond ik mij veel meer opgewekt en gedrongen, om over dezen krijg – die in mijn oog door geenerlei nooddwang gewettigd was, —... *eene stem van diepgevoelde verontwaardiging te doen horen*[1].

In het tijdschrift *Nederland* van 1867 heeft Jan ten Brink onder de fraaie schuilnaam Dr. Alexius van Staden een korte bespreking aan de hier behandelde derde verzamelbundel gewijd. Hieruit blijkt weer eens, dat de veelgesmade Ten Brink – Gerard Brom heeft hem de laatste schop na gegeven – eigentijdse figuren, zelfs al stond hij met hen in heel persoonlijke relatie, heel goed en objectief wist te beoordelen:

> Zijne verzen drukken veel moeilijker den jubeltoon, dan een klacht uit. Zijne vreugde is wat al te ernstig, wat al te statig... Elke gedachte is eenvoudig en helder uitgesproken, maar kleedt zich in zekeren deftigen vorm, die alle denkbeeld van scherts buitensluit... Zelden toornt Ter Haar in zijne gedichten. Zanger van vrede en eensgezindheid, heeft hij een gevoeligen, vaak overgevoeligen zin voor eene optimistische waereldbeschouwing, die elk verschijnsel, schoon zonder waardeering soms, gaarne verdraagt.

Ten Brink geeft dan het contra en pro naast elkaar, wanneer hij constateert:

> ... de natuurlijke schaduwzijde van zijn talent, overgevoeligheid ras tot weekheid ontaardend, breedsprakigheid, vaak met deftige

1. Cursivering van ons.

I. Titelplaat van de *Muzen-Almanak* van 1841

II. Titelplaat van de *Gedichten, tweede verzameling* van 1851

III. Titelplaat van de *Gedichten, derde verzameling* van 1866

IV. Titelplaat van de *Gedichten,* folio-uitgave van 1876

gemeenplaatsen, pronkende onverstoorbare statigheid, dikwijls tot stijfheid inkrimpend — maar aan de andere zijde wederom dezelfde vloeyende, aangename versbouw, dezelfde helderheid van diktie, dezelfde genereuze strijd voor de edelste belangen der mensheid.

Beets zegt n.a.v. deze bundel: 'In alle deze stukken hoort men den geboren dichter, den geoefenden versificateur'; de tweede helft van deze uitspraak is voor verschillende uitleg vatbaar.

Men kan de hierboven besproken 'derde verzameling' in zekere zin als de afsluiting van Ter Haar's dichterlijk oeuvre beschouwen; na 1866 toch werd hij zeer in beslag genomen door de studie voor zijn reeds genoemde *Historiographie der kerkgeschiedenis,* die tot zijn emeritaat zou voortduren. Dit kwam wat eerder dan Ter Haar gedacht en gehoopt had: zijn borstkwaal, chronische bronchitis (astma?), dwong hem eerst met preken op te houden en in 1874 tot een vervroegd emeritaat. Hij verliet Utrecht en trok — alleen, want in hetzelfde jaar was zijn tweede vrouw gestorven — naar 'Refugium' in Velp, dat door Beets 'een klein landgoed' en door een verre nakomeling 'een lelijk burgerhuis met dakkoekoek' genoemd wordt; een kleindochter verzorgde hem daar.

Nog tijdens het professoraat had de Arnhemse uitgever Thieme een begin van uitvoering gemaakt met de uitgave van een prachteditie der opera omnia in folio en geïllustreerd door bekende kunstenaars. Het prospectus van 1870 vermeldde, dat Thieme op het denkbeeld gekomen was door de prachtuitgaven in het buitenland met illustraties van een Doré en een Kaulbach. Naar aquarellen van de schilders Heemskerk van Beest, De Famars Testas, Jozef Israëls, Roelofs, Van Borselen, Mesker, Van Everdingen, Taanman, Springer, Rochussen en Lingeman zouden houtgravures worden gemaakt. De eerste aflevering verscheen in 1872, in 1876 was de kolossale foliant volledig en verscheen met opdracht aan de Koning[1]. Helaas waren de houtgravures minder dan middelmatig en de afdrukken ook nog slecht; dit èn de ook voor die tijd hoge prijs van *f* 30,— waren volgens tijdgenoten oorzaak, dat van een 'karige belangstelling' moest worden gesproken. De uitgever heeft zijn goede bedoelingen dus wel zeer slecht beloond gezien; het is daarom merkwaardig dat zijn voorbeeld toch navolging vond: Beets

1. Thieme, Den Haag; de omvang bedroeg 656 pagina's folio; de meeste nog bestaande exemplaren zijn in twee delen in groen of rood linnen met goudopdruk gebonden; we zagen echter in Arnhem het geheel in één zeer fraaie band.

en Hasebroek kregen, zij het niet voor hun totaal-oeuvre, kort daarna ook hun geïllustreerde folio-editie[1].

In een Naschrift[2] merkt Ter Haar op, dat hij de verschijning van een dergelijke prachteditie voegzamer geacht had na zijn dood, maar de beslissing had overgelaten aan zijn uitgever, die ten slotte alle rechten van zijn dichtwerken had opgekocht. Verder zegt hij, dat hij het onjuist gevonden heeft, de schilders geheel vrij te laten in de uitwerking van het door henzelf gekozen onderwerp: ze hadden zich aan de tekst moeten aanpassen. Ten slotte distantieert hij zich volledig van de illustraties, waarmee hij zich in geen enkel opzicht bemoeid heeft.

1. De *Camera* in 1877/78, *Waarheid en Droomen* in 1886.
2. *A.w.* p. 649/50.

V Laatste jaren

Op 'Refugium' heeft Ter Haar, die graag de uitspraak citeerde 'vita sine litteris mors est', gedurende de zes jaar die hem daar nog restten, nog wel het een en ander gedicht. De hier ontstane verzen heeft hij als *Wintersprokkelingen* aan de folio-uitgave toegevoegd. Nu ontstond echter de zwarigheid, dat zij, die zijn vorige gedichten en dichtbundels in hun bezit hadden, hun verzameling niet konden completeren, tenzij ze de dure folio-uitgave aanschaften. Wel was een goedkope volksuitgave door Thieme aangekondigd, maar daaromtrent stond nog niets vast. Op verzoek van de dichter verscheen daarom in 1879 nog een vierde verzamelbundel *Laatste gedichten,* waarin naast de 'Wintersprokkelingen' nog enkele gelegenheidsgedichten werden opgenomen alsook de enkele vertalingen van oud-christelijke hymnen, door Ter Haar niet reeds eerder ergens gepubliceerd.

Het motto van de bundel is aan De Génestet ontleend: 'Er is een tijd van komen, er is een tijd van gaan'. De Voorrede spreekt nog eens over het gehoor geven aan 'de liefde tot de poëzie' als 'aangename verpoozing', nu de dichter 'voor gestrengere studie veelal ongeschikt' was. Het is meer dan tijd, de spreuk van De Génestet indachtig te zijn. En dan volgt een interessante passage:

> Te lang heb ik geleefd, om mij omtrent zekeren roem of vermaardheid na mijnen dood eenige illusie te vormen, inzonderheid in eenen tijd, waarin bij zoo velen een plat *realistische* eene meer *ideale* opvatting en beschouwing des levens gedurig sterker dreigt te verdringen.

Deze uitspraak bewijst dat Ter Haar in poeticis — evenals in religiosis — de tekenen des tijds verstaan had: zou hij de Franse naturalisten nog gelezen hebben? De studie over Zola van zijn oudleerling Jan ten Brink, in hetzelfde jaar 1879 verschenen, had hij op het ogenblik, dat hij bovenstaande ontboezeming neerschreef, nog niet kunnen lezen. In ieder geval constateerde hij een voorlopig einde van de Romantiekperiode.

In de bundel is opgenomen het gedicht, waarmee hij zijn *Afscheidsrede* van 17 december 1874 besloot. Hij was van mening, dat het slot van zijn

uitvoerige toespraak, waaruit we al een paar maal citeerden, 'in een lied òf in een gebed moest eindigen' en opteerde bij deze gelegenheid voor de liedvorm. Voor deze vorm koos hij een drieslagmaat, zodat de aanhef, mede door de gevoelsuitstorting, Da Costiaans aandoet:

Maar hoe? wat verrukking vermeestert mijn ziel!
Wordt de sluimrende dichtgeest weêr wakker?
Grijpt opeens weêr de zangdrift des jonglings mij aan?
En groent nog mijn grijsheid, als 't groenende graan,
Dat 's winters blijft wuiven langs d'akker?

Men lette op de kunstige alliteratie in de laatste twee verzen: verstechnisch hoefde de oude dichter niets meer te leren. En ook hier voelt men weer het typisch ritmische, dat Ter Haar's verzen vrijwel steeds eigen is, het 'vloeyende"[1]. En wanneer hij dan Utrecht vaarwel zegt, loopt zo'n verspaar ook weer goed:

Vaar dan wel, grijze Stad met uw rijzigen Dom!
Met uw gordels van groene waranden...

Van de Velpse omgeving heeft hij die laatste jaren genoten, met name van de bossen daar en de vergezichten:

Hier waar de looverkrans nog frisch en ongeschonden
Blijft om der heuvlen kruin gewonden,
Waar alles welig bloeit, waarheen ik de oogen sla;
Hier aâm ik ruimer, hier herleef ik in 't verleden;
Hier vind ik mij terug in 't vriendelijk lachend Eden
Van Gelderland's Arcadia!

Ja, dat verleden hield de romanticus altijd bezig. Hij staat bij de bomen op Rozendaal:

Daar staart gij, in gepeins verzonken,
Die eeuwenoude stammen aan:
Wat voorgeslachten zijn vergaan en weggeslonken,
Sinds 't eerst rondom hun voet de jachthoorn heeft geklonken!
't Is of ge in elken stam een kloppend hart voelt slaan.

1. Merkwaardig is — maar het komt meer voor — dat in de gewone zin Ter Haar helemaal niet muzikaal was; hij wou op 'Refugium' zelfs geen piano voor zijn kleindochter toelaten.

Pallieter is blijkbaar niet de eerste geweest, die de bomen als zijn broeders voelde; trouwens in een ander gedicht vinden we een woedend protest van de oude dichter: 'Bij een omgehouwen eik', waarin hij de geldzucht van de eigenaar hekelt, die 'de zilveren daalders hoort klinken':

Wat deert u de ondergang dier trotsche tempelzuilen,
Wier welvend looverdak de zon met domlig rood,
Als achter 't zwaar gordijn van 't kerkraam, weg deed schuilen,
En ons de koelste schaduw bood?

Bij een bezoek aan het graf van zijn tweede vrouw op Eik-en Duin in Den Haag, laat hij bij de vraag: 'zult ge ook mijn rustplaats wezen?' toch de mogelijkheid open, dat hij zal rusten in zijn geliefde Gelderland,

Waar, meer nabij, mijne assche ruste in vrede,
En om mijn graf een Eden staat geplant.

Het is inderdaad dit Eden geworden: op 23 november om elf uur's morgens is de 19 november 1880 overleden dichter op het kerkhof in Roozendaal ter ruste gelegd, niet ver van het graf van De Génestet. Namens de Academische Senaat, door vier hoogleraren vertegenwoordigd, sprak zijn ambtgenoot Prof. Doedes, namens de oudleerlingen Dr. Drost van Delft, terwijl Ds. Romeny voor de familie het woord voerde. Een dankwoord sprak de oudste van zijn twee zoons, Dr. B. ter Haar B.zn. Op 5 juli 1892, dus twaalf jaar later, werd op zijn graf een eenvoudig gedenkteken geplaatst. Tussen de verschijning van zijn *Laatste gedichten* en zijn dood heeft Ter Haar nog eenmaal 'gepoëtiseerd' en wel in mei 1880, toen hij zijn gouden jubileum als predikant herdacht. Had hij de dag van zijn veertigjarige ambtsvervulling nog kunnen herdenken met een rede, uitgesproken in de Utrechtse Domkerk[1], tien jaar later was hij hiertoe niet meer in staat. Op een of andere wijze had de pers er echter lucht van gekregen, zodat op de herdenkingsdag een stroom van gelukwensen 'Refugium' bereikte. Als dank liet Ter Haar toen zijn laatste gedicht drukken en zond het brochuretje aan allen, die van hun belangstelling hadden doen blijken. We hebben uit dit gedicht 'De Kerk, op mijn herinneringsfeest 23 Mei 1830-1880' al geciteerd[2]; de Rotterdamsche Courant van 1 juli '80 wijdde er een hoofdartikel aan, waarin de uitspraak: 'Al springt de vorm, de Kerk is 't Godsrijk niet' een geniale gedachte wordt genoemd en het gedicht in zijn geheel 'een testament der liefde'. De schrijver is optimistischer dan de dichter:

1. *De slotsom eener veeljarige Evangeliebediening*, 1870; zie de aanhalingen p. 48, 53.
2. Hiervóór p. 54.

> Niet te vergeefs zal hij dit testament der liefde hebben achtergelaten, en als eenmaal... de Kerk haar verrijzenislied zal zingen, dan zal de harpenaar nog worden herdacht, die er het voorspel van deed horen.

Dit is een pakkende slotzin voor een krantenartikel, maar Ter Haar heeft in dit laatste gedicht bepaald géén 'voorspel' van herrijzenis laten horen; de hoofdtoon is die van verontrusting en pessimisme:

> Of moet, ras na mijn dood, de laatste pijler zinken —
> O, sterve ik daarvan onbewust,
> Door u, mijn kindren, voor het laatst vaarwel gekust!
> Dan fluistert ge op mijn graf — schoon dáar een traan moog' blinken —
> 'Goddank, dat hij nu rust!'

In de tweede helft van november 1880 bleek, hoe populair Ter Haar toen nog was; niet alleen dagbladen uit de grote steden, maar ook kleinere dag- en weekbladen uit de provincie wijdden aandacht aan de gestorven dichter. Of hij in Zuid-Afrika nog herdacht is, hebben we niet kunnen vaststellen; de President van de Zuid-Afrikaanse Republiek, Thomas Burgers, had hem nog in 1874 verzocht 'een nationaal of volkslied' voor de Republiek te dichten[1]. Zijn opvolger als hoogleraar, Nicolaas Beets, schreef een uitvoerig *Levensbericht* voor de Mij. der Ned. Letterkunde. Toen Beets' benoeming — naar men zei, eveneens onder auspiciën van het Oranjehuis geschied — bekend werd, had Prof. Doedes zijn befaamd telegram gezonden: 'verbaasd, verrast, verblijd'. Ter Haar had in zijn Afscheidsrede het wat eleganter maar toch ook niet onduidelijk gezegd:

> Met groote spanning en niet zonder vreeze heb ik (de benoeming van een opvolger) verbeid... Maar de naam van Nicolaas Beets heeft op elk gebied *der Letterkunde* zulk een goeden en zuiveren klank, en roept ons, *in den gevorderden zomer zijns levens,* zoo veel vigor voor den geest, dat hij — *hoe gaarne wij hem een tiental zijner levenjaren zouden wenschen te ontnemen* — voor den leerstoel, die hem wordt aangeboden, alles mag doen hopen en verwachten, indien hij — gelijk wij hopen en vertrouwen — zijne schitterende geestesgaven *onverdeeld daaraan wil wijden,* en tot de behandeling *en beoefening* der kerkgeschiedenis als tot zijne eerste liefde wederkeert[2].

1. Brief d.d. 15-1-1874: *Familie-archief.*
2. Cursivering van ons.

Nu, Beets wist zelf ook heel goed, hoe het er met hem en de kerkgeschiedenis voorstond en heeft zich daarom maar liever aan de colleges over christelijke ethiek gewijd, waarbij volgens zijn eigen zeggen levenservaring een even belangrijke rol speelde als studie. Een dergelijke benoeming — het ontbrak hem voor het te doceren hoofdvak ten enen male aan kennis — af te wijzen, dat kon men om verschillende redenen van Nicolaas Beets niet verwachten. En hij heeft er zich, drijvend op de kurk van zijn nationaal predikant-dichterschap, nog aardig doorheengeroeid ook.

We noemden al de herdenkingsartikelen van Ter Haar's oudleerlingen Bronsveld en Lamers. Naast Beets' uitvoerig Levensbericht kwam wat later Ten Brink's bio-bibliografie in zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de 19e eeuw*. Op 13 juni 1906 herdacht P. H. Ritter de dichter, honderd jaar na zijn geboorte, in 'Het nieuws van den dag', wel de laatste Ter Haar-herdenking in de dagbladpers. Hij noemt hem daar de dichter, 'die eenmaal de harten gestolen heeft van zijn volk', en zegt verder: 'De een spreekt voor dozijnen, de ander voor duizenden, en beiden hebben een even verheven roeping. Maar wie de tonen vinden kunnen, die de harten van de duizenden in ontroering brengen, zij zijn toch wel de meest gezegenden. Tot hen behoort Bernard ter Haar'.

Op die 13e juni 1906 hebben Ter Haar's kleinkinderen een krans neergelegd op het graf in Rozendaal.

VI Samenvatting

Ter Haar was het eerste studerende kind uit een zakenmilieu, waarin niet alleen naar materieel, maar ook naar cultureel gewin werd gestreefd in een sfeer van een even blijmoedig als gevoelig christendom. In deze geest heeft hij altijd geleefd, de ware christelijke gezindheid boven de leer stellend en gelovig blijvend, ook toen de wetenschap de traditionele basis van het geloof begon te ondergraven. Bewust heeft hij zich in religiosis beneden Longfellow's sneeuwgrens gehouden: men moet niet alles willen doorgronden, heeft hij gezegd. Dit verhinderde hem niet, godsdienstige richtingen en stromingen van de 19e eeuw wetenschappelijk-nauwkeurig te volgen en te analyseren. Zijn liefde voor het verleden was stellig voor een deel die van de romanticus, maar berustte ook op die verwondering, waaruit alle wetenschap voortspruit: hij was bepaald een man van studie. Onverdeeld heeft hij zich in de eerste helft van zijn leven niet aan die studie kunnen wijden, maar een alleszins respectabele kennis, blijkend uit een tweetal kerkhistorische werken, heeft hij zich toch kunnen verwerven. Iets oorspronkelijks op zijn studieterrein heeft hij niet geleverd: hij is een vulgarisator in de goede zin van het woord geweest, die in een betrekkelijk korte ambtsperiode heel wat theologiae doctores heeft gekweekt.

Als predikant uit de school van Van der Palm en Van Hengel hield hij in zijn leerredenen iets statigs, maar zijn preken waren helder en vooral overtuigend, het woord van een oprecht gelovig christen; hij is overal een geliefd en gevierd predikant geweest. Zijn irenisch karakter èn zijn helder zakelijk inzicht waren oorzaak, dat hij tot veel bestuursfuncties geroepen werd; een zekere, overigens normale, eerzucht — hij heeft het zelf gezegd — zal hieraan niet helemaal vreemd geweest zijn. Diezelfde eerzucht, naast de hem aangeboren drang tot onderzoek, bracht hem tot prijsvraagstudies die hem een aantal bekroningen opleverden.

Dat Ter Haar ook één ogenblik een belangrijk figuur is geweest in het politieke spel, is van minder betekenis, al heeft het zijn populariteit vergroot en hem maatschappelijk omhooggestuwd. Het politieke effect van zijn ambtshalve optreden in 1853 heeft hij achteraf betreurd: hij was trouwens geen homo politicus.

Als taalkunstenaar beschikte hij over een ritmisch-gevoelige techniek:

zijn verzen zijn altijd vloeiend. Zijn taal was in wezen de achttiende-eeuwse Parnastaal minus de mythologische beelden en derhalve retorisch, zonder bombastisch te worden[1]. Een zekere breedsprakigheid in verzen èn proza heeft ook zijn tijdgenoten soms gehinderd. Hij heeft zich alleen in zijn jonge jaren over de inspiratie en wat daarmee samenhangt, uitgelaten; wèl heeft hij zijn dichterschap als een gave beschouwd, maar iedere hybris is hem vreemd gebleven. Hij dichtte dan ook vrijwel nooit zonder een aanleiding van buiten af, bij herhaling naar prozateksten; een zekere nuchterheid van opvatting blijkt uit termen als 'poëtiseeren' en 'vervaardigen'.

Aan het letterkundig leven van zijn tijd heeft hij alleen op de verre achtergrond deelgenomen; hij hield zich buiten clubs en coterieën: de neutrale Ter Haar. Ten dele kwam dit, doordat hij qua generatie na de praeromantici en juist vóór de dichters van de tweede Romantische golf kwam: de jong-romantische beweging in Leiden bijvoorbeeld heeft hij juist gemist. Een correspondance littéraire heeft hij dan ook vrijwel niet gevoerd, behalve dan met de grillige Potgieter, die deze door hem zelf aangetrokken relatie, als zoveel andere, na enige tijd weer afgestoten heeft. Zijn dichterlijke habitus tussen de contemporaine dichters is bijzonder juist getypeerd door Jeronimo de Vries in 1847[2]:

> Er is een dichttrant, waarvoor ik groote achting en eerbied heb, dien ik gaarne als den hoogsten en den verhevensten wil aannemen, schoon die wel eens wat donkers, ingewikkelds, somtijds, door al te snelle overgangen, iets onbegrijpelijks, voor het minst onduidelijks heeft. Ik vereer er echter in: dien hoogen Christelijken ernst, die stoutheid, die echt poetische grepen, die lichtstralen, ik schreef haast bliksemstralen, tegen dat donker treffend uitkomende. — Er is ook een andere dichttrant: zoetvloeijend, aanlokkelijk, vol zedelijken, burgerlijken en godsdienstigen zin, innemend, schilderachtig en daarom, hoezeer zonder zoo veel schitterends of vol van zoo hoog poetische beelden, toch treffend, meer populair, en dus niet minder geliefd... Namen te noemen komt hier niet te pas, en men zal ze wel kunnen raden. *Naar mijn oordeel houdt de Heer Ter Haar het midden tusschen beide soorten van dichttrant, meer echter nog naar de laatste dan naar de eerste zich uitstrekkende*[3].

1. Aardig is in dit verband, dat de 4e regel uit het jeugdgedicht 'Palestina': *de vrede graast de kudden voor,* door Huet hogelijk geprezen, door Kloos geridiculiseerd is; Lucebert gebruikt deze regel nog eens als motto voor zijn dichtbundel *Triangel.*
2. Brief van De Vries aan Potgieter, reeds geciteerd op p. 67.
3. Cursivering van ons.

Ter Haar, bewonderaar van Tollens zonder een namaak-Tollens te zijn, zal met deze uitspraak, die hem destijds onder ogen gekomen is, wel vrede gehad hebben; deze verwantschap heeft hem, naast de religieuze achtergrond van zijn gedichten, vermoedelijk zijn populariteit bezorgd. Deze wordt het duidelijkst bewezen door de herdrukken zowel van zijn afzonderlijke grote gedichten als van zijn dichtbundels. Wel moeten we hierbij niet vergeten, dat hij door zijn ambtsvervulling in een vijftal plaatsen, over ons land verspreid, als populair predikant een groot aantal persoonlijke relaties had en dat veel hoorders daarom ook kopers van zijn verzen werden. Talloos zijn dan ook de citaten uit zijn dicht- èn prozawerken in studies, verzenbundels en poëzie-albums van vóór 1880.

Aan zijn reputatie is bij zijn leven alleen geknaagd door de grillige en jaloerse Potgieter en, zuiver rancuneus, door 'De Katholiek', in beide gevallen naar aanleiding van zijn *St. Paulus Rots*. Ter Haar's populariteit is hierdoor niet geschaad: de *Gids*-invloed is over het algemeen geringer geweest dan wel eens gedacht is. Huet heeft zich in een groot *Gids*-artikel van 1864 over Ter Haar, Bogaers en Withuys[1] vrij gematigd, hier en daar zelfs bepaald prijzend, over Ter Haar uitgelaten en met name op zijn Strauss-gedicht gewezen. Jammer dat hij in zijn *Robert Bruce's leerjaren* in de versvorm van het Strauss-gedicht een paar misselijke spotcoupletten, notabene op Ter Haar's uiterlijk, heeft geplaatst[2], wat hem overigens niet verhinderde, de oude dichter in februari 1880 brutaalweg een bezoek te brengen. Hij zou Huet niet geweest zijn, wanneer hij hierover geen spottend verslag aan zijn vrouw had geschreven[3]. Dat de Tachtigers Ter Haar niet fel aangevallen hebben, wordt verklaard door het jaartal van zijn overlijden: anders dan Beets en Ten Kate zat hij hun niet in de weg.

De laatste verzameldruk van zijn werken is van 1894; Sijthoff heeft daarna in de 10 cts.-serie nog eens *Joannes en Theagenes, De St. Paulus Rots* en *Huibert en Klaartje* herdrukt; tot ± 1920 zag men deze titels nog wel eens op vhmo-boekenlijsten. Veel openbare leeszalen hebben, door plaatsgebrek gedwongen, mèt zoveel andere uitgaven van 19e-eeuwse dichters ook de bundels van Ter Haar opgeruimd.

Ons 20e-eeuwers heeft Ter Haar weinig meer te zeggen, in historische bloemlezingen van onze tijd komt dan ook geen gedicht van hem meer voor en beknopte leerboeken der literatuurgeschiedenis vermelden hem zelfs niet meer. Moesten we volgens het bekende recept 'de beste honderd Nederlandse verzen' samenlezen, dan zou daar misschien nog Beets' 'De

1. *L.F.K.* VII p. 1±24.
2. *A.w.*[2] p. 130/131.
3. Huet: *Brieven*, 1890, II p. 155.

moerbeitoppen ruischten' in figureren, maar geen enkel gedicht van Ter Haar. Hij deelt die vergetelheid met veel anderen, die in de vorige eeuw zeer populair waren. Aan zijn betekenis voor de tijdgenoten doet dit echter niets af: Ter Haar is een gevierd kanselredenaar, een populair dichter en een bemind hoogleraar geweest, en bij dit alles, wat toch niet gering is, een godvruchtig en goed mens. Misschien heeft hij onbewust zichzelf zuiver getekend, waar hij van zijn leermeester Kist en zijn voorganger Royaards schrijft, dat zij hun taak vervulden '— zonder juist door eene zeldzame vereeniging van buitengewone geestesgaven uit te blinken — door de getrouwe en volijverige aanwending der van God verleende gaven en krachten, door de tijd uit te koopen, door de oogenblikken in hunne vlucht te grijpen, en te woekeren met de toegewogen uren'[1]. In die geest werkend op de verschillende arbeidsterreinen, hem toebedeeld, heeft Ter Haar ook recht op een bescheiden plaats onder de 'mannen van betekenis' van de vorige eeuw.

1. *Levensbericht* Kist p. 83.

BIJLAGE I

Vlugschrift, door Ter Haar opgesteld veertien dagen na zijn toespraak tot de Koning en verspreid als overdruk uit de Amsterdamsche Courant van 29 april 1853; hierin de volledige tekst van de twee toespraken vóór en na het antwoord van Z.M.

Aan de Redactie der Amsterdamsche Courant

De spreker, die de eer gehad heeft namens zijne stad- en geloofsgenooten, op Vrijdag 15 April, het Adres ter zake der Pauselijke allokutie aan Z. M. den Koning te overhandigen, heeft, op vriendelijk en dringend verzoek een gedeelte der door hem bij die gelegenheid gehoudene toespraak, ter plaatsing in de *Nederlander* afgestaan. Geheel buiten zijn weten, en tegen zijn wil en bedoeling, heeft men hier ter stede goedgevonden, het dus geplaatste uit dat dagblad te doen overdrukken, afzonderlijk in den handel verkrijgbaar te stellen en in grooten getale te verspreiden. Daar de onbescheidenheid zich ook het regt heeft toegekend, van zijn naam aan het hoofd van dat blaadje te stellen, even alsof deze zóó algemeene verspreiding van hem zelven ware uitgegaan, en aan een losgerukt gedeelte het voorkomen te geven van een ongeschonden geheel, heeft hij gemeend, in strijd met een vroeger genomen besluit, ook het overige, tot hiertoe ontbrekende, aan zijne stad- en landgenooten niet langer te moeten onthouden.

De mededeeling van al het namens de commissie gesprokene moge tevens tot wederlegging dienen van valsche vermoedens en geruchten, die, gelijk de ervaring alreede in deze dagen geleerd heeft, tot de onregtvaardigste gevolgtrekkingen en de gevaarlijkste stellingen kunnen leiden.

Hij neemt alzoo de vrijheid, zijne toespraak in haar geheel, zoo getrouw mogelijk opgeteekend en wedergegeven, UEd. ter plaatsing in uw geacht dagblad aan te bieden.

«Sire!

«Wij allen, die hier voor het aangezigt Uwer Majesteit zijn verschenen, zijn diep doordrongen van het plegtige en beteekenisvolle van dezen oogenblik. Terwijl de Hoofdstad des Rijks zich weder mag verheugen Uwe Majesteit binnen hare muren te zien, heeft eene algemeen Protestantsche Commissie de vergunning gevraagd, ter aanbieding van een Adres, tot Uwe Majesteit te mogen naderen.

«Sire! wij spreken uit nam van meer dan vijftigduizend Uwer onderdanen, allen (met uitzondering of toevoeging van eenige Katholieken) Protestanten behoorende tot onderscheidene kerkgenootschappen; allen ingezetenen dezer stad, wier authentieke naamteekeningen in de hiernevens gevoegde Portefeuille vereenigd zijn. Wij hebben in dit adres met betamenden eerbied, maar als Protestantsche Nederlanders met vrijmoedigheid tevens, ons leedgevoel geopenbaard, onze verontwaardiging uitgesproken over den geest en toon en geheel den inhoud der pauselijke allokutie, over de verregaande aanmatiging van het Roomsche hof, over den hoon, die hierdoor niet enkel onze Protestantsche geloofsbelijdenis, maar ook onze geschiedenis, de asch en de nagedachtenis onzer Vaderen en het Vorstelijk Stamhuis van Oranje is aangedaan. Wij verklaren in dit adres, dat wij de gelijkheid, welke de grondwet aan de verschillende godsdienstige gezindten in uw koningrijk waarborgt, volkomen eerbiedigen; en het zij ons vergund hierbij nog de verzekering te voegen: wij misgunnen of betwisten aan onze Roomschgezinde medeburgers en Medechriste-

nen geenszins het regt tot eene wettige organisatie van hun Kerkgenootschap; maar het is bepaaldelijk tegen de wijze waarop die regeling staat te geschieden, tegen de herstelling eener Bisschoppelijke Hierarchie in Nederland en de openlijke erkenning daarvan door de hooge regering des lands, dat wij gemeend hebben, met de meeste bescheidenheid, maar ook met den meesten ernst en nadruk, onze stem te moeten verheffen. Wij drukken in dit adres onze diepe bekommering uit, over de rampen en onheilen, welke bij de wederinvoering van zoodanige Hierarchie de rust van Kerk en Staat en geheel de toekomst des Vaderlands bedreigen, als hetwelk daardoor een nieuw tijdperk zijner geschiedenis tegengaat, maar 't welk een tijdperk van heillooze tweespalt, en welligt de aanvang eener worsteling zijn zal, waarvan God alleen het einde weet, maar waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn. En daarom Sire! gedachtig aan het Vorstelijke woord, een' Willem van Oranje waardig, door Uwe Majesteit, na de inhuldiging, te dezer zelfde plaatse gesproken, hetwelk onuitwischbaar in mijn harte bleef gegraveerd, gedachtig aan de wapenspreuk Uwer Vaderen, in het volkomen vertrouwen op Uwe moed, op Uw beleid en Uwe regtvaardigheid, komen wij thans, bij duizenden vereenigd, bescherming en handhaving onzer regten zoeken en smeeken bij den Vorstelijken troon.

«Sire! wij hebben ons zelven het gewigt dezer handeling geenszins ontveinsd. Als mannen van geweten hebben wij vooraf aan ons geweten gevraagd, of wij nog langer *konden* en *mogten* zwijgen, dan of wij ditmaal, overeenkomstig het grondwettig regt, aan al Uwe onderdanen verzekerd, *moesten* spreken, en het antwoord heeft hierop door onze borst geklonken: *nu of nooit!* En die stem heeft aanstonds zulk een weêrklank gevonden in veel duizende harten, dat dit gedenkteeken van de echt-Protestantschen geest — die, Gode zij dank! nog in Nederlands hoofdstad leeft, en door geen Breve van het Vatikaan is te vernietigen — dat dit gedenkteeken van echt-Protestantschen geest binnen het kortstondige tijdperk van drie dagen is opgerigt. Indien Uwe Majesteit zich verledigen wil, die lange lijst van namen meer dan vlugtig te doorloopen en te doorbladeren, zij zal er duizenden in ontmoeten uit de lagere volksklasse, ja — maar die zich gelukkig gevoelen, in dit adres met ons te kunnen verklaren, dat zij tot Uwer Majesteits getrouwste onderdanen behoorden. Zij zal er uit ontwaren, hoe vrouwen van de aanzienlijkste geslachten de onderteekening van dit adres mede van haren pligt hebben geacht. Zij zal er vele, zeer vele namen in lezen van mannen, waarop Amsterdam en geheel het vaderland glorie draagt; van mannen, die wij mede als onze overheden eerbiedigen, die door geboorte of letterroem zijn onderscheiden, die het sieraad en steunsel zijn van den achtbaren handelsstand, waaraan Amsterdam zijne grootheid, en geheel het Vaderland zóó veel van zijne welvaart dankt; van mannen, die allen als Christenen het hoofd en de knieën voor den Koning der Koningen buigen, en — hoedanig ook de uitslag dezer poging moge zijn — wel nimmer zullen ophouden God voor Uwe Majesteit en het duurzaam heil Uwer regering te bidden. En dit, Sire! verhoogte niet weinig de vrijmoedigheid, waarmede wij het wagen dit adres Uwer Majesteit aan te bieden."

Na het antwoord des Konings

«Sire! die taal door Uwe Majesteit gesproken, die betuiging bovenal, hoe hoog de liefde Uws volks door Uwe Majesteit gewaardeerd wordt, heeft ons allen diep getroffen en met de levendigste blijdschap vervuld. Zij moest wel, als de uitdrukking Uwer persoonlijke gezindheid en gehechtheid jegens Uwe onderdanen, wederkeerig ons hart te naauwer aan den Koning verbinden. Wij gevoelen levendig al het moeijelijke van het standpunt waarop Uwe Majesteit als Protestantsch Vorst en Konstitutioneel Koning is geplaatst, en indien de grondwet, in weêrspraak met zich zelve en hetgeen zij belooft, volstrekt onmag-

tig bleek te zijn, om de regten van al Uwe onderdanen, op godsdienstig en kerkelijk gebied, tegenover elkander in het evenwigt te plaatsen, dan zouden wij dit wel diep moeten betreuren, en beide Vorst en Volk moeten beklagen, maar daarom nog geenszins vergeten, wat wij als gehoorzame en vreedzame burgers aan den staat zijn verschuldigd. Maar Sire! wij meenen met het volste regt te mogen beweren, dat juist die gelijkheid, waarvan de grondwet spreekt, door zoodanige invoering en erkenning der Hiërarchie niet gehandhaafd, maar verbroken en geschonden zal worden. Het is onze innigste overtuiging, dat daardoor eene *suprematie* aan het Roomsche Kerkgenootschap zou worden toegekend en afgestaan, gelijk geen der andere Kerkgenootschappen zich immer zou vermogen toe te eigenen. En wanneer wij met het 65ste artikel dier grondwet den weidschen titel van Metropolitaan van Utrecht, en zelfs *de benoeming van Pauselijke Kamerheeren* in verband brengen; wanneer wij in die grondwet lezen, «dat de Koning waakt, dat al de Kerkgenootschappen zich houden binnen de perken van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat; en vooral, Sire! wanneer wij ons herinneren, hoe Uwe Majesteit, volgens diezelfde grondwet, bij God Almagtig heeft gezworen, aan alle Kerkgenootschappen in Uw rijk *gelijke* bescherming te zullen verleenen, dan durven wij de hoop koesteren en het vertrouwen uitspreken, dat aan diezelfde grondwet, door de wijsheid Uwer Majesteit, — bij een ernstigen wil der Regering om de bezwaren der Protestanten te wegen — nog zoodanige beperkingen en waarborgen voor de toekomst zullen te ontleenen zijn, waardoor de thans dreigende gevaren afgewend, en de zóó hevig verontruste gemoederen weder gerustgesteld kunnen worden.

«Sire! het zij ons vergund, hier nog eenmaal te verklaren: Wij misgunnen of betwisten aan onze roomschgezinde medeburgers en medechristenen de inwendige regeling hunner kerkelijke aangelegenheden niet; maar wanneer wij de *herstelling der Bisschoppelijke Hierarchie in Nederland, met al den aankleve van dien,* hooren voorstellen en omschrijven als eene handeling of gebeurtenis van *zuiver godsdienstigen en kerkelijken aard,* welke de regten van andere kerkgenootschappen *geheel onverkort* zoude laten; welke de rust en de veiligheid van den Staat *niet* zou bedreigen, welke *niet* als eene vreemde magt in het raderwerk der regering dreigt in te grijpen — dan Sire! moeten wij ons verpligt en gedrongen gevoelen — met beroep op den Bisschoppelijken eed en den geest van het Ultramontanisme, met beroep op de geschiedenis van Vorsten en volken, met beroep op ieders gevoel voor waarheid en regt, met beroep op tijdgenoot en nakomelingschap beide — op de plegtigste en nadrukkelijkste wijze daartegen te blijven protesteren.

Maar Sire! wij gevoelen het; wij mogen door nog meerderen aandrang te bezigen, de moeijelijkheid der stelling, waarin Uwe Majesteit zich bevindt, niet vermeerderen. Liever willen wij daarom met de ontboezeming van een wensch en eene bede eindigen.

Een *Willem de Derde* heeft eenmaal het veege en bedreigde Nederland, van het juk eener vreemde overheersching gered: God geve, dat aan Uwer Majesteits regering nog de roem zij beschoren, van het gevaar eener andere, niet mindere te duchten, overheersching nog gelukkig te hebben afgewend! — Hij zelf verlichte U daartoe door Zijnen Geest! Hij sterke U daartoe door Zijne Kracht! —"

BIJLAGE II

Brieven van B. ter Haar aan E. J. Potgieter 1837-1849

berustend ter A.U.B. te Amsterdam

1. *A f 35 a*[1] (Den Haag, 3-7-37)

WelEdel Heer!

Het is niet zonder huivering, dat ik het wage naar de dagteekening van Uwen brief optezien, dien ik veel vroeger had behooren te beantwoorden. Het ontbreekt mij nogtans niet aan pleitredenen ter verontschuldiging, welke dit mijn onverklaarbaar stilzwijgen in Uw oog, zoo niet geheel kunnen regtvaardigen, dan toch eenigermate verschoonlijk maken. Kort na de ontvangst Uwer geëerde letteren ontving ik eene beroeping naar Dordrecht, welke gelijk doorgaans bij dergelijke gelegenheden het geval is, mij met een stortvloed van brieven overstelpte, die alle beantwoord moesten worden, maar alle nog niet eens beantwoord zijn. Dit, gevoegd bij mijne gewone ambtsbezigheden, ontroofde mij genoegzaam den tijd, om mijn geest op andere onderwerpen te vestigen. Daarenboven kon ik bezwaarlijk van mij verkrijgen mijn antwoord in weinige regelen optesluiten, hetwelk mij evenmin mogelijk is, wanneer ik aan mijne oude Akademievrienden, of over eenig wetenschappelijk onderwerp schrijve. Ik wenschte, door de hoofdpunten van Uwen brief optevatten, te toonen, dat ik Uwen brief met de meeste belangstelling gelezen had, en daarin voor het minst een bewijs te leveren, welk een' prijs ik op den schrijver en het geschrevene stelde. Thans, nu ik mij voor eenige dagen van mijne woonplaats[2] verwijderd heb, vinde ik daartoe eerst eenige rustige Uren en eene gewenschte gelegenheid.

Ofschoon ik den lof, als oorspronkelijk Dichter mij gegeven, geheel moet afwijzen, en met goed regt zou kunnen terugkaatsen, zoo vind zich toch mijne ijdelheid en eigenliefde (waarvan ook ik mijne dosis ontvangen heb), hierdoor gevleid en gestreeld. Niet in elken mond zou zulk een gunstig oordeel, in mijne schatting, vele beteekenen, maar hetzelve kwam tot mij van eenen jeugdigen beoefenaar der schoone letteren en wetenschappen, wiens naam in onze Vaderlandsche letterkunde reeds gunstiger bekend geworden is, dan de mijne immer worden zal, en hoe weinig tijds mij van mijne studiën overblijve, om al de hedendaagsche voortbrengselen van smaak te lezen: de Schrijver der Schetsen en tafereelen uit het Noorden, de meesterlijke Vertaler van *Lamb's* Humoristische proeven kon mij geenszins onbekend gebleven zijn.

Ik wil gelooven, Mijn Vriend! (vergun mij dien naam te bezigen, dezelve vloeit zooveel gemakkelijker uit de pen, dan het drooge en stijve *Mijnheer!*) dat het met de openheid van Uw karakter ten eenemale onbestaanbaar is, iemand in het aangezigt te vleijen, en, gelijk men zegt, over het paard te ligten. Ik moet het dus daarvoor houden, dat gij mij werkelijk hooge Dichterlijke verdiensten toekent; maar indien gij hierbij, gelijk ik vermoede, voornamelijk het oog gehad hebt op mijn vers: *het muzijkale in de Natuur*, getiteld[3], dan neem ik de vrijheid U te herinneren, dat hetzelve reeds voor een *negen* of tien-tal jaren door mij vervaardigd werd. Wanneer ik verzen uit dat tijdperk in handen neem, dan zegt mij wel eens mijn eigen gevoel, dat ik geenszins van allen Dichterlijken aanleg ontbloot ben geweest. Ja, er was een tijd, waarop de Poëzij de ademtogt mijns

1. De brieven zijn diplomatisch afgedrukt.
2. Arnhem, waar Ter Haar van 1835-1838 stond.
3. Voor het eerst verschenen in de *Calliope* 1837; het gedicht is gedagtekend 1826.

levens was, waarop ik mijne verzen, niet gelijk Tollens door de nommers maar door mijne *themata* en *Diktaten* schreef; maar die tijd is voorbij en kan evenmin als mijne vervlogen Jeugd herroepen worden, en dat vuur, dat ik toen in mijne borst voelde gloeijen, die bezielde blik dien ik toen op de wereld sloeg, moest mij kunnen teruggegeven worden, om mij opnieuw in eenen Dichter te kunnen herscheppen. Spoedig, toen ik mijne Akademische loopbaan intrad, werd het mijne overtuiging, (en dit is tot hiertoe mijne overtuiging gebleven) dat mijne bestemming als Predikant, en de begeerte om Dichter te zijn, in eene geheel vijandelijke houding tegenover elkander stonden. Spoedig ondervond ik, toen ik de dorenbosschen der Kritiek en Dogmatiek moest doorworstelen, dat de laatste vonk, die mij van dit vuur overgebleven was, dreigde te versterven. Dat de mogelijkheid bestaat, (hoe moeijelijk het door U geacht worde) uitmuntend *Dichter* en *Koopman* te zijn, daarvoor zijn de bewijzen in ons Vaderland in overvloed voorhanden, en niet ver te zoeken; maar dat men tegelijk voortreffelijk *Verzen* en voortreffelijke *Prêken* schrijven kan, dat men met zijne geheele ziel *Predikant* en *Dichter* kan zijn, dit meen ik voorals nog te mogen betwijfelen. Mijn vriend Dwars, van wien gij in Uwen brief loffelijke melding maakt [1], wien ik reeds in mijne jeugd op mijne strompelende verzen onthaalde, heeft mij grootelijks aan zig verpligt; hij heeft mijnen smaak gekuischt en gevormd door mij de meesterstukken van echte poezij aantewijzen en in handen te geven: maar ook hij zelf heeft mede zijn' best gedaan, om die overheerschende liefde tot de Dichtkunst in mij te onderdrukken en mij meerdere lust tot gezette en hoogere studie inteboezemen; en wel verre, dat ik mij hierover zou beklagen, of hem dit tot oneer zou aanrekenen, gevoel ik hem daarvoor grooten dank verschuldigd te zijn.

Vraagt gij, na dit geschrevene, of ik de beoefening eener Kunst, welke de meest geliefkoosde uitspanning mijner jeugd en jongelingsjaren geweest is, ten eenenmale heb afgezworen? Ik antwoorde, dat de oude lust daartoe nog wel eens bij mij boven komt, dat ik van tijd tot tijd nog wel eens een greep doe op de lier, in oogenblikken van droefheid of vreugde (gelijk dit in een paar jaarboekjes des volgenden jaars zal te zien zijn) maar dat mij dit hoe langer zoo onhandiger afgaat, zoo dat ik met schaamte en weerzin de minderheid mijner latere rijmprodukten, vergeleken met mijne vroegere opmerkte. Vindt gij dit vreemd en zonderling, daar toch het echte Dichtgevoel, dat men aangeboren heet, nimmer geheel is uitteblusschen en zich zelve nimmer verloochent: maak dan hieruit de wettige gevolgtrekking op, dat de mij door U toegezwaaide lof mij geenszins toekomt, dat *ik niet tot Dichter geboren ben.*

Gij vraagt waarom ik niet vroeger reeds meerdere verzen van mij heb Publiek gemaakt. Het was de bekende les van Horatius, dat een *Dichter niet middelmatig* zijn mag, welke mij met schrik hiervan terughield, en nog weet ik niet, of ik om die reden niet verstandiger zou gehandeld hebben, indien ik alles, was ik vervaardigd heb, onder een' vertrouwden Vriendenkring of in mijne Portefeuille had laten berusten. Voor rijmers koesterde ik altijd een grooten afkeer, en ik vreesde derzelver steeds aangroeijend getal op den Nederlandschen Zangberg te zullen vermeerderen. Met innig leedwezen merkte ik reeds sedert een' geruimen tijd op, dat de gulden Eeuw onzer Poëzij (toen Bilderdijk en Feith, Tollens en Loots in hunne kracht waren) had uitgebloeid. Ja het scheen mij somtijds toe, dat wij met versnelde vaart ook het einde der zilveren te gemoet gingen. Met te grootere vreugde ontdek ik thans (om van onzen Van Lennep, Withuys en anderen te zwijgen) in ons Nederland eenige nieuwe ontluikende genieën, die aan onze Nederduitsche Dichtkunst nieuwen roem voorspellen, en van ganscher harte juich ik elke poging toe, om in dit vak iets degelijks te leveren.

---

1. Willem Dwars, ambteloos theoloog te Amsterdam; Potgieter had blijkbaar waarderend over hem geschreven. Maar waarom koos hij dan later als spot-pseudoniem in *De Gids* de naam W. D.-s.?

Dit brengt mij als van zelve tot de eigenlijke beantwoording van Uw verzoek om eene bijdrage tot een nieuw uittegeven jaarboekje [1]. De vraag of mijne verzen daarin te huis behooren, daar gij U groote keurigheid, zoowel wat den inhoud als de uitvoering betreft, schijnt te hebben voorgesteld, moet ik geheel ontkennend beantwoorden. Maar Uw verzoek is op eene zoo heusche en vleijende en tegelijk zoo dringende wijze geschied, dat ik gemeend heb hetzelve niet te mogen weigeren, alle verantwoordelijkheid wegens den uitslag op U overdragende, maar te gelijk U volle vrijheid latende, om het ingesloten stukje zonder schroom ter zijde te leggen, en aan mij terug te zenden.

Al ware het ook, dat gij Uwe dwaling inziende, met mij begreept, dat ik mij met den titel van een dragelijk Predikant behoor te vergenoegen, maar dien van *Dichter* wijsselijk moet afstaan, dan nog zoude ik mij verheugen dien brief van U te hebben ontvangen en in de gelegenheid te zijn geweest denzelven te beantwoorden. Ik vleije mij toch, dat dit den grondslag tot eene nadere correspondentie en kennismaking zal gelegd hebben welke zeer door mij begeerd wordt. Indien ik nog dit jaar mijne Vaderstad mogt bezoeken, zal ik niet in gebreke blijven, eene poging om U in persoon te ontmoeten, aantewenden, en indien gij U in onze heerlijke environs te eeniger tijd mogt ophouden, zoude het mij hoogst aangenaam en vereerend zijn, een bezoek te mijnent te ontvangen.

In geheel mijn leven weet ik niet eenen brief te hebben geschreven, waarin ik zelf zoo zeer het hoofdonderwerp ben van mijn geschrijf. Vergeef dit aan steller dezes, dien gij zelf daartoe uitgelokt ja half gedrongen hadt, en veroorloof mij aan het slot van dezen brief den wensch, dat gij mij eenmaal (gelijk ik U, uit Uwe schriften U beoordeelende, reeds gaarne noeme) noemen moogt

Uwen Vriend, B. ter Haar

P.S. Indien nevensgaand stukje te laat mogt ingekomen zijn, of de voorgenomen uitgave van Uw jaarboekje, onverhoopt niet mogt doorgaan, dan verzoek ik U vriendelijk, indien gij zulks waardig keurt, hetzelve den Heer Immerzeel ter plaatsing in den *Muzenalmanak* aantebieden.

2. *A f 35 b* (Arnhem, 21-4-38)

Hooggeacht Vriend!

Reeds lang ben ik voornemens geweest de pen weder optevatten, en alzoo eene correspondentie levend te houden, welke ik hoogst ongaarne, als een kind kort na de geboorte zou zien sterven. Ditmaal is de schuld geheel aan mijne zijde, ofschoon zich veel tot mijne verschooning zeggen laat. Dit is eene Inleiding welke aan het hoofd van vele mijner brieven past, en daar ik mij overtuigd houde, dat gij niet veel van dergelijke Inleidingen houdt, vooral indien zij lang zijn, zal ik mij bij eene bloote confessie van schuld bepalen, en mij voorts, naar Uw voorbeeld, geheel op de welwillendheid der Vriendschap verlaten.

Het is werkelijk mijn plan geweest in den herfst Amsterdam te bezoeken, doch ik ben hierin door eene ziekte verhinderd, welke mij nogal heeft aangetast, ofschoon ik mij thans weder over eenen goeden welstand mag verheugen. Mijne hoop is thans op de Zomervakantie gevestigd welke ik mij zelven denk te geven: en eene der aangename voorstellingen, welke ik aan dit uitstapje verbinde, is dat ik bij die gelegenheid U van aangezigt hoop te spreken.

---

1. *Tesselschade,* verschenen in 1838, 1839 en 1840; daarna door de Amsterdamse uitgever Frijlink op een fondsveiling aangeboden. Kruseman: *Bouwstoffen* etc. geeft verder geen bijzonderheden I-I-p. 61; het debiet zal niet groot genoeg geweest zijn.

Gij hebt in Uwen laatsten brief de stelling: dat het den Predikant ligter moet vallen dan den Koopman *Dichter* te zijn, voortreffelijk bepleit, en toch (houd mij deze halsstarrigheid ten goede) blijf ik de waarheid dier thesis betwijfelen. Gaarne stem ik met de schoone regelen van Dacosta in, door U uit zijne Inleiding tot de Hymne aangehaald; gaarne erken ik het Dichterlijke van de Oostersche Letterkunde, en onze schoone Christelijke Godsdienst in het algemeen eigen, en mijne tegenwoordige bestemming is mij daarom, van mijne jeugd af aan, des te dierbaarder en aantrekkelijker geweest! Maar hoe veel van dat Dichterlijke gaat reeds bij eene zuiver wetenschappelijke beoefening verloren; hoe veel verliest het verhevene van zijne verhevenheid, wanneer men dagelijks in dezelfde wereld van gedachten omwandelt; en wat is gevaarlijker en doodelijker voor de geestdrift welke den echten Dichter bezielen moet, dan wanneer datgene, wat door U zeer gelukkig: *Waarheid* en *Poëzij* tevens is geheeten geworden, allengskens, omdat men daarmede al te vertrouwd en te gemeenzaam geworden is, in *Proza* verandert. Dit doet mij denken aan het gezegde van Jean Paul, die tamelijk wel van het schoone en verhevene van onzen stand doordrongen toonde te zijn, daar hij uitriep: 'Hoe zuiver en schoon is de stand eenes geestelijken! Al het goede, *Dichtkunst* en *Godsdienst* ligt om en bij denzelven!' en toch elders verklaart: 'Boven onze Intreêleerreden zweeft de Heilige Geest, het broedsel met zijne duivenvleugelen koesterende — maar daarna liggen de eijeren verlaten en koud.' In dit gezegde moge de *Humor* van Jean Paul weder zeer scherp en bijtend zijn, hetzelve strekke toch eenigermate om mijne meening optehelderen en te bevestigen, en er ligt daarbij, eene voor ons beschamende waarheid ten grondslag, welke geen Predikant, die met gemoedelijken ernst in zijne betrekking werkzaam is, geheel zal willen ontkennen! —

Gaarne erken ik al verder, dat de Predikant, die zijn werk van de studie der Classieken gemaakt heeft, een groot hulpmiddel of voertuig heeft, hetwelke de Koopman mist — maar dat veelzijdige kennis van nieuwere talen en dichters, die mede hunnen fakkel aan het licht der Grieksche en Romeinsche Letterkunde hebben ontstoken, slechts een armhartig surrogaat zoude zijn, om dit gemis te vergoeden, dit moet ik blijven ontkennen door Uw voorbeeld, dat voor anderen zóó[1] overtuigend het tegendeel bewijst.

Ik zou nog van andere hinderpalen, welke de Predikant te overwinnen heeft kunnen gewagen: als de aard zijner werkzaamheden welke niet slechts hem veel tijd ontrooven (want welligt is de Koopman nog meer dan hij hierdoor gebonden) maar zijne ziel geheel en onverdeeld eischen, zoo dat hij ook in zijne ledige oogenblikken zijne gedachten moeijelijk met iets anders kan bezighouden. Ik althans heb het onmogelijke ondervonden *con amore* eene Leerrede uittewerken, en gelijktijdig aan een vers te denken.

Maar, het wordt tijd, dat ik van dit onderwerp afstappe! Aan het slot van dit geschrijf wil ik U het slagveld laten behouden door toetestemmen dat het *genie* des echten Dichters, zich boven de genoemde hinderpalen en bezwaren zal weten te verheffen, en toch zal het mij bevreemden of *Beets* en *Hasebroek* (die wij beiden in den echten zin des woords voor *Dichters* houden) gedurende de eerste jaren van hun Dienstwerk, zóó veel, en zo veel voortreffelijks aan het Publiek zullen leveren, als zij aanvankelijk geleverd hebben.

Het voortreffelijke debut, hetwelk Uwe *Tesselschade* in de beschaafde wereld gemaakt heeft, heeft mij zeer verheugd, maar geene verwondering gebaard, zoodra ik het keurige gewaad had gezien, waarin gij die Oud-Nederlandsche schoone hebt uitgedost; en de verzen van *Beets* en *Heye*, en enkele andere stukjes (welke ik bescheidenheidshalve hier niet noemen zal) gelezen had. *De schets van een Christen leger*, van den onvergetelijken,

1. Ter Haar heeft zijn leven lang het woordje *zoo*, als adverbium gebruikt, met twee accenten geschreven; we hebben voor het vervolg deze accenten maar weggelaten.

haast had ik geschreven, van den onvergelijkelijken *Drost,* door U aan de Letterkundige wereld medegedeeld, (zij moge hier en daar voor een Proza-verhaal wat hoog poëtisch gekleurd zijn) is inderdaad meesterlijk. Derzelver lezing deed mij opnieuw uitroepen, wat zijne vrienden aan het hoofd zijner *schetsen en verhalen* gesteld hebben 'Que n'est il avec nous!' *Culemborgh* en de *Haarlemsche Courant* hebben niet weinig de begeerte bij mij opgewekt om derzelver schrijvers te kennen! Door Uwe beide stukjes, hebt gij op nieuw bewezen Mijn Vriend! dat gij een even oorspronkelijk Prozaschrijver als Dichter zijt; — indien ik nogtans door U om ééne aanmerking gevraagd werd, dan zou dit geene andere zijn, dan die welke door den Gids gemaakt is: dat gij te veel bij Uwe lezers veronderstelt, en schier bij elke zinsnede te veel te denken en intevullen laat, waarvan het natuurlijk gevolg is, dat gij somtijds duister wordt, en vele schoonheden, die anders een gelukkig effect zouden doen, onopgemerkt blijven en verloren gaan. — Uw *Fortuinzoeken* (evenals *Cirque Olimpique* in den Gids) heb ik met uitstekend genoegen gelezen, niet slechts om het kernachtige, hetwelk zoo wel aan Uwen Dichttrant als aan Uwen schrijfstijl eigen is, om den krachtigen en gespierden versbouw, maar bovenals om de beginselen, welke daarin doorstralen, die ik van ganscher harte toejuichte. Ik heet ons Vaderland gelukkig, zoo lang het schrijvers en dichters heeft, die zonder de grenzen eener zwartgallige Dweepzucht te naderen, het verkeerde in den tijdgeest weten aantewijzen, en tegen toenemende verbastering en verwildering van zeden hunne stem met nadruk verheffen. Zoo heb ik onwillekeurig (vermetel genoeg!) eene halve Recensie Uwer Tesselschade geschreven, wat zoo veel beter en uitvoeriger in den Gids geschied is, en dit brengt mij op de beoordeling van mijn eigen werk, gelijk dezelve daar te lezen staat.

Gij zult mij moeten toestemmen, Mijn Vriend! dat ik weinig aanmoediging ontvangen heb, om mij op het terrein, waarop ik mij pas even heb laten zien te blijven handhaven. Over de beoordeling van mijne *Elvire,* op zich zelve, ben ik weltevrede. Dat het een zoetvloeijend en zangerig dichtstuk is, is lofs genoeg voor dit stukje. Dat de Allegorische Voorstelling, daarin voorkomende wat gewaagd is, en hier en daar aan het oog der kenners gebreken ontdekt, geloof ik gaarne. Maar die zijdelingsche uitval op mijne andere stukjes, *van tijd tot tijd* elders geplaatst beviel mij minder! Ik vraag mijzelven af, welke stukjes Rec. hiermede mogt bedoeld hebben? Mijne verzen vroeger in den Leydschen Studentenalmanak geplaatst, zullen aan Rec. wel geheel onbekend zijn, en deze behooren geheel tot hetzelfde tijdperk als het *Muzykale in de Natuur* en *Elvire;* dus kan hieruit niet blijken, dat ik als Dichter den kreeftengang gegaan ben! het moeten alzoo *alleen* die stukjes zijn, die ik *dit jaar* in enkele jaarboekjes[1] heb doen plaatsen, ofschoon het publiek bij de lezing dier Recensie, natuurlijk aan een aantal vroegere voortbrengselen moet denken! —

Gij weet Mijn Vriend! hoe ik mij zelven, en mijne latere voortbrengselen beoordeeld heb! Dus kon het mij niet grootelijks bevreemden of belgen, het door mij zelven uitgesproken vonnis niet onduidelijk bekrachtigd te zien. Ook ben ik niet zoo overdwaselijk met mijn eigen werk ingenomen, om den hier gegeven wenk niet te behartigen, en tijdig terug te trekken. Alleenlijk wenschte ik van U, op wiens oordeel ik hoogen prijs stel, (ofschoon hetzelve over mij en mijne verzen van den beginne af veel te gunstig geweest is,) te vernemen hoedanig Uwe uitspraak is. Doe mij daarom het genoegen en lees de beide stukjes: *op den dood van mijn zoontje* (Alm. Sch. en G.) en *de komst des Konings* (Gel. V. Alm.) nog eens over. Vergeet voor een oogenblik, dat het gelegenheids verzen zijn! Verplaats U zoo mogelijk, in de oogenblikken en omstandigheden, waarin dezelve door mij werden vervaardigd, en deel mij dan rondborstig en onbewimpeld Uw gevoelens mede, of gij aan deze stukjes nog eenige Dichterlijke waarde en verdienste toekent,

1. In de *Geldersche Volksalmanak,* voorts in de *Almanak voor het Schoone en Goede.*

dan of het vonnis der *alledaagschheid* over dezelve moet geveld worden?

In den loop dezes winters heb ik een uitvoeriger Dichtstuk (eene Legende uit de Apostolische Eeuw) onder handen genomen en uitgewerkt, met welks ontwerp en inhoud, ik U gaarne, bij mijne overkomst, bekend zal maken. Met verlangen zie ik het 2e dl. Uwer omtrekken en tafereelen[1] te gemoet, waarvan gij ons reeds eene proeve, welke van goede Voorbeduidenis is, geschonken hebt.

Vaar voort Mijn Vriend! de Letterkundige wereld met Uwe veelzijdige talenten ten dienste te staan. Ontvang de vernieuwde verzekering mijner hoogachting en prijsstelling op Uwe Vriendschap en lever door de spoedige beantwoording dezer letteren, het mij aangename bewijs dat de voortzetting onzer corrsepondentie U, zoowel als mij, welgevallig zijn zal!

Uw Vriend
B. ter Haar

3. *A f 35 c* (Arnhem, 23-8-38)

Hooggeacht Vriend!

Reeds veel vroeger zoudt gij eenige regelen schrifts van mij gezien hebben, indien mijne beroeping naar *Leyden* niet ware tusschen beide gekomen. Van elders hebt gij ongetwijfeld vernomen, dat ik mij verpligt heb geacht dezelve aantenemen. Onbegrijpelijk veel heeft het mij gekost tot dit besluit te komen, en indien levensgenot en genoegen alleen had mogen en moeten beslissen, een tegenovergesteld besluit ware niet lang twijfelachtig geweest. Aan dit beroep, en de menigvuldige drukten, die daarvan het uitvloeisel geweest zijn, hebt gij het te wijten, dat ik dit jaar, ook met den besten wil, niets voor Uwe *Tesselschade* kan leveren. Ik koester te veel achting voor U en Uw jaarboekje om in de verzoeking te brengen, uit zekere beleefdheid en inschikkelijkheid, iets te plaatsen, wat eigenlijk die plaatsing geenszins verdiende. Maar *mijne Portefeuille!* Ja! Mijn Vriend! als deze u onder de oogen kwam, gij zoudt U moeten bedroeven dat zij niet meer degelijks opleverde; en al ware zij beter voorzien, dan werkelijk het geval is, gij zult het mij zekerlijk ten goede houden, dat ik ditmaal geen product van vroegeren leeftijd te voorschijn brenge. Gaarne wil ik mij nogtans voor eenen volgenden jaargang (tenzij mijne Muze in eene bezwijming mogt vallen waaruit zij niet weder, gelijk één maal door U geschied is, is optewekken) bij U verbinden; en niemand kan hartelijker dan ik wenschen, dat het vertier Uwer Tesselschade, aan dat des vorigen jaars volkornen beantwoorde.

Weinig tijd heb ik tot hiertoe gehad, om de laatste hand aan mijne *Legende* te leggen. Uwe aanmerkingen heb ik mij echter, zooveel mogelijk ten nutte gemaakt. Bij eene herlezing van mijn Dichtstuk, kwam het mijzelven voor, dat ik, bij het begin, vrij ongemanierd met de deur in het huis viel. Ik heb dit zoeken te verhelpen en thans voor het minst de bewustheid, dat mijne Lezers, zonder sprongen, in den tijd en op het tooneel der vermoedelijke gebeurtenis zullen worden ingeleid! De vraag: waaruit een zoo diepe val des veel beloovenden jongelings te verklaren zij, blijft altijd eenige zwarigheid behouden. In het oorspronkelijke verhaal van Clemens Alex. vond ik echter één gezegde, dat mij voorkomt meer dan iets anders den sleutel daartoe te kunnen aangeven. Hij zegt: dat hij *zoo verre ging, omdat hij nu éénmaal toch de goddelijke Genade geheel voor zich verloren achtte.* Dit gezegde stemt volkomen overéén met het denkbeeld, dat reeds in de Apostolische eeuw vrij algemeen heerschend schijnt geweest te zijn: dat men, na den

1. Van Potgieters' *Het Noorden: in omtrekken en tafereelen,* was het 1e deel in 1836 bij Beijerinck te Amsterdam verschenen; het 2e deel, waarnaar niet alleen Ter Haar, maar ook anderen in deze tijd herhaaldelijk vragen, zou eerst in 1840 uitkomen.

doop, opnieuw willens gezondigd hebbende, zich de hoop op vergeving ten eenenmale zag afgesneden; en hierop meen ik nog meer te *kunnen* en te *moeten* drukken.

Daar ik eenmaal zoo verre gevorderd ben, wenschte ik gaarne dit stuk nog vóór mijn vertrek naar Leyden (hetwelk in het laatst van October zal plaats hebben,) in de wereld te zenden. Het schetsje van een vignet, dat de ontmoeting van Joannes met den Jongeling voorstelt, is door den schilder Couwenberg alhier ontworpen: doch mijne uitgever Nijhoff heeft zich vruchteloos reeds tot drie verschillende graveurs (ik meen Couwenberg,[1] Lange en Sluyter) gewend, om hetzelve tegen dien tijd gereed te krijgen. Ik trek daarom de stoute schoenen aan, om Uwe vriendschappelijke hulp, tot bereiking van dit oogmerk, interoepen. Zekerlijk is niemand beter dan gij met die Heeren bekend. Welligt zijt gij daarom in staat eene geschikte en bekwame hand te vinden, die zich met de uitvoering van dit werk (binnen 6 of uiterlijk 7 weken) zal willen belasten. Kunt gij mij hieromtrent zoo spoedig mogelijk eenig berigt doen geworden, gij zult mij eene zeer aangename en mij op nieuw aan U verpligtende dienst bewezen hebben.

Nog een nieuweling in het uitgeven zijnde, wist ik waarlijk niet, wat ik mijnen uitgever zoude antwoorden, toen deze mij afvroeg: welk honorarium mij moest worden toegelegd. Hij bood mij hier op hetzelfde als, wat *Beets* voor zijn *Kuser* mogt ontvangen hebben.[2] Doch dit was mij geheel onbekend, en al ware ik met *Beets* op eenen meer familiaren voet bekend geweest, de zaak was te kiesch om hem hierover te schrijven. Welligt kan ik ook dienaangaande bij U eenige nadere aanwijzing en inlichting bekomen!

Ziedaar een brief, die van het begin tot het einde al zeer subjectief of liever Egoïstisch is, die aanvangt met over *mijne* beroeping, die voortgaat over *mijne* verzen, en eindigt over *mijne beurs* te handelen; en waarin ik daarenboven de vrijheid neem, U met meer dan één verzoek lastig te vallen. Houd mij dit geschrijf ten goede, en beschouw het, bid ik U, niet als het getrouwe afdruksel van mijn karakter!

De meerdere nabijheid van Leyden en Amsterdam schenkt mij de aangename voorstelling meermalen mijne geboortestad te zullen kunnen bezoeken, en hierdoor ook in de gelegenheid te zullen zijn, van U te ontmoeten. In de maand October of in het begin van November, zal ik, bij mijne aanstaande verwisseling van woonplaats, aldaar eenige dagen vertoeven.

Ik verzoek U mijne vriendelijke groeten aan Mej. Uwe Tante te willen overbrengen, en de verzekering aantenemen mijner warme en voortdurende prijsstelling op Uwe vriendschap; en daarmede verblijf ik

Uw Vriend
B. ter Haar

4. *A f 35 d*

(Arnhem, 30-9-38)

Hooggeacht Vriend!

Ik kan Uw dringend verzoek om iets in Uwe Tesselschade te plaatsen, waarlijk niet weigeren, zonder onwillig of onbeleefd te schijnen. Ik heb daarom *de Rots te Bentheim* nog eens nagelezen, maar dezelve voor Uw jaarboekje, om redenen, nader mededeelen niet geschikt gevonden. Eindelijk heb ik een fragment uit een grooter Dichtstuk geligt, hetwelk ten gevolge van de laatste staatkundige gebeurtenissen veel van zijne belangrijkheid verloren heeft en daarom in zijn geheel wel nimmer in het licht verschijnen zal. Dit geldt welligt ook van het brok, dat ik U heb toegezonden. Het kwam mij echter

1. Een broer van eerstgenoemde.
2. *Kuser,* 'door den auteur van José', verscheen in 1835 bij Erven F. Bohn, Haarlem.

voor, daar onze verlossing van de Fransche heerschappij juist 25 jaren geleden is, dat zulk eene herinnering welligt niet ongepast zou gerekend worden. Gij kunt thans met dit stukje handelen naar welgevallen en ten volle verzekerd zijn, dat ik het geenszins euvel zal duiden, indien gij, om welke redenen dan ook, het ter zijde legt.

Ontvang bij dezen mijnen dank, vooral voor de moeite, die gij U gegeven hebt, om voor mij een' graveur te vinden. Ik heb hierin niet kunnen slagen, en zal mij derhalve met een steendrukplaatje[1] moeten vergenoegen.

De tijd verbiedt mij hier iets anders bijtevoegen, dan de verzekering der hoogachting waarmede ik ben

Uw vriend
B. ter Haar

5. *A f 35 e* (Arnhem, 3-10-38)

Hooggeacht Vriend,

Na dat ik U het fragment van het bewuste vers heb toegezonden, bekruipt mij de vrees, dat hetzelve te veel verminkt is, om wel te bevallen en de eer niet verdient van in Tesselschade te staan. Ik zend U daarom nog de *Rots te Bentheim,* het geheel aan U overlatende, om een of beide stukjes te verwerpen — of, indien het nog niet te laat is, uit beide eene keuze te doen. De redenen waarom ik het laatste op Uw verzoek niet dadelijk gezonden heb, wil ik U thans blootleggen. Voor eerst was het een vers van zeer oude datum[2], en — indien het de eer had van te bevallen, kon ligtelijk een Recensent dit weder (vleyend genoeg op zich zelve) een reste van vroegere grootheid heeten!!! Maar ik heb thans de datum er afgelaten en gij zult mij niet verklappen! Een andere reden lag in het gebrekkige van het stukje zelve — maar ik heb de grootste leemten, thans zoo goed of kwaad als ik dit kon, bij mijne beperktheid van tijd, zoeken te verhelpen. Eindelijk vreesde ik, dat dit stukje, aan een ieder, die de rots te B. zelf bezocht had of, gelijk mijn vriend, ongelijk stoutere natuurtooneelen aanschouwd had, te brommend en verheven zou voorkomen. Daarom heb ik thans de aanduiding der plaats er af(ge)laten; en een ieder kan vrijelijk zijne verbeelding laten werken.

Gij behoeft er U niet over te bekommeren, indien gij niet meer in de mogelijkheid zijt, één mijner stukjes te plaatsen; het is mij genoeg mijn goeden wil thans volkomen bij U geregtvaardigd te hebben. Een volgend jaar, hoop ik tijdiger aan Tesselschade te denken, en zoo ik kan, iets beters en degelijkers te leveren.

Houd mij ten goede dat ik U zoo dikwijls op port jage, en zend mij si placet, een paar woorden in antwoord terug!

Als altijd

Uw vriend
in vliegende haast ter Haar.

6. *A f 35 f*

(Leiden, 2-5-39)

Hoog geacht Vriend!

'Hoe kon ik dien vriendschappelijken brief zóó lang onbeantwoord laten?' riep ik onwillekeurig bij mijzelven uit, toen ik Uwe laatste letteren nog eens had overgelezen, en mij tot derzelver beantwoording zette. Waarlijk, ik ben verlegen, hoe mij deswege bij U te regtvaardigen! Ik zou mij kunnen beroepen op de veelvuldige drukten, die voor eenen

1. Dit is een raar plaatje geworden; bij de 2e druk is het enigszins verbeterd.
2. Volgens het *Schrijfboek van Ter Haar's geestvruchten,* in april 1847 door een anonymus (H.P.?) samengesteld en in het *Familie-archief* aanwezig, is het van 1824.

Predikant Paaschen voorafgaan en volgen: maar dit excuus zou mijzelven even weinig als U voldoen. Het hooge woord moet eruit: ik ben een aarts-lui briefschrijver, en dikwerf kost het mij even veel moeite de pen optevatten, als, wanneer ik aan mijne vertrouwde vrienden schrijf, die weder nederteleggen. Eén hunner schreef mij laatst: in de inleiding op Uwe preken weet gij wel de noodige verscheidenheid te brengen, maar de inleidingen Uwer brieven zijn verbaasd eentoonig, omdat zij altoos met excuses over Uw langdurig stilzwijgen beginnen — en dit doet mij met schrik tot een ander onderwerp overspringen.

Daar gij zulk eene ongeveinsde belangstelling in den staat mijner gezondheid doet blijken, wil ik mij haasten U op dit punt, zoo veel mogelijk, gerust te stellen. De pijnlijke aandoening op mijne borst is geenszins geheel geweken maar, zoo al niet veel beter, toch ook niet erger geworden. Gelukkig verhindert zij mij niet, mijn predikwerk te verrigten, en daar ik toch eenige vermindering meen te bespeuren, koester ik de stille hoop dat de zomerwarmte haar geheel zal verdrijven. Ontvang intusschen mijnen dank voor Uwe vriendelijke oplettendheid te dezen opzigte, en vergeef mij, dat ik daaraan, door U eerder terugteschrijven, niet beter beantwoord heb.

Gij hebt mijne aanmerking op Uw lief en leed in het Gooi (zoo het eene aanmerking mogt heeten!) gedeeltelijk ontwapend, door mij op de vleeschpotten van Egypte te wijzen, en voorts mij geheel bevredigd door de gulle confessie, dat gij Uwen Theologant niet en beau hebt geschilderd. Ik aarzel daarom niet, U uit naam der geheele Theologische Faculteit de hand der verzoening aan te bieden; te minder, daar ik tot mijne smart moet bekennen, dat er, althans in deze dagen, wel zulke *Brammetjes,* zoowel te Leiden als te Utrecht zijn.

Gij verzoekt mij weder, met veel aandrang, om eene bijdrage voor Uwe Tesselschade. Ik waardeer dit verzoek, omdat ik Uwe opregtheid, al is Uw oordeel over mijn Poëtische voortbrengselen te gunstig, niet mag betwijfelen; en stel op den voorgrond, dat, zoo er met den jare 1840 één vers van mijne hand in een jaarboekje verschijnen zal, dit U ter plaatsing zal zijn aangeboden. Ik schroom nogtans hieromtrent eenige belofte te doen; daar ik te veel eerbied voor Uwe Schoone heb, om door eene verwerpelijke bijdrage, een vlek op haar gelaat of haar kleed te werpen. Eene poging wil ik nogtans wagen, om aan Uw verlangen te voldoen, indien ik maar zoo gelukkig ben een onderwerp te vinden, dat ik con amore bewerken of, minder prozaïsch gezegd, met geestdrift bezingen kan. Hieruit kunt gij opmaken, Waarde vriend! dat ik, (hoeveel eer mijn stukje hierdoor zou te beurt vallen) geene schets voor eene gravure ontwerpen kan. Ware ik bij U, en kondt gij mij eene tekening voorleggen, welligt zou dit mij op den weg kunnen helpen, om, met behulp van U, een Dichterlijk denkbeeld te concipieeren; en indien ik dan zulk eene lijst om het plaatje wist te voegen, als gij om de beeldtenis Uwer *onbekende* dan zou ik mijzelven en het Publiek gelukwenschen. — Gij wekt mij op om *Arnhem* te bezingen, en doet dit door eene fijne en ware opmerking omtrent onze eerste Voorouders en het verlorene Paradijs. En waarlijk! wanneer ik aan Arnhem en deszelfs *natuurschoon* denk, dan wordt het mij warm om het hart. Maar heeft niet *Heye* reeds in het vorige jaar Gelderse zangen geleverd? Dool ik niet al te veel in natuurschilderingen om? Loop ik niet gevaar hier en daar een toon aanteslaan, die uit de diepte des gevoels opgeweld, iets stootends voor mijne tegenwoordige gemeente hebben kan, en (om bij het door U gekozen beeld te blijven) te veel aan het *verlorene Paradijs* doet denken? Ik zou wel lust gevoelen om een vers *aan den Rijn* te rigten, en dien van zijn oorsprong af tot Katwijk vergezellende, vooral een poos bij Arnhem stiltestaan — indien niet *Hasebroek* in zijnen bundel zulk een voortreffelijk vers op dit onderwerp geleverd had.[1]

Met dezen jongen Dichter heb ik voor eenige weken kennis gemaakt. Zijne ontmoeting

1. *Herinnering. Aan den Rhijn;* in *Poëzij,* Haarlem 1836 p. 102 vlgg.

was mii te aangenamer[1] na het gesprek, dat ik met U over hem had gehouden; en spoedig was er tusschen ons beiden een punt van overeenstemming en stof tot discours gevonden — daar mij aanstonds bleek, hoe hoog gij bij hem stondt aangeschreven.

Gaarne stem ik met U in, dat ik, over het geheel, reden heb, om over de recensie van mijne Legende in den Gids voldaan te zijn. Zijne aanmerkingen, wier gegrondheid ik voor een gedeelte gaarne erkenne, zijn met de meeste bescheidenheid voorgedragen. Overigens houde ik het met U daarvoor, dat hij er enkele, die het plan betreffen geheel zou hebben teruggehouden, indien hij zich op het standpunt geplaatst had dat ik mijzelven had gekozen. Waarom nogtans de Legende een minder passende vorm zoude zijn voor Poëzij uit de Kerkelijke Geschiedenis ontleend, dan voor Poëzij, welke b.v. een onderwerp uit de grafelijke tijden bezingt, begrijp ik niet regt. Ik vind toch in dezen vorm niets van het wanstaltige of ongerijmde, dat er in ligt, als men Bijbelsche personen *heldinnenbrieven* laat schrijven of de heiligste en eerwaardigste onderwerpen op het Theater brengt?[2] Evenmin zie ik in waarom deze vorm, door zijne gemakkelijkheid zoo ligtelijk verleidelijk worden kan. Of zou het zooveel gemakkelijker zijn eene *goede Legende* te schrijven, als men een onderwerp uit de kerkgeschiedenis, dan als men een punt uit (de) geschiedenis des Vaderlands bezingt? Deel mij hieromtrent eens s.v.p. Uwe gedachten mede!

Jochman's Natuurlijke geschiedenis van den adel[3] had mij in den beginne medegesleept, omdat er veel gezonde denkbeelden in voorkwamen, en veel belezenheid in doorstraalde. Bij het voortlezen stuitte mij de overdrijving van het begrip, vooral de verguizing van den ridderstand, dien hij bitter toetakelt. De beste geschiedschrijvers over de Middel-Eeuwen hebben (voor zoo ver ik weet) het ontwaken van den Riddergeest altijd voor ene weldaad voor het menschdom gehouden, en hier een der voorbereidselen voor de Hervorming gezocht. De schrijver schijnt even trotsch te zijn op het burgerlijke bloed, dat er door zijn aders vloeit, als een oud adellijke Baron op zijn stamboom. Gij zult mij nogtans gewonnen geven, dat hij op vele plaatsen den spijker vlak op den kop slaat, en in de historie der MiddelEeuwen schijnt hij zoo te huis, dat ik, waar het op Historische feiten aankomt, niet gaarne de handschoen tegen hem zou willen opnemen.

Wanneer ontvangt het Publiek toch het tweede deel van het *Noorden* enz.? Mij dunkt, gij laat het bijzonder lang wachten! Want hoe vele maanden zijn er wel verlopen, sinds wij een uittreksel hiervan in den Gids gehad hebben. Verg van ons geduld niet al te veel!

Eindelijk hebben wij de Lente gekregen! Deze Dame volgt geenszins den geest des tijds, die alles vervroegt of versnelt, maar heeft de reis tot ons weder op hare pantoffels afgelegd. Men zou waarlijk met geen fatsoen meer een vers op de Lente kunnen maken, of het zou een klaagtoon moeten zijn, dat zij voor eeuwig uit ons klimaat naar het zonnige Italië, en het liefelijke zuiden van Frankrijk schijnt gevlugt te zijn.

Tegenwoordig houde ik mij bezig met het bestudeeren van de oude Dichters der Christelijke kerk, maar vind op dit uitgestrekte veld slechts weinige bloemen, die eene overplanting waardig zijn. *Dwars* heeft er enkele zeer gelukkig overgebragt, en niet de slechtste gekozen, zoodat hij voor mij de melk op onderscheidene plaatsen heeft afgeroomd.

---

1. Hasebroek van zijn kant was over dit onderhoud minder aangenaam gestemd: 'Ik vond hem beleefd, vleiend zelfs, maar stijf: 'hij recommandeerde zich voor een tweede bezoek enz.' en wij hebben samen gestudeerd. Nu laat hem'... schrijft H. aan Potgieter; Willems: *J. P. Hasebroek* p. LXV.
2. Deze opmerking moet slaan op Vondel: diens *Brieven der Heilige Maeghden*, op Ovidius' *Heroides* geïnspireerd, werden eerst in 1716 door D. v. Hoogstraten uitgegeven.
3. Het werk wordt niet vermeld in de Boekenlijsten van Kruseman's *Bouwstoffen* etc.

Zoo men nogtans niet enkel op de poëtische waarde ziet, heeft deze studie voor eenen Theologant ook andere niet onbelangrijke oogpunten.[1]

Gij hebt thans de waarheid ondervonden, Mijn Vriend! van hetgeen ik hierboven nederschreef: dat het mij dikwerf evenveel moeite kost de pen nederteleggen, als optevatten. Slechts één verzoek heb ik hierbij te voegen, dat gij in den tijd, dien gij ter beantwoord(ig)ing stelt, het regt der wedervergelding niet ten strengsten uitoefent. Doe mijne minzame groeten aan Mejufvr. Uwe Tante, en wees verzekerd, dat ware hoogachting mij doet teekenen:

Uw Vriend
B. ter Haar.

7. *A m 54 a* (Leiden, 30-8-1839)

Hooggeschatte Vriend!

Ditmaal zijn het geene veelvuldige bezigheden geweest, die mij verhinderd hebben, eerder aan Uw regtmatig verlangen en mijne schuldige verpligting te voldoen. 'Des te erger', zult gij denken, maar luister verder, bid ik U! Zeer kort na de ontvangst van Uwen mij zeer aangenamen brief ben ik met mijn geheele gezin op reis gegaan, en eerst voor weinige dagen teruggekomen. Ik ging uit met het voornemen, om in de ledige uren, die mij meer dan gewoonlijk zouden geschonken worden, eens te beproeven, hoe het met het *poëtiseren* ging; maar, gelijk ik op mijne reis niets degelijks uitgevoerd heb, zoo heeft mijne Muse den tijd niet gehad, om regt wakker en levendig te worden en het in mij kwijnende Dichtvuur, wat opterakelen en geheel ontrouw aan mijne belofte te worden, en U een brief zonder een vers te zenden — dit kon ik niet van mij verkrijgen. Thans doe ik dit evenwel, maar ik voeg er de stellige belofte bij, dat gij binnen 14 dagen, of een vers of een' brief, of zoowel het één als het ander zult ontvangen.

Met mijne gezondheid gaat het redelijk, nu eens beter, dan weer minder goed. Aanhoudend heb ik pijn op de borst of in de zijde, maar ik spreek daar met niemand over, daar dergelijke ongesteldheden, buitenaf ligtelijk vergroot en verergerd worden, en ben blijde, als ik maar (wat tot hiertoe gelukkig het geval geweest is) naar behooren mijn werk kan verrigten.

Gij vraagt mij, of er spoedig een Pendant van Theagenes staat te verschijnen? Welzeker niet! Zoo ik hierover denk, kunt gij verzekerd zijn, dat ik van de regten, die ik op Uwe hooggeschatte Vriendschap aanvankelijk moge verworven hebben, getrouw gebruik hoop te maken, en niets op het touw zal zetten, zonder het heldere oordeel van mijnen Vriend over aanleg en plan geraadpleegd te hebben.

Verheug U, dezen ontvangende, in den besten welstand, en zie eerlang nader berigt te gemoet van

Uwen Dienstv. Dr en Vriend
B. ter Haar.

8. *A f 35 g* (Leiden, 12-9-1839)

Waarde Vriend!

Zie hier een' brief en een vers, en alzoo de vervulling mijner belofte! Ik hoop dat het U voldoen zal. Het onderwerp is, op zich zelve dichterlijk genoeg, maar eene andere vraag is het, of ik dat dichterlijke genoeg heb doen uitkomen en in de uitwerking mijner gedachten gelukkig geweest ben, welke ik aan Uw oordeel en dat van anderen moet overlaten. Wil men nevensgaand gedicht als een pendant van de *Rots te Bentheim* beschouwen, dan vlei ik mij eenigszins dat de vergelijking niet ten nadeele van het laatstgeleverde zal uitvallen. In allen gevalle zult gij thans van mijn goeden wil overtuigd zijn.

1. Zie hiervoor Brief 12.

Als naar gewoonte reken ik op de toezending van eene proef ter correctie.

Ik hoop dat gij voor Uwe *Tesselschade* ditmaal weder een' rijken oogst zult hebben ingezameld. Hebt gij ook iets in den Muzen Almanak geleverd? Zou het nog tijd zijn iets ter plaatsing in denzelven intezenden? Waar heb ik mij, dit verlangende te adresseren? Meld mij dit eens s.v.p. met een paar woorden, niet omdat ik reeds een vers in gereedheid heb, want dan zoude ik U de keuze gelaten hebben, maar nu eenmaal mijn Muze wakker is geworden zoude ik haar nog wel een airtje willen laten zingen, eer zij weder voor weken of maanden vast en diep inslaapt.

Zijt gij, buiten hetgeen gij in de Tesselschade of andere jaarboekjes levert; niet bezig iets voor het Publiek in gereedheid te brengen? Mij dunkt gij hebt aanmoediging genoeg om zulks met betamend zelfvertrouwen te doen. Uwe tafereelen uit het noorden zijn lang onder weg! zij zijn toch niet in het ijs bevroren geraakt? —

Houd mij dit vlugtig geschrijf ten goede! Ik heb in deze week vele werkzaamheden. Groet Uwe geachte Tante voor mij, en geloof mij met ware hoogachting

Uw Vriend

B. ter Haar

9. *A m 54 b* (Leiden, 5-10-1839)

Hooggeacht Vriend!

Verschoon mij, dat ik U de moeite verg, inliggenden aan zijn adres te doen bezorgen. Uw' brief, waarin gij vriendelijk genoeg zijt mij hetzelve mede te deelen, heb ik niet bij de hand; en het is Zaterdag Avond! Mijn preekwerk wacht. Spoedig hoop ik Uwe laatste mij welkome letteren te beantwoorden of U in persoon eene visite te brengen.

T.T.

B.t.H.

10. *A f 35 h* (Leiden, 1-5-1840)

Hooggeacht Vriend!

Gij kondt mij waarlijk, (schoon gij dit niet zult bedoeld hebben) op geen gevoeliger wijze mijne slofheid en traagheid in het briefschrijven verwijten dan door ditmaal, nu de schuld geheel aan mijne zijde ligt, edelmoedig genoeg de schuld op U te laden. Neen! Vriend! Ik heb schandelijk verzuimd Uwe laatste letteren te beantwoorden, niet omdat ik eene antipathie tegen lange brieven heb — de Uwe althans, hoewel de ontcijfering van Uw schrift bij de eerste lezing mij wel eenige moeite kost [1], waren mij nog nimmer te lang — ook niet omdat het mij aan stof of aanleiding tot schrijven ontbrak, want ik was U nog altijd mijne dankbetuiging voor Uwen laatsten brief en de toezending van 'Tesselschade' schuldig gebleven — maar eigenlijk, omdat ik U te veel te schrijven had, om dit in vlugtige oogenblikken te kunnen doen. Ik wilde toch nog eens terug komen op de *Legende,* die gij onbarmhartig genoeg een bastaardkind van Proza en Poëzij genoemd hebt; ik wilde gaarne Uwe denkbeelden vernemen omtrent *oud* en *nieuw* in de Dichtkunst, dat volgens enkele uitdrukkingen in sommige recensiën tegenwoordig zoo veel schijnt te beteekenen als *goed* en *slecht.* Ik wilde al verder gaarne weten, waarin het eigendommelijke karakter der nieuwste hedendaagsche Poëzij bestaat, — welke bepaalde rigting zij neemt, — wat het doel is, waarnaar zij streeft en dat zij gedurig digter poogt te naderen enz. enz. En niemand acht ik beter bevoegd en in staat om mij hieromtrent belangrijke wenken, en de noodige inlichtingen te geven, dan U, mijn Vriend! Kunt gij daarom eens tijd en gelegenheid vinden, ons hieromtrent Uwe ge-

1. Potgieters brieven, hoewel meestal keurig geschreven, zijn bijzonder moeilijk leesbaar; vrijwel al zijn correspondenten klagen hierover.

dachten uiteentezetten — gij zult mij hierdoor grootelijks verplichten, en hebt niet te vreezen, dat Uw brief mij te lang zal zijn!

Houd het mij ten goede, maar ik vind U niets beleefd en galant jegens de *Lente,* die toch dit jaar wel een prijsje ook van Dichters verdiend heeft. Toen zij in het vorige jaar, altijd even stuursch en ijzegrimmig keek, beknordet gij haar, en met goed regt, en nu zij haar gezigt in den besten plooi heeft gezet, en haar Zondags kleed heeft aangetrokken, verwijt gij haar dat zij enkel lacht, zonder te schreyen. Ik moet U nogtans toegeven (om op eens plat en prozaïsch te worden) dat de regenbak sterk naar water verlangt.

Gij verlangt eene bijdrage voor Uwe Tesselschade, en wel dit jaar, vroeger dan gewoonlijk te ontvangen. Tot antwoord dient, dat ik op dezen oogenblik niets in gereedheid heb; dat ik echter Uwe uitnoodiging vereerend acht, en gaarne, zoo ik kan, daaraan zal voldoen. Er rees nogtans, bij het lezen van Uw verzoek daartoe, eene bedenking bij mij op; welke ik geenszins wil terughouden. Men heeft Uwe 'Tesselschade' het jaarboekje 'van den vooruitgang' genoemd, en ik geloof, dat zij dien eernaam ten volle verdient; en daar ik even min in de Letterkunde als in de Theologie een *Obscurant* vermeen te zijn, wordt die vooruitgang van ganscher harte door mij toegejuicht. Maar het blijft mij bedenkelijk, of ik de geschik(t)heid heb, om tot dien vooruitgang mede te werken; daar het doel hetwelk men te bereiken tracht, mij niet eens helder en in scherpe omtrekken voor den geest geteekend staat. Handel dus omtrent mij met de meeste rondborstigheid en opregtheid! mijn Vriend! Veel liever wil ik mij terug trekken, dan dat men mij met grond kunne verwijten, wat men den goeden *Staringh* verweet, van *Spelbreker* geweest te zijn!

Hetgeen Gijzelf dit jaar zoo wel in Proza als in Poëzij geleverd hebt, heb ik met onuitsprekelijk veel genoegen gelezen. Wanneer ontvangt het Publiek een bundel gedichten van Uwe hand? Zie daar Uwe vraag, wanneer er een tegenhanger van mijn *Joannes* en Theagenes staat te verschijnen? met eene wedervraag beantwoord! Ik voeg hierbij, wat ik reeds vroeger U meen verzekerd te hebben, dat ik, zoodra ik het plan hiertoe geconcipieerd heb, van het regt der Vriendschap en onzer Correspondentie gebruik zal maken, om U hier over te raadplegen. Voor het tegenwoordige heb ik een ander werk van meer wetenschappelijken aard onder handen. Ik deel U hieromtrent, zoodra ik mijzelven het genoegen verschaffen kan, om U in persoon te bezoeken, liefst het een en ander mondeling mede!

Ik heb zoowel de *Camera Obsc.* als *Waarheid en droomen* [1] gelezen, met klimmende bewondering voor het talent van beide schrijvers. Het moge waarheid zijn, dat *Hildebrand* nog meer *genie* en *fijnheid van opmerking* dan Jonathan aan den dag legt; maar in *diepte des gevoels* wordt hij weder verre door den laatsten overtroffen. Wij zien dunkt mij, in beide stukken, de twee verschillende soorten van humor (is), die welke van *niets iets* weet te maken, en aan het nietsbeduidende hooge belangrijkheid weet bijtezetten, en die welke met het belangrijkste schijnt te spelen en te schertsen, en met tranen in de oogen lagchen doet. *Beets* moge het mij ten goede houden, dat ik ook thans weder, na de lezing van beider geschrift, veel meer *sympathie* des geestes met Jonathan, dan met Hildebrand gevoel. In *waarheid en droomen* behaagt mij ook vooral, dat *schoonheid* niet het eenige but is, dat wordt nagejaagd, maar dat overal een hooger zedelijk doel wordt in het oog gehouden. Den *Boekanier* ken ik tot hiertoe alleen uit de aankondiging. Ik weet echter dat *Meyer*[2] nog zeer jong zijnde, een' echt dichterlijken aanleg bezat hetwelk mij iets gunstigs van dit stuk doet verwachten.

---

1. Beide werken verschenen bij Erven F. Bohn te Haarlem, de *C.O.* in 1839, *W. en Dr.* in 1840; van beide werken verscheen in 1840 een 2e druk.
2. H. A. Meyer]1810-1854].

Over weinige dagen, welligt in de aanstaande, welligt nà de eerstvolgende week kom ik in Amsterdam. De kwijnende en hoogst bedenkelijke toestand van mijne Zuster Weyland is hiertoe de treurige aanleiding. Ik zou dus hebben kunnen volstaan, met overeenkomstig Uw uitgedrukt verlangen, U in persoon het verlangde antwoord te brengen; maar ik kon niet van mij verkrijgen, twee zóó vriendschappelijke brieven geheel onbeantwoord te laten en begreep met meerdere vrijmoedigheid onder Uw oog te zullen verschijnen (na) eerst mijne schuld jegens U eenigermate te hebben vereffend.

In dit aangename vooruitzicht van U weldra in den besten welstand te zullen ontmoeten blijf ik, na mijne groeten aan Uw Tante en Uwen Vriend *v. d. Brink* verzocht te hebben, als altijd met ongeveinsde hoogachtig:

Uw Dw. Dr. en Vriend
B. ter Haar.

11. *A k 81 a* (Leiden, 12-11-1840)

Hooggeacht Vriend!

Na Uw laatste vriendschappelijk bezoek te Amsterdam, ben ik U nog altijd schuldig gebleven te schrijven. Ik kon wel vooronderstellen, dat Gij van tijd tot tijd, door mijnen Zwager Hötte iets aangaande mij zoudt hooren, en ook uit dezelfde bron mijne terugkomst en de aanvankelijk-gunstige gevolgen mijner reis zoudt vernemen; maar dit neemt niet weg, dat Uwe mij betoonde en uitgedrukte belangstelling U, met goed regt, veel vroeger eenigen regelen schrifts van mijne hand had mogen doen verwachten. Houd mij dit verzuim ten goede! Schrijf het hoofdzakelijk toe aan de verdubbelde werkzaamheden, die mij, bij mijne tehuiskomst, wachtten. Houd het mij evenzeer ten goede, dat ik voor een paar weken de stoutheid gehad heb, U mijne *Dichtregelen op v. d. Palm* toe te zenden.[1] Ik deed dit niet, omdat ik bijzondere waarde aan dit stukje hechtte, dat in de eerste uren, na 's mans begrafenis, mij uit het hart vloeide; maar ik zond het U als eene vriendschapsgroete, uit de verte U toegeworpen, die, zooveel moest zeggen, als: Al schrijf ik niet, ik denk aan U.'

Op mijne reis, die zich tot drie uren boven Heidelberg uitgestrekt heeft, heb ik veel schoons gezien en bewonderd. Ik heb echter geen geregeld journaal maar slechts korte en losse aanteekeningen voor me zelven gemaakt. Indien de streken, die ik doortrok, niet zoo algemeen bekend, bezocht en beschreven waren geworden, en indien ik, gelijk gij, de meesterlijke gaaf bezat, om reisontmoetingen in een belangrijk en behagelijk gewaad te kleeden, dan zou mij welligt de lust bekropen hebben, hiervan iets publiek te maken, maar aangezien ik geene zoo fraai uitgewerkte teekeningen die gij nederig genoeg *omtrekken* noemt, in mijne portefeuille heb liggen, zoo kan zelfs de gedachte hieraan niet bij mij opkomen!

Met een vlugtig oog heb ik gezien, dat het 2de deel van het Noorden door Prof. *Geel* is gerecenseerd geworden![2] (Ik krijg, dit zij in Parenthesi gezegd, de maandwerken hier eerst laat ter lezing). Het deed mij goed hieruit te zien, dat deze keurige kenner en proever regt liet weêrvaren aan de eêlheid der spijzen, die hij vond opgedischt. En het oordeel van dezen man, en zijne voorspelling omtrent Uw boek zou U kunnen aanmoedigen, indien het minder in de smaak van het groote publiek mogt vallen, omdat deszelfs gehemelte nog te weinig aan zulke spijs gewend was. De knapste jongelui onder de studenten, voorzooverre ik met dezelven omgang heb, zijn hoog met Uw werk ingenomen, gelijk zij rouw dragen over het ontijdig sterven van Uwe Tesselschade!

1. Als afzonderlijke uitgave in 1840 verschenen bij C. C. van der Hoek te Leiden: *Dichtregelen bij den dood van den Hoogleraar Van der Palm, na de bijwoning zijner plegtige uitvaart den 12 September 1840.*
2. In *De Gids* 1840 B. p. 533.

Vóór mijn vertrek naar *Wiesbaden* heb ik nog een gesprek met *Beets* gehad.[1] Naar aanleiding onzer vertrouwelijke zamenspreking, zocht ik hem overtehalen, om het Portret van *Heye,* wien ik gaarne mijne plaats had afgestaan, nevens het mijne te plaatsen. Hij liet aan de verdiensten van dezen jongen Dichter alle regt wedervaren, maar begreep dat hij nog te weinig bij het Publiek bekend was (Mogelijk zou hij thans, na zijne bekrooning, reeds anders hierover (te) oordelen!) en gaf niet onduidelijk te kennen, dat hij op hem, tegen een volgend jaar, zijne keuze gevestigd had.[2] — Hij voegde hierbij te moeijelijker hierin verandering te kunnen maken, omdat hij van nu af jaarlijks slechts één Portret wilde opnemen!

Ik heb voor den Muzen almanak, dit jaar, twee stukjes, in verschillenden trant geleverd. Het eerste en uitvoerigste *Aan het strand te Katwijk* getiteld, bevat niet zoozeer Natuurbeschrijving als Natuurbeschouwing. Indien mijne Poëzij toch iets heeft, wat haar karakteriseert, dan moet het hierin het meest uitkomen. Ik heb daarin ook gewaagd den *Rijn* te bezingen, en een klein offer der herinnering aan mijn geliefd Arnhem gebragt. Ik gevoelde al het vermetele, om met een afzonderlijk vers op den *Rijn* voor den dag te komen, en gaf het daarom hier eene ondergeschikte en nederige plaats, en vertrouw dat de conceptie genoegzaam van die van andere Dichters afwijkt om, zoo mijn stuk dit overigens mogt verdienen, eene gunstige opname bij het publiek te vinden. Het andere stukje valt in het zacht Pathetische.[3] Ik stel er prijs op, om bij tijd en gelegenheid, over beide Uw oordeel te vernemen.

In de *Aurora* heb ik Uwen naam, even als dien van Beets en Hasebroek, niet gevonden. Dit doet mij eene te gunstiger verwachting omtrent den Muzenalmanak koesteren. Ik vertrouw althans, dat gij U daaraan niet zult onttrokken hebben, hoewel gij daarin Uw gelaat niet aan het Publiek hebt willen laten vertoonen. Welligt hebt gij wijzer en beter dan ik gehandeld![4] — Nu dit jaarboekje staat te verschijnen, zie ik met schroom die verschijning te gemoet, deels omdat ik er alles behalve gerust op ben, dat de keus van den Redacteur aan het Publiek welgevallig zijn zal, deels omdat ik in mijne betrekking als Predikant hatelijke aanmerkingen voorzie! — Ik heb te meer grond voor deze vrees, omdat ik, nadat de kogel door de kerk was, enkele ontmoetingen gehad heb, die mij op nieuw deden zien, hoe bekrompen vele menschen over het beoefenen der Poëzij door eenen Predikant, en zijne vrijheid in dezen, denken. Waarlijk Mijn Vriend! gij kunt niet gelooven, hoe algemeen het vooroordeel verspreid is, dat dit beneden ons karakter en onze waardigheid moet gerekend worden. Een mijner bekenden in deze gemeente, die het overigens wel met mij meende, gaf mij ronduit te kennen: 'k moest er toch mee uitscheiden met in Almanakken te schrijven!' Een ander, die zelfs een man van studie was, verklaarde, dat hij met groot genoegen mijn' *Joannes en Theagenes* gelezen had, maar dat hem uit mijne Aanteekeningen gebleken was, dat ik nog wat anders en beters voor het Publiek kon leveren dan (gelijk hij het met eenige verachting noemde) *verzen maken*! Gij zult zeggen, dat ik mij hierboven verheven moet achten en dit doe ik ook, want ik ben mij zelven bewust, nooit een' regel gemaakt te hebben, waaronder men met mijn naam, ook niet mijn titel had kunnen plaatsen, en mijn Portret niet zou behoeven te blozen, al had men hetzelve ook mantel en bef omgehangen! Maar gij gevoelt wel, dat dit niet zeer geschikt is, om den lust tot Poëzij aantewakkeren, en dat soms wel de gedachte bij mij moet opkomen:

---

1. Als kersvers redacteur van de *Muzen-Almanak;* de eerste jaargang onder zijn redactie was die van 1841; deze opent met Ter Haar's portret.
2. Inderdaad prijkt Heye's portret vóór de *Muzen-Almanak* van 1842.
3. *Elegie aan een spelend kind;* zie p. 5 noot 4.
4. Potgieter leverde voor de *Muzenalmanak* 1841 *'Cornput's Profeetsy'.*

Neen, veel liever geen greep meer gedaan op mijn lier!
Neen, veel liever in 't duister geschoten!

dan langer aan zulke scheve bekrompene en kleingeestige aanmerkingen ten doel te staan! Maar ik zou warm beginnen te worden, en geheel vergeten, dat ik U reeds lang genoeg met zoo veel, wat regtstreeks of ter zijde betreft, moet verveeld hebben!

Met genoegen heb ik uit de annonce van een nieuwe vertelling, welke vermoedelijk een tegenhanger van *Lamb* zal zijn, kunnen bemerken, dat gij U niet door den lof, dien gij aanvankelijk van Uw laatste werk hadt geoogst, hebt laten verleiden, om op de pas gewonnen lauweren te gaan rusten. Denkelijk krijgt gij, nu de *Tesselschade* niet meer Uwe zorg vereischt, in vele opzigten, de handen ruimer, en mogen wij thans op eene nog overvloediger mededeeling der vruchten van Uwen geest rekenen.

Hebt gij de Winterfantazij van v. d. Hoop reeds gelezen? — Ik hoop dat het niet al te fantastisch zijn zal! — Wij hebben in de eerste helft van het laatste 10-tal jaren zoo veel verzen op van Speyk moeten slikken, dat mij onwillekeurig eene zucht ontglipte, toen ik bemerkte, dat hij het onderwerp was. Ik houd mij thans bezig met het lezen van Bogaar's (sic!) doorwerkte verhandeling over de uiterlijke welsprekendheid. Dan ligt Ferdinand Huyck en Uw *tafelkout* aan de beurt. — Het ontbreekt mij echter veelal aan tijd om aan iets anders dan aan ambtsbezigheden te denken.

Al hadt gij onder *Oud en jong* niet Uw *alias* geschreven, een ieder, dunkt mij, moet er den dichter van het *vensterken van Elzemoer,* en den gelukkigen navolger onzer oude classieke Ned. Dichters in herkennen.

Met deelneming zag ik uit de courant, dat de vader van Uwen vriend v.d. Brink overleden is. Tot hiertoe heb ik te vergeefs op een bezoek van Z.E. gewacht, in de vooronderstelling dat hij hier zou komen promoveren. Vergeet niet Z.E. alsmede Uwe Tante, voor mij te groeten, en geloof mij met bestendige gevoelens van hoogachting en vriendschap

T.T.

B. ter Haar

12. *A k 81 c* [1] (Leiden, 3-7-1841)

Hooggeachte Vriend!

'Gij hebt waarlijk groot en edelmoedig met mij gehandeld.' Die getuigenis ben ik U vóór alles schuldig, zelfs vóór de dankbetuiging voor de vriendschappelijke deelneming en belangstelling, die gij in den gang en de uitkomst der beroeping te Amsterdam hebt doen blijken. Ik zou inderdaad verlegen zijn hoe mijn langdurig stilzwijgen eenigermate voor U te vergoelijken, indien ik niet met zulk eenen barmhartigen en toegevenden Regter te doen had, die zelf, door het gewigtige en veelsoortige mijner ambtsbezigheden te erkennen, mij de verdediging gemakkelijk gemaakt heeft. Slechts eene reden tot verschooning, die U niet bekend of niet voor de aandacht geweest is, wil ik hier bijvoegen, en dan tot de beantwoording Uwer mij zoo aangename letteren overgaan. Zij is deze: dat voor het tegenwoordige drie studenten bij mij inwonen, die ik wel geen geregeld onderwijs behoef te geven, maar over wier studien ik toch eenig toezigt dien te houden; en wier tegenwoordigheid in den huisselijken kring, mij het meest van die ledige snipperuren berooft, die ik vroeger, na het afdoen van meer ernstige bezigheden, tot Periodieke Lektuur of het aanhouden mijner correspondentie bestemd had.

De uitslag der beroeping te Amsterdam is voor mijne hoogbejaarde Moeder en overige

---

1. Deze brief is een antwoord op een als steeds moeilijk te ontcijferen en aan het slot volslagen onleesbare brief *van* Potgieter d.d. 26-5-41 n.a.v. de teleurstellende uitslag van een beroeping naar Amsterdam.

geliefde betrekkingen eene grievende teleurstelling geweest; zij moest te dieper treffen, naarmate de kans, die vóór mij was, grooter en gunstiger scheen, zoodat er maar ééne stem aan heeft ontbroken, maar die eene stem was hier de allesbeslissende stem der Voorzienigheid! De door U aangehaalde Bijbelspreuk [1] was het begin van meest alle brieven, die ik bij deze gelegenheid, van mijne naaste betrekkingen ontving, en zij moest wel een' weerklank in mijn hart vinden! Hoe veel willekeurigs en menselijks er ook in deze beroeping doorstrale, — wij kunnen toch onmogelijk het bestuur eener alwijze en algoede Voorzienigheid daarvan afzonderen, zonder daarom nog iets bijzonder goddelijks (wat ik niet begrijp) in eene beroeping te willen zien. Naar waarheid schrijft gij, dat dit Geloof voor ons zelven, voor onzen eigen' troost en gerustheid onmisbaar is, en zonder hetzelve zou ik niet maar moeten wenschen, geen Predikant te zijn, maar zou ik niet kunnen wenschen — langer te leven. — Voor mij is deze teleurstelling minder groot; eensdeels omdat ik alle reden heb om mij hier tevreden en gelukkig te voelen, en in waarheid niet weet, wat ik, zoo de uitkomst anders geweest ware, zou hebben moeten kiezen en besluiten; anderdeels omdat ik evenmin als gij, Amsterdam, als standplaats beschouwd, als het Ideale aanmerke, waarnaar een Predikant, boven andere plaatsen zou wenschen. En toch wil ik U openhartig belijden, dat eene verplaatsing naar Amsterdam ook voor mij hare aantrekkelijke zijde had. Bovenaan stond natuurlijk de nabijheid of tegenwoordigheid mijner familie, die nu weder getoond heeft, hoe hartelijk zij mij en de mijnen lief heeft; maar ik vond daar ook vrienden weder, die mij nog altijd dierbaar en onvergetelijk zijn; ik had de aangename voorstelling van de band onzer vriendschap nog naauwer te kunnen toehalen, en door eenen geregelden omgang met U (Verdenk mij hier, bid ik U, niet van laffe vleyerij!) veel te leeren; voor mijne zucht tot Poëzij en aesthetische beschouwing nog meerdere voldoening te kunnen vinden; meer op de hoogte onzer Letterkunde te blijven; en de hedendaagsche richting der kunst in haren voortgang en in hare afwijkingen beter te kunnen volgen... Zal ik nog meer hierbij voegen? Het zou mij daartoe aan geene stof ontbreken: doch liever sla ik de oogen rondom mij, op de veelvuldige zegeningen, waarmede Gods goedheid mij hier overlaadt; op de aanmoediging welke ik hier in mijnen werkkring ondervind; op de gewigtige voordeelen, welke mijn verblijf in eene Academiestad voor mijne beide zonen in de toekomst kan opleveren, en ik eindig met te zeggen: *het is goed, zoo als het nu is!*

Gij schijnt half te vooronderstellen, dat ik een uitgebreid Dichtstuk op het touw gezet heb; maar hebt ge dan vergeten mijn Vriend! dat ik mij zelven de vrijheid bedongen heb, om U daarmede vooraf bekend te maken, en over aanleg en plan te consuleren? Wees verzekerd, dat ik van die vrijheid stellig hoop gebruik te maken, zoodra ik een geschikt onderwerp heb gevonden, en kan vooruitzien, dat het mij niet ten eenemale aan den tijd zal ontbreken, om hetzelve uittewerken. Neen! indien Gij Uwe volkomene vrijspraak en vergiffenis uitsluitend aan deze voorwaarde hebt vast gehecht, dan moet ik mijzelven met gebonden handen overleveren en mijn' rug ter kastijding aanbieden, want ik heb voor het tegenwoordige niets onder handen dan de oud-christelijke Dichters, met wier lectuur en bearbeiding ik langzaam vorder. Gedurende den afgeloopen Winter heb ik weinig of niets daaraan kunnen doen, maar thans heb ik het aangename vooruitzicht, van tenminste drie of vier weken rustig daaraan te kunnen voortwerken. Het wordt ook meer dan tijd, indien de geheele arbeid niet door mij zal worden opgegeven, dat een gedeelte voor de pers in gereedheid komt. De oogst, dien ik heb kunnen inzamelen is tot hier toe vrij schraal, en naar mate de Poëtische waarde van mijn Boek minder zal zijn, bevlijtig ik mij, om door naauwkeurigheid en degelijkheid aan het Werk eenige

1. Potgieter had geschreven: 'het Lot wordt in den schoot geworpen, maar het beleid daarvan is aan den Heere' (Spr. XVI : 33). — Ter Haar was nl. bij loting afgevallen.

wetenschappelijke waarde bijtezetten.[1] Het spijt mij thans enkele liederen der Kerkvaders reeds in den Christophilus en den Alm. voor 't schoone en goede geplaatst te hebben; want ik erken het gaarne, dat deze stukjes, zoo als zij daar liggen, zich niet boven het middelmatige verheffen, en had vooraf moeten berekenen, dat tot eene rigtige beoordeeling der geleverde vertaling, het volstrekt noodzakelijk is, dat het oorspronkelijke, hetwelk genoegzaam aan niemand bekend is daar nevens sta. Ik koester ten minste het vertrouwen, dat men als dan billijk genoeg zijn zal, om niet de middelmatigheid der oorspronkelijke schrijvers (zoo ik althans hunne verzen niet slechter gemaakt heb) mij als een verwijt en gebrek aan te rekenen.

Maar hebt gij dan (vraagt gij) gedurende al dien tijd volstrekt niets gedaan? Nu ja iets, maar wat van geringe beduidenis is. Gij moet weten, dat de boekh. *Thieme* voornemens is om een *nieuwe uitgave* van den *Aartsvader* van Hoogvliet[2] in het licht te geven, en dat hij mij zoo lang heeft aangezocht, tot dat ik mij heb laten overhalen, om de Redactie daarvan op mij te nemen. Mij dunkt, hier zie ik U groote oogen opzetten: *'eene nieuwe uitgave van Hoogvliets Aartsvader*!! — Wilt gij ons dan naar het midden der vorige eeuw, de eeuw van wansmaak en flaauwheid, of Bombast terugvoeren?' — Niets minder, Mijn Vriend! en gij kunt er gerust op zijn, dat ik *Hoogvliet*, waar hij tegen alle regels van goeden smaak zondigt, in de beoordeeling van zijn werk geenszins gespaard heb. 'Doch *waartoe dan deze uitgave?*' Dit heb ik den Uitgever ook bij herhaling gevraagd, doch hij antwoordde mij 'omdat het boek uitverkocht was en hij begreep, dat dit werk in onze Vaderlandsche letterkunde genoegzaam geeikt (sic!) was, om, indien slechts de vorm behaagde, nog zijne Koopers te vinden.' Ik heb dan ook getracht, door het bijwerk (bestaande in een Biographie van Hoogvliet; eene historia litteraria van den Aartsvader en achteraangevoegde Aanteekeningen op het Dichtstuk) aan deze uitgave eenige meerdere waarde of belangrijkheid, dan aan de vorige drukken te verzekeren; of dit nogtans in Uw oog voldoende zal zijn, om deze uitgave te wettigen, is eene andere vraag, die Gij moet beslissen, wanneer gij het boek zult gezien en gelezen hebben. Zoodra het in 't licht komt zal ik zorgen, dat U een exemplaar worde gezonden. Zoo Uw oordeel tamelijk gunstig zijn kan, zal het mij aangenaam zijn, dat het in den Gids gerecenseerd worde[3]; zoo het ten eenenmale ongunstig zijn moet, verzoek ik U vriendelijk het in de vergetelheid te laten rusten, en dit wel voornamelijk om des Boekverkoopers wille, wien ik toch reeds geen ruim debiet durf te voorspellen.

In de vorige week mij in de omstreken van Haarlem ophoudende, heb ik een bezoek bij den Redacteur van onzen Muzen-almanak afgelegd.[4] Hij was zeer ingenomen met een door U ingezonden dichtstuk: *aan New-York*. De greep van het onderwerp vind ik zeer gelukkig: geheel in Uw geest en trant. Tot hiertoe heb ik niets geleverd; niet, omdat ik het stellige voornemen heb, om mij geheel te onttrekken, maar omdat mijne Dichtader nog niet heeft willen vloeijen, en ik geenszins met geweld eene aderlating heb willen beproeven.

Het huis *Lauernesse* heb ik met de grootste bewondering gelezen. Welk eene geschiedkundige kennis! Welk een wijsgeerige blik in de geschiedenis! Welk eene fiksche teeke-

---

1. In het Familie-Archief bevindt zich een handschrift met korte biografieën en vertalingen, helaas bij lange na niet voltooid; een aantal van deze vertalingen is opgenomen in het verzamelwerk *Geschiedenis der Christelijke Kerk* Dl. II p. 104 ± 133, een zevental eveneens in de *Gedichten* onder *Vertaalde Poëzie.*
2. Hiervan waren sinds 1727 elf drukken verschenen; Arnold Hoogvliet (1687-1763) schreef dit epos op verzoek van zijn stervende vader.
3. Dit is niet gebeurd; het *Register* enz. van 1877 vermeldt het boek nergens.
4. Beets was toen predikant in Heemstede.

ning der karakters! Welk een rijkdom in vinding! Welk eene weelde en overvloed in de keus der woorden! In één woord: Hoe vele schitterende talenten vereenigd in eene vrouw! Met genoegen heb ik vernomen, dat er een' tweede druk van dit Boek ter perse is; zoodat het schrijven van *Ds. Prins* (die, ik erken het, beleefder had kunnen zijn, en beter Theologant dan Aestheticus is) het Publiek der beschaafde Christelijke Lezers nog geenszins tegen dit werk heeft ingenomen.[1] Ik ben voornemens hetzelve ten tweede male en naauwkeuriger te gaan lezen, vooral met het doel, om mijne eigene inzigten in de Hervorming, voor zoo verre mijne Historische kennis reikt, met die van onze jeugdige Schrijfster te vergelijken.

Ons Leidsche Ministerie heeft zich in den befaamden strijd van het concordaat[2] geheel neutraal gehouden en den Koning (die er met dit tractaat en het Volksonderwijs deerlijk genoeg inzit) met geen adres willen lastig vallen. Wat mijn personeel gevoelen betreft, zoo blijf ik een concordaat met Rome toch alles behalve wenschelijk achten, minder nog uit vrees voor heillooze gevolgen voor de Protestantsche Kerk dan wel omdat de vrije ontwikkeling der R.C. Kerk in ons Vaderland hierdoor ten eene male moet belemmerd worden.

In het vers 'bij de rivieren van Babel'[3] had ik wel eene meesterhand maar niet aanstonds die van Dacosta herkend. Ik zie daarin, met U, een bewijs hoe liberaliteit in beginselen met zekere gestrengheid en rigiditeit in de denkbeelden zeer wel gepaard kan gaan.

De *E* legende van v. Lennep is mij bekend, maar de *Saga* van Bosscha en de *Colholmsprook* van den jongen v. d. Hoeven[4] zijn mij nog niet in handen gekomen. Was het bij die eerste aardigheid gebleven, men zou het als aardigheid hebben kunnen dulden en op ééne lijn (te) plaatsen met de preek zonder *r* van *Scharp*,[5] maar dat men dit op alle vokalen zoekt toetepassen riekt dunkt mij geheel naar den trant van Frank van Berkhey of het spel onzer Rederijkers, en is voor het oor nog ondragelijker dan dat men door eene ongeoefende hand op één snaar van de viool hoort zagen!

Ik gaf U reeds de hoop te kennen dat ik in de eerstvolgende weken meer dan gewoonlijk tijd voor mijne liefhebberijstudien zal kunnen vinden. Wij hebben namelijk in de nabijheid van den *Geleerden Man*[6] een klein optrekje gehuurd werwaarts mijne vrouw en kinderen in het begin der volgende week vertrekken. Reeds dikwijls heb ik mij vruchteloos met de hoop gevleid! van U eens onder mîjn dak en in mijne woning te zien; maar doe mij thans het genoegen en kom mij dáár eens opzoeken! Gij kunt het bezwaar

---

1. Ds. Prins had 'in een maandschrift' geschreven, dat Mej. Toussaint de Mariadienst wilde invoeren. [*Brieven Touss.-Potg.* p. 15/16].
2. In 1827 was wel een concordaat gesloten, maar dit was nooit ten uitvoer gelegd; in 1841 waren nieuwe onderhandelingen geopend, die nogal opschudding veroorzaakten: een voorbode van de Aprilbeweging van 1853.
3. Verschenen in *De Gids* van 1841.
4. Potgieter had in zijn reeds vermelde brief de spot gedreven met deze knutselarijen; de *O-sprook* van Abraham des Amorie van der Hoeven [1821-1848] begint met 'Colholms roos'. De *A-saga* werd geschreven door J. Bosscha [1797-1874], de latere minister van Hervormde Eeredienst.
5. Dominee J. Scharp bewerkte een Duitse preek van zijn ambtgenoot Müllner, waarin géén letter *r* voorkwam!
6. Een bekend logement onder Bennebroek met op het uithangbord een man met een ladder; de logementhouder Duyn verhuurde het zomerverblijf bij de boerenhofstede 's Gravenland aan Ter Haar, die er met een ameublement op een trekschuit heentrok [*Levensbericht*].

Uwer bezigheden hier niet laten gelden, want de *vurige salamander* sleept U met *zijn staart* binnen een half uur van de Nieuwe Willemspoort tot Haarlems wallen, en van daar tot ons is het eene aangename wandeling; of, gij kunt, om nog een sterk sprekend contrast uit den ouden en nieuwen tijd te hebben, in de trekschuit gaan zitten, en zijt met één uur vervelen er af. Kies daartoe eenen Zondag uit, en maak met mijnen Zwager Hötte[1] partij. Ik beloof U het genot van aangename wandelingen te zullen verschaffen, en mij zelven het genoegen van een leerzaam en alleraangenaamst onderhoud.

Nu heugt mij toch in waarheid de tijd niet, dat ik eenen brief tot bl. 7 gebracht heb. Reken nu de eerste helft voor 2 of 3 maanden ontvangen te hebben, en ik zal mijne schuld eenigermate hebben uitgedelgd. Ik hoop dat Uwe Tante, die in den Voorwinter veel schijnt gesukkeld te hebben, zich thans met U in eenen goeden welstand moge verheugen. Groet HaarEd. en Uwen vriend v.d. Brink voor mij en geloof mij

B. ter Haar.

13. *A m 54 c* (Leiden, 18-2-1842)

Hooggeacht Vriend!

Uit eenen brief, heden morgen uit Amsterdam ontvangen, zie ik, dat gij U bij Hötte beklaagd hebt, nog geen antwoord op Uwe laatste letteren te hebben bekomen. Uwe klagt is billijk. Wijt dit verzuim echter niet aan gebrek van goeden wil; ditmaal ook niet aan de *drieentwintig* vergaderingen (hoewel de Daemon der vergaderingen mij nog altijd plaagt en vervolgt, en zijn naam *legio* blijft). Wijt het ditmaal grootendeels aan de overgroote beleefdheid van het Rotterdamsche Departement *tot Nut van 't Algemeen;* dat mij drie jaren achtereen had uitgenodigd om daar eene leesbeurt te komen vervullen, en zich eene driemaal herhaalde weigering getroost had — en toch nog eens terugkwam en bij mij aanklopte, zoo dat het van mijne zijde hondsch zou geweest zijn, nogmaals te weigeren. Ik ben geen vriend van verhandelingen, — en ik maak liever zes preken, dan één verhandeling, vooral wanneer zij moet worden voorgedragen in de hoogloffelijke maar overjaarde Maatschappij, waarin het voorstel noch te zuiver litterarisch of aesthetisch, noch te abstract wijsgeerig, noch te positif Godsdienstig noch te dor zedekundig, noch te verheven en schitterend noch te plat eenvoudig, noch te luimig en weelderig noch te hoogernstig zijn moet. Ik heb dan, te midden mijner andere werkzaamheden, die in de laatste weken *vele* waren, zulk een opstel, dat al die uitersten vermeed, en waarin toch van al die heterogeene bestanddeelen een klein schepje moest komen, weten te vervaardigen; en over de *zinsbeduidenis onzer droomen* gesproken; en ben er in zóó verre al wel afgekomen, dat ik niet heb kunnen bespeuren, dat men mijne verhandeling voor *droomerig* gehouden heeft.[2]

En nu Uw verzoek om eene bijdrage voor het mengelwerk van den Gids! ... Beste Vriend! hoe gaarne zoude ik den onvermoeid werkzamen en verdienstelijken W. Ds. (die immers een broêr is v. *Jan van geen classe*[3]?) eens willen aflossen; maar ik heb mijne

---

1. Hötte, beursman, in 1825 getrouwd met Ter Haar's zuster Dientje.

1. De verhandeling die hier en daar Freudiaans aandoet, is opgenomen in *Offergave,* p. 103-139.

3. Een van de vele pseudoniemen, door Potgieter in *De Gids* gebruikt; hij was niet benoemd tot lid van de Tweede Klasse van het 'Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, letterkunde en schoone Kunsten'. In 1851 hief Thorbecke, zelf lid, het Instituut op en werd de 'Koninklijke Academie van Wetenschappen' eveneens in het Trippenhuis vergaderend, gesticht. Eerst in 1855 werd hieraan een afdeling voor taal en letteren, geschiedenis en wijsbegeerte verbonden. Ook vroegere leden van het Instituut, zoals Da Costa, Beets en Ter Haar werden hierin niet herbenoemd [veel later kreeg Beets alsnog

portefeuille omgeschud, doch — aangezien gij voor Uw mengelwerk niet gesteld zult zijn op poëzij van Anno één — niets bruikbaars kunnen vinden. Het eerste vers, dat mij glad van de hand gaat, heb ik echter, reeds vóór zijne geboorte, daartoe bestemd.

Voor het opstel over *Ambrosius* blijf ik Uw schuldenaar. Reken er nogtans niet in de twee of drie eerste maanden op: want, bij de naadering van Paaschen begint weder het huisbezoek, en is het getal mijner katechezaties (sic!) nagenoeg verdubbeld. Ook moet ik, zoodra deze drukte voorbij is, in ons Theologisch gezelschap, eene lezing doen, waaraan wij gewoon zijn nogal zorg en arbeid te besteden.

Onder de te recenseren boeken heb ik niets van mijne gading gevonden (aan de Sermons van Huch waag ik mij niet) of het zou het stuk van Fockens over van der Palm moeten zijn indien namelijk deze recensie kon of mogt gecombineerd worden met eene beoordeeling van het gelijksoortig geschrift van *Beets*. Kan deze combinatie gevoeglijk geschieden, en is er niemand onder de Medewerkers, die er gezetheid op heeft, om de recensie van het laatste werk aan zich te houden, dan kunt gij mij ook het eerste toezenden; — en ik zal mijn best doen om voor de volgende maand klaar te komen.

Ik zal altoos het bewijs trachten te leveren, dat ik niet meer, naar de mate mijne(r) gaven en vermogens, gaarne *iets* wil doen, maar ook dat ik mij hoogelijk vereerd acht, daartoe door de Redactie van den Gids te zijn uitgenoodigd: ook zonder dat mijn naam op het schutblad onder de Medearbeiders vermeld worde. Gij ontdekt hierin weder zekere vreesachtigheid voor de scheve en bekrompene beoordelingen van anderen, maar zijt te kiesch in Uw denken en gevoelen, om dit niet aan mij, in mijnen stand en mijne betrekking, te kunnen toegeven.

Van Uwen Vriend v.d. Brink heb ik nog niets vernomen. Men is hier van zijn voornemen onderrigt.[1] en ik geloof dat de geheele geletterde wereld dit voornemen toejuicht. Indien hij, vóór zijne overkomst, nog eenige bestellingen had te maken, waartoe mijn intermediair hem zou kunnen te stade komen, dan zij hem dit nogmaals aangeboden.

Ik verzoek U vriendelijk hem en Uwe Tante van mij te groeten en ben als altijd

B. ter Haar

N.B. De recensent van den Muzenalmanak in den Letterbode is niet Prof. *Siegenbeek* maar de jonge *Sybrandi* van Haarlem.[2]

14. *A m 54 d* (Leiden, 15-3-1842)

Hooggeacht Vriend!

Eindelijk ontvangt gij de beloofde Recensie, maar niet op den 10 den Maart — dit was mij onmogelijk — maar vijf dagen later, met vergunning van één der Redacteurs, Uwen vriend *v. den Brink*. Gij ontvangt haar slechts ten halve: die over het boek van Beets heb ik teruggehouden of liever, ik heb het na de lezing van Uwen brief, niet van mij kunnen verkrijgen er aan te beginnen. Ik moet U eerlijk bekennen, dat ik van U in gevoelen verschil, en dat het mij, gelijk zóó velen, was voorgekomen, dat Beets zich van

---

zijn benoeming]. Over de opheffing van het Instituut zie o.m. de brochure van de Utrechtse hoogleraar G. J. Mulder: *Open brief aan den heer Mr. J. R. Thorbecke* enz. Rotterdam 1851.

1. In 1834 was Bakhuizen van den Brink door zijn ouders uit Leiden teruggeroepen, waar hij twee jaar geboemeld had; in 1842 mocht hij weer teruggaan naar Leiden om te promoveren. Dit is inderdaad geschied op 1-7-42 onder de classicus Bake; zijn voorlezingen over wijsbegeerte als inleiding tot een eventueel professoraat werden een mislukking.
2. K. Sybrandi (1807-1872) was Doopsgezind predikant te Haarlem, hij was hoofdredacteur van de hier genoemde *Konst- en Letterbode*.

zijne zoo moeijelijke taak, gelukkiger gekweten had, dan men scheen te moeten verwachten. Al Uwe aanmerkingen laat ik intusschen gelden; zij zijn in mijn oog volkomen gegrond; maar wij hebben met een verschillend geslepen of gekleurden Bril op den neus het boek bekeken. Gij wildet den geheelen *van der Palm* daarin vinden, en zijt bitterlijk teleurgesteld: ik wist, dat *Beets,* toen er van alle zijden een geschreeuw opging, dat zulk een werk niet aan zulke jeugdige handen moest worden toevertrouwd zich op een terrein heeft teruggetrokken, waarop hij alleen veilig meende te zijn: door ons niets meer dan eene *levensschets* te belooven, en de juiste waardschatting van 's mans verdiensten, de Geleerde, Redenaar enz. aan anderen over te laten; en daarom kon ik ligter te vreden worden gesteld. Gij kunt nu met reden zeggen, dat het een misselijk plan is, alleen den *uitwendigen* van der Palm te willen schilderen; mij hindert dit evenzeer als U; maar als gij U eenmaal met den schrijver op het gekozen standpunt verplaatst — dan moge er nog veel te wenschen overblijven, gij zult toch vele eischen laten varen, die gij anders billijk doen mogt.[1]. En allen die van der Palm van nabij gekend hebben, komen daarin overeen, dat hij op vele plaatsen meesterlijk is getroffen en *gekarakteriseerd.* Ik neem hiermede geenszins de apologie van enkele gekheden op mij, die in dit boek voorkomen, en zoude zoowel als gij, meer studie, meer Philosophie, in het zelve verlangd hebben.

Zie hier mijne gedachten over dit boek, vlugtig ter nedergeworpen, daar mij slechts weinige oogenblikken ten dienste staan om aan U te schrijven. Intusschen heb ik te veel vertrouwen op de juistheid en scherpte van Uw oordeel, om niet het mijne, als gij van mij verschilt te gaan mistrouwen, en mijn gevoelen op nieuw, bij eene herlezing, aan Uwe bedenkingen te gaan toetsen. Gij zoudt mij in waarheid eene groote dienst doen, indien gij besluiten kondt, om zelf de recensie op U te nemen, in dit geval hebt gij slechts het hoofd en den aanloop van de beoordeling van Fockens geschrift, wegtelaten of eenigszins te veranderen. Ik zend de laatste aan U, in gevolge van onze afspraak, met de volkomen vrijheid om daarin te schrappen (daar zij lang genoeg is) zoo veel U gelust. Gaarne zoude ik, indien zij geplaatst wordt, eene proeve ter correctie ontvangen.

Gij verwacht *Ambrosius*[2] na Paaschen. ik merk, gij zijt gewoon iemand op zijn woord te vatten, en daarom zal ik nu op mijne hoede zijn, niets te belooven, wat ik niet volbrengen kan; reken er dus in de eerste drie of vier maanden niet op!

Mijne vrouw is zeer vereerd door de gunstige opinie die gij van haren veelvermogenden invloed op haren Echtgenoot koestert. Ik wil die ook geenszins logenstraffen, maar zou in verzoeking geraken om U eens wat lang te laten wachten om te zien of gij werkelijk een beroep op hare tusschenkomst zoudt doen! —

Het bezoek van v.d. Brink is ons hoogst aangenaam geweest. Ik hoop, dat hij het tijdens zijn verblijf te Leyden dikwijls zal hervatten. Na vele groeten aan Uwe Tante ben ik als altijd,

geheel Uw vriend
B. ter Haar.

15. *A m 54 e* (Leiden, 20-4-1842)

Waarde Vriend!

Twee woorden eer de post vertrekt! Het eerste dient om U gerust te stellen omtrent den toestand van van den Brink. Ik heb hem zoo even bezocht, en vond hem geheel zonder koorts, die hem Maandag verlaten heeft. Ten bewijze moge dienen dat hij Uw

---

1. Potgieter mocht Beets niet lijden; blijkbaar had hij getracht Ter Haar's recensie in ongunstige zin te beïnvloeden, hij was nu eenmaal hoogst partijdig.
2. Waarschijnlijk een door Ter Haar beloofde vertaling van Ambrosius; hij was in die tijd bezig met een studie van oud-christelijke dichters; zie hiervóór p. 131, 132.

paradox niet heeft willen slikken. Intusschen beklaag ik hem hartelijk wegens het eenzame en eenigzins verlatene van zijnen toestand. Vooreerst moet hij nog zijne kamer houden.

Het andere betreft de Recensie. Gij zult die morgen per Diligence ontvangen. Ik heb om aan Uw verlangen te voldoen ander werk daarvoor terzijde gesteld, en hoop nu maar dat gij U met den inhoud zult kunnen vereenigen. Doch hierover schrijf ik U morgen nader.

Wees ook door van den Brink hartelijk gegroet en geloof mij

als altijd
T.T.
t.H.

P.S. v.d. B. verzoekt — indien het door hem gezondene nog deze maand geplaatst wordt — eene proef te mogen ontvangen.

16. *A m 54 f* (Leiden, 21-4-1842)

Hiernevens de langbeloofde en langverbeide Recensie[1]! Zij zou U ettelijke uren vroeger geworden zijn; maar ik werd dezen morgen, gelijk zoo dikwerf geschiedt, opgehouden, en ik wilde haar niet verzenden, zonder haar eerst aan Uwen Vriend van den Brink te hebben voorgelezen.

Ik heb thans ten tweedenmale ondervonden, dat het stellen eener recensie meer tijd en moeite kost, dan men dit vooraf zou vermoeden, als men dit werk naauwkeurig en met zekere conscientie wil verrigten. Gij zult hieruit bespeuren dat ik, hoewel wij in de beoordeeling van dit boek eenigermate verschilden, de gegrondheid Uwer aanmerkingen en bedenkingen ten volle erkend heb; en mij de vrijheid heb gegeven, om zelfs hier en daar woordelijk Uw gevoelen uittedrukken. Welligt echter heb ik Beets van uit zijn standpunt, te veel naar Uwen zin geprezen. Houd mij dit ten goede! Ik ben hierin naar innerlijke overtuiging te werk gegaan, en heb getracht zoo onpartijdig mogelijk te zijn; gelijk dan ook van den Brink mij de getuigenis heeft gegeven, dat hij mijn oordeel omtrent Beets allerbillijkst vond. Vrij moogt gij echter het een en ander daarbijvoegen, of mij Uwe aanmerkingen mededeelen, om daarvan nog bij het corrigeeren der proef notitie te nemen.

De coup de patte heb ik niet aan v.d. Hoeven gegeven.[2] Niet, omdat ik daartoe geen' lust gevoelde, of betwijfelde of de klap wel verdiend was, maar omdat ik, zelf de redevoering niet gehoord hebbende, moeijelijk uit eene enkele zinsnede kon beoordeelen, wat zijne eigenlijke bedoeling geweest was. Ik heb echter aan het slot zijnen naam genoemd, om U in de gelegenheid te stellen, zoo U nog de handen jeuken, om dit werk te verrigten, daar ik natuurlijk op de stipte geheimhouding der Redactie aangaande den steller dezer Recensie mag rekenen.

Gij daagt mij eenigermate uit om Uw vers op Bossu even scherp te critiseren, als gij Beets gedaan hebt. Al gevoelde ik daartoe den lust, louter uit zucht om U te plagen, dan zou mij hiertoe de stof en de aanleiding ontbreken. Ik wil wel belooven, in een volgenden brief op dit vers terug te komen, maar kan thans alleenlijk melden: dat ik het met groot genoegen gelezen heb, en dat het mij is voorgekomen den Dichter der invective tegen New York ten volle waardig te zijn.

1. Van H. F. T. Fockens: *J. H. van der Palm als bijbeluitlegger enz.;* en N. Beets: *Leven van Van der Palm;* geplaatst in *De Gids* 1842 B. p. 202, 269.
2. Dit zal slaan op de redevoering van A. des Amorie van der Hoeven Sr. bij de onthulling in 1841 van het standbeeld van De Ruyter in Vlissingen; het verband met Van der Palm over wie Beets geschreven had, kan liggen in Van der Palm's *Geschied- en Redekonstig gedenkschrift* over de bevrijding van 1813. Een passus in V. d. Hoeven's redevoering over de Gouden Eeuw zal Potgieter mishaagd hebben.

Van den Brink is vandaag weder wat beter. De scherpe Noordenwind houdt hem nog in huis.

Vale! en groet Uwe Tante, en zoo gij hem spreekt, mijn zwager Hötte, hartelijk voor

Uwen U opregt toegenegen Vriend
B. ter Haar.

in vliegende haast

17. *A m 54 g* (Leiden, 21-12-1842)

Waarde Vriend!

'Wees lankmoedig over mij, en ik zal U alles betalen!' met deze bede val ik U, en in U der Redactie van den Gids te voet. Ik heb het bont, zeer bont met U gemaakt. Uwe echtvriendschappelijke en belangstellende letteren, reeds in het laatst van September geschreven, hadden veel vroeger beantwoord moeten worden. Hoe minder gij toch met alle genootschappen als 'uitgebrande kraters' ophadt, te hooger moest ik het waarderen, dat gij in de onderscheiding, die mij te beurt was gevallen,[1] zóó aanstonds Uwe deelneming liet blijken. Weet gij, wat mij echter gerust stelt en vertroost? Het is de bewustheid, dat gij, indien gij bij mij geweest waart, en getuige hadt kunnen zijn, van alles wat ik elken dag te verrigten heb gehad, naar Uwe mij bekende edelmoedigheid, toch niet verstoord op mij zoudt zijn. Maar moeyelijker is mijne verantwoording voor den Gids. Nog zwaarder zou zij zijn, indien ik mijnen naam vooraan of op de lijst der medewerkers had laten plaatsen. Dit ontslaat (ik erken het) mij nogtans niet van de verpligting om eene vroegere belofte gestand te doen; en het was van mijne zijde niet beleefd noch omtrent de Redactie, noch omtrent de Schrijvers, de mij toegezondene boeken, zoo lang ongerecenseerd te laten liggen. Ik zal mijne fout zoeken te herstellen. In het midden der volgende maand hoop ik U eene beoordeling van v. Herwerden's Hendrik van Zutphen[2] en eene maand later van het werk van v. Koetsfeld (sic!) te zenden. Zij zullen echter niet zoo uitvoerig zijn als die van de levensschetsen van v.d. Palm, en daarom gevoegelijk onder de rubriek van het Album kunnen geplaatst worden. Omtrent den *Salomo* van den Heer Fockens moet ik eene uitzondering maken. Het boek had reeds een geruimen tijd bij mij aan huis gelegen, en ik meende dat het mij door een der boekverkoopers ter bezigtiging was gezonden, toen ik bemerkte dat de Redactie van den Gids mij de eer had aangedaan, mij tot Recensent te benoemen. Van die eer verzoek ik vriendelijk verschoond te worden. Ik heb dien Heer vrij onzacht maar toch volgens mijne conscientie de waarheid gezegd. Zijne onderneming komt mij nog veel gewaagder en vermeteler dan de eerste voor; en ik heb geen lust hem voor de tweede maal de ooren te wasschen, en laat dit liever aan een ander over. Ook ontbreekt het mij aan die grondige Oosterse taalkennis welke tot eene grondige beoordeling van zulk een werk gevorderd wordt. Ik vraag U derhalve permissie om het, hoe eer hoe liever, terug te mogen zenden en verzoek U hier ter stede een adres aan te wijzen, waar ik dit en andere boeken voor de Redactie van de Gids kan bezorgen. A governo voor het vervolg voeg ik hierbij, dat ik mij op het gebied der kerkgeschiedenis het meest te huis gevoele, en voor zoo verre ik eenige geschiktheid of bevoegdheid als beoordeelaar bezit, (id quod probendum est) nog het meest geschikt zal zijn om ascetische schriften te beoordeelen, als die het naast niet slechts bij mijn vak maar ook bij mijn werk liggen.

---

1. Ter Haar's *Verhandeling over de invloed van het Christendom op de poëzij* werd in 1842 door de Holl. Mij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen met goud bekroond; het werk is in de *Handelingen* der Mij. gedrukt, maar is nooit afzonderlijk verschenen.
2. Geplaatst in *De Gids* 1843 B. 249: C. H. van Herwerden C.A. zn.: *Het aandenken van Hendrik van Zutphen.*

'Liever dood dan de schande!' Ik zeg 'Amen' op dat woord, waarmede v.d. Brink zijne fraaije en flinke maar scherpe recensie van den Muzenalmanak eindigt. Ik veroorloof mij echter de vraag of de ondergang van dit jaarboekje, dat nu eenmaal aan het hoofd van andere jaarboekjes was geplaatst, en waaraan vroeger onze beste Dichters de hand hielden niet reeds als eene *schande* voor onze Letterkunde zal beschouwd worden?, en of het verwijt eenigzins ongegrond is, dat die Dichters welke het best in staat waren geweest, hetzelve met kracht weder opteheffen, te vroeg de beschermende hand hebben teruggetrokken? — Ik steek het onder geene stoelen of banken, dat ik hier vooral het oog op *U* heb, die in het vorige jaar zulk eene lijvige en tegelijk zulk eene keurige bijdrage hadt geleverd, en dat ik medelijden gevoel met den armen Uitgever,[1] die toch nadat er zulk een verschillend oordeel over het opnemen van Proza was uitgesproken, als tusschen twee vuren in de asch zat. — Vergun mij nog eene andere vraag: Gelooft gij, bij het steeds aangroeijend aantal onzer jaarboekjes, dat wij betere Poëzij zullen krijgen, en minder met middelmatige verzen overstroomd zullen worden, als de Muzenalmanak niet meer bestaat? — Ik vrees het tegendeel en houd het daarvoor, dat de weinige goede verzen die er gemaakt worden, dan nog meer zullen verdeeld en verstrooid worden of dat onze beste Dichters hoe lang zoo meer zullen ophouden iets te leveren.

Wat mijzelven betreft, ik verheug mij thans dubbel dit jaar niets in den Muzenalmanak geplaatst te hebben,[2] want ik ben innig overtuigd, dat ik zijne eer niet zou hebben kunnen ophouden, en ofschoon ik aan Bakhuizen te veel edelmoedigheid toeken, om iemand met opzet te havenen, het gevaar om van eene slechte reis te komen was toch dubbel groot, nu de tuchtroede der kritiek zoo gestreng gezwaaid werd. Ik heb zijne Recensie genoegzaam met onverdeelde instemming gelezen, en er opnieuw zoowel zijn stijl als zijn talent in bewonderd; maar, hij vergeve het mij: Een weinigje knorrigheid over den flaauwen aanval in de Letteroefeningen over zijne recensie van de Bouwkunst van v. Lennep straalt toch onmiskenbaar daarin door.

Houd het mij ten goede, Waarde Vriend! dat ik aan Uw dringend mondeling en schriftelijk verzoek om eene bijdrage voor den Ned. Volksalmanak[3] intezenden, niet voldaan heb. Het boekje mag zijne *nieuwe geboorte* vieren; en belooft nog meer voor de toekomst. Ik zou het mij tot eere hebben moeten rekenen in zulk gezelschap te verschijnen. Ik kan niet anders dan eene onderneming, die echt nationaal is, en met zulke namen voor het publiek optreedt, met goedkeuring en toejuiching begroeten, en wensch den Ned. Volksalmanak hartelijk een beter lot dan den Muzenalmanak toe. Nog eens, het deed mij leed, U hierin niet aanstonds door het leveren eener bijdrage een proefondervindelijk bewijs te kunnen schenken. Maar ik had volstrekt niets, wat mij geschikt voorkwam. Ziedaar de eenvoudige reden mijner weigering!

Na een poos gebellet(t) riseerd en geaesthetiseerd te hebben, ben ik weder geheel Theologant geworden. Men is begonnen mijne verhandeling over den invloed van het Christendom op de Poëzij te drukken; het welk mij, bij veelvuldige andere bezigheden, door ziekelijke en sukkelende collega's nog vermeerderd, veel tijd weg neemt. Uit de aanmerkingen mijner beoordeelaars is mij gebleken, dat zij, hoeveel lof zij ook aan mijn stuk gegeven hebben, mijn oordeel over het christendom in verhouding tot het schoone wel wat gunstiger verlangd hadden. Ik weet dit alleen hieruit te verklaren, dat men *zedelijk*

---

1. Hiermee wordt niet de uitgever Laarman te Amsterdam, maar de sinds 1841 opgetreden nieuwe redacteur N. Beets bedoeld.
2. Dit ziet op de *Muzenalmanak* van 1843; in die van 1842 was *Aan een apostel des ongeloofs* contra Strauss' *Das Leben Jesu* geplaatst.
3. Sedert 1831 verschenen bij H. Frijlink te Amsterdam.

en *aesthetisch* schoon verwart. Als mijn concurrent heeft zich bekend gemaakt Ds. Lublink Weddik. Hij schijnt veel moeite aan zijne verhandeling besteed, maar zich op een geheel ander standpunt geplaatst te hebben, en voornemens te zijn, haar, welligt nog vóór dat de mijne wordt uitgegeven, in het licht te doen verschijnen.[1]

Voor eenige weken heb ik kennis gemaakt met Dr. W. Hecker, den vermoedelijken auteur van Hippocreens ontzwafeling (sic!). Indien ik niet geweten had, dat er zulk een vermoeden op hem rustte, zou ik wel nimmer hem hiervan verdacht hebben, want hij is in den omgang de bescheidenheid en zachtmoedigheid zelve.[2]

Mijne kinderen hebben allen de mazelen gehad maar zijn Gode zij dank er gelukkig doorgekomen. Een hunner heeft ze in vrij hoogen graad gehad, en is er ernstig ziek bij geweest. Verscheidene nachten heb ik wakende op de ziekenkamer doorgebragt. Gij kunt niet gelooven, hoe weinig ik tegenwoordig van hetgeen onze Nederlandsche Muze in Proza of Poezij schenkt, lezen kan. Hoe is het mogelijk dat gij nog altijd den tijd kunt vinden, om alles bijtehouden en zoo veel en zoo *veel voortreffelijks* te praesteren! Doch over Uwe lettervruchten nader in een volgende brief! — Lever mij het bewijs, door eene spoedige beantwoord(ig)ing dezer letteren, dat ik geene te gunstige gedachten van Uwe edelmoedigheid en vergevensgezindheid heb gekoesterd. Breng mijne groeten aan Uwe Tante, en v.d. Brink en bij gelegen aan mijne zwager Hötte over, en geloof mij met onverkoelde vriendschap:

T.T.
B. ter Haar.

18. *A l 45 a* (Leiden, 25-1-1843)

Waarde Vriend!

De Recensie van v. Herwerdens geschrift voor den Gids ligt gereed; maar ik moet haar nog geheel overschrijven; en zij is uitvoeriger geworden dan ik dacht, zoo dat zij niet wel, zonder een gek figuur te maken in het *Album* kan worden opgenomen. Ik wenschte haar daarom tot de volgende maand terugtehouden; ook vermoed ik dat men met het drukken reeds te verre zal gevorderd zijn om haar vroeger te plaatsen. Om echter geen woordbreker te schijnen, ben ik bereid haar ook nu te zenden, maar verzoek in dit geval een paar woorden tot informatie.

Bij het verzenden der Recensie hoop ik U uitvoeriger te schrijven en Uwe vriendelijke letteren te beantwoorden. Vale!

T.
B. ter Haar.

19. *A l 45 b* (Leiden, 18-2-1843)

Waarde Vriend!

Gij zult door mijn' Zwager Hötte reeds mijn besluit vernomen hebben, — en ik weet dat gij U daarover verheugt, gelijk het mij eene streelende voorstelling is, Uwen persoonlijken omgang te zullen kunnen genieten, en met Uw helder oordeel, en fijn gevoel voor het schoone — voorzooverre ik nog eenigen tijd moge vinden om te *belletriseren*, mijn voordeel te doen. Hartelijk wensch ik, dat door mijne verplaatsing naar Amsterdam, de band onzer Vriendschap te naauwer worde toegehaald en dat zij dienstbaar zij aan ons beider veredeling en volmaking.

Indien mijne beroeping naar Amsterdam niet ware voorafgegaan — ik zou niet weten

1. Deze uitgave heeft, voorzover ons bekend, niet plaatsgevonden.
2. Hecker noemt in zijn *Hippokreen-ontzwaveling* van 1838 Ter Haar uiteraard niet; ook in *Quos ego* van 1844 heeft hij hem met rust gelaten; zie voor Ter Haar's recensie hiervan brief 22.

waar ik mij van schaamte voor de Redactie van de Gids zou bergen. Nog ontvangt gij de langbeloofde Recensie niet. Van den Brink, wien (sic!) ik in de vorige week even ontmoette, kan getuigen, dat ik stellig voornemens was, dadelijk als ik van een klein uitstapje weder thuis zou gekomen zijn, hierover te schrijven, en U toetezenden. Maar het is mij naar de letter des woords niet mogelijk geweest. Van den vroegen morgen tot den laten avond heeft men mij geen rust gelaten. Eerst kwam men mij verzoeken om te blijven en zelfs nu, nu mijn besluit genomen is komen hartelijke en belangstellende vrienden mij in hunne welmeenendheid mij vertellen, dat zij mij feliciteren maar zich condoleren enz. Thans is het Zaterdag Avond (9 ure) en nog heb ik geen oog in mijne Katechismus preek, die ik morgen moet uitspreken, kunnen slaan. Ik wil U niet langer vervelen met een reçit mijner drukten, maar bewijs mij dan ook de gunst, dat gij het verbreken mijner belofte niet aan moedwillige ontrouw, of slaperige traagheid, maar aan den drang der omstandigheden toeschrijft.

Na de volgende week hoop ik een paar dagen in Amsterdam te komen en het zóó te schikken, dat ik des avonds een rustig uurtje bij U kom praten; hetwelk mij te aangenamer zijn zal door het vooruitzigt, in de toekomst, dat zulke genoeglijke oogenblikken als ik reeds dikwerf bij U doorbragt, dan gedurig zullen wederkeeren; en dat eindelijk het tijdstip genaderd is, waarop gij ook eens een' voet op den drempel mijner woning zult zetten, en in mijnen huiselijken kring zult worden ingeleid. Wanneer gij mij ziet, reken er dan gerust op dat ik de *recensie* in mijn zak heb; want ik zou zonder dit Uw aangezigt zeven mijlen ver ontvluchten.

Vale! Groet Uwe Tante, en geloof mij met geheel mijn hart

Uw vriend
ter Haar.

20. *A l 45 c* (Amsterdam, 15-11-1843)

Amicissime!

Ik heb morgen avond kerkeraad; en Vrijdag avond heerscht dezelfde drukte op de studeerkamer der Predikanten, als in het vertrek der handelaars, voor wie het Engelsche post is. Ik stel U dus voor om onze bijeenkomst op aanst. Maandag te bepalen, en zal mij dan gaarne ten Uwent laten vinden.[1]

Mijne keelpijn is veel beter. Vele groeten aan Uwe Tante

als altijd T.
B. ter Haar.

21. *A k 81 b* (Amsterdam, 28-11-1843)[2]

Amicissime!

Ik ben gisteren avond eerst laat te huis gekomen en heb mijne lieve moeder zeer bedenkelijk gevonden. Ik had dus geene harsens om mij terstond aan het recenseren te zetten. Op dezen oogenblik heb ik geen enkelen letter maar ik ga terstond aan den gang en tegen 3 ure hoop ik dat het resterende gereed zal zijn.

T.T.
t.H.

22. *A l 54 d* (Amsterdam, 1-7-1844)

Amicissime! Het voorgevallene in de vorige week heeft mij tegenover U in eene positie

---

1. Ter Haar was inmiddels tot de Redactie van *De Gids* toegetreden, die geregeld bij Potgieter thuis vergaderde; een juiste datum vonden wij nergens vermeld.
2. De brief is ongedateerd; de datum kon worden vastgesteld uit het *Levensbericht*.

gebragt, welke voor mij te onaangenamer is, wegens de gevoelens van hooge achting en vriendschap, welke ik U toedraag. Ik zie mij genoodzaakt, hier een gedetailleerd verslag van het gebeurde te laten volgen, om den indruk, dien dit op mij gemaakt heeft, en noodwendig moest maken, in Uw eigen gemoed overteplaatsen.

Ik herinner mij niet bij onze laatste ontmoeting iets anders of iets meer beloofd te hebben, dan dat ik (hoewel ik het in die week met het doen van huisbezoek, buitengewoon druk had) mijn best zoude doen met de recensie van 'Quos ego'[1] voor deze maand nog tijdig gereed te komen. Maar toen wist ik niet, hoe tengevolge van geheel buitengewone omstandigheden de tijd dien ik daartoe bestemd had, mij geheel zou ontroofd worden. Maandagna- en Dingsdag voormiddag werd mij de verpligting opgelegd Lidmaten aan te nemen. en Dinsdag moest ik, ten gevolge van een sterfgeval in mijne familie, bij eene begrafenis tegenwoordig zijn. In weerwil van deze ongedachte verhindering ben ik aan mijn voornemen getrouw gebleven, alleenlijk meende ik over eenige meerdere tijdruimte te kunnen beschikken. Ik was er gerust op, dat het nog tijds genoeg zou gerekend worden (en ik kon mij op meer dan één antecedent beroepen) indien mijne Recensie des Donderdags (den 26sten) inkwam. Maar uit die gerustheid werd ik op eene onzachte wijze wakker geschud. Dingsdagsmorgens verscheen de Heer van Kampen bij mij, met aanvrage om de beloofde *copy* voor de Gids. Ik verklaarde hem, dat zij niet gereed was, maar Donderdag op den middag gereed zoude zijn en op (zijne) betuiging, dat men bezwaarlijk zóó lang kon wachten, dat het dan waarschijnlijk te laat zoude zijn, verzocht ik hem in de beleefdste bewoordingen, tot U te gaan, U omtrent de buitengewone verhindering, welke ik ontmoet had, de noodige inlichtingen te geven, en U vriendelijk te verzoeken, of — mij uitstel tot Donderdag te willen verleenen, of — wat ik nog wenschelijker achtte — voor het nommer van deze maand eene andere schikking te maken, waartoe, meende ik, nog voorraad voorhanden was. Het schriftelijk antwoord, mij door genoemden Heer toegezonden, was, en wat den toon, en wat den inhoud betrof, niet, gelijk ik het verwacht of gewenscht had. Het kwam hierop neder, dat de Recensie van 'Quos ego' uiterlijk Woensdag, en wel in haar geheel moest zijn ingeleverd, dat zij volstrekt dringend noodig, en geene andere schikking mogelijk was; en indien ik mij niet stellig kon verklaren of verbinden, haar den volgenden dag intezenden, gijzelf genoodzaakt zoudt zijn, bij al het werk, dat gij alreede op U genomen hadt, ook dit op U te nemen, en — Uwe nachtrust er aan opteofferen. Nu was mijn besluit aanstonds genomen. Ik mogt van U niet vergen, U met nog meerderen arbeid te bezwaren, en wilde te gelijk het bewijs leveren, dat ik, wanneer het er op aankomt, eene belofte gestand te doen en een blijk van goeden wil en werkzaamheid te geven, evenmin er voor terugdeins mijne nachtrust opteofferen. En ik heb dit gedaan. Ik heb den nacht van Dingsdag tot Woensdag tot het stellen der recensie besteed en wel moeten besteden, (daar ik den geheelen dingsdagavond altijd door het geven van Godsdienstig onderwijs in het Diakonie weeshuis verbonden ben) en ook den volgenden morgen, gedurende den tijd, dat ik geene katechezaties had, blijven doorschrijven, tot dat er slechts een zeer klein gedeelte ontbrak, dat, ook volgens het oordeel van den Heer van Kampen, gemakkelijk door den zetter des Donderdags in proef zou kunnen gebragt worden. Des Donderdags heb ik mij vroegtijdig gehaast het ontbrekende aantevullen en aftewerken, hoewel mij dat, daar ik Vrijdag Inzegening van Lidmaten had, hoogst bezwarend viel. Nog dien dag meende ik van het geheel eene proef ter correctie te zullen ontvangen, maar inplaats daarvan, ontving ik op mijne aanvrage daarnaar een briefje van den Uitgever, waarin hij mij berigtte, dat de

---

1. Deze recensie is geplaatst in *De Gids* 1844 B. p. 468; naar Potgieter dd. 8-6-1845 aan Bakhuizen v. d. Brink schreef, was deze recensie van Ter Haar naar aantekeningen van P. bewerkt!

Heer Potgieter (dus zonder de inlevering van mijn stuk aftewachten), voor dit nommer reeds eene andere schikking gemaakt had; eene schikking, welke *hij vroeger verklaard had onmogelijk te zijn*. Ik laat het geheel aan de kieschheid van Uw gevoel over, om den grievenden indruk te beoordelen, dien dit berigt op mij maken moest.

Ik wil hiermede geenszins ontkennen dat het voor U, die met de zorg voor de Redactie zijt belast, hoogst onaangenaam zijn moet, wanneer gij de U beloofde bijdragen, of niet, of niet tijdig genoeg ontvangt. Ik wil het niet euvel duiden, noch Uw vriendschappelijk gevoel jegens mij verdenken, omdat gij, in Uwe verwachting teleurgesteld, een oogenblik op mij verstoord geweest zijt, al vind ik ook de volkomene vrijspraak in het bewustzijn, dat deze vertraging niet in nalatigheid of opzettelijk verzuim van mijne zijde heeft gelegen, en dat ik, door bijkans meer dan het mogelijke te doen, mijne belofte stiptelijk heb gehouden. Maar het gebeurde heeft mij toch eene les gegeven, die ik niet mogt laten verloren gaan. Zij is deze. Ik heb aan de Redactie van de *Gids* en aan U in het bijzonder, tegen mijn wil of bedoeling eenige ongelegenheid veroorzaakt. Dit mag en moet niet weder geschieden. Maar evenmin kan ik er voor instaan, dat ik niet meermalen, eenigen arbeid op mij genomen hebbende, door buitengewone werkzaamheden zou kunnen bezwaard worden, die uit mijne ambtsbezigheden voortvloeyen, die ik verpligt ben, bij alles wat ik te verrigten heb, bovenaan te stellen; en daarom blijft mij geene andere keuze over, dan mij aan de Redactie van de Gids te onttrekken.

Ik doe dit met waarachtig leedgevoel. Ik meen genoeg blijk te hebben gegeven van mijne hooge ingenomenheid met dit Tijdschrift en Uwe Lettercritische en Poetische talenten in het bijzonder, om de verdenking niet verre wegtewerpen, alsof gebrek daaraan, of aan persoonlijke hoogachting voor de leden der Redactie, die mij met zooveel heuschheid in hunnen kring hebben ontvangen, de oorzaak zoude zijn van dit besluit. De schade welke de Gids hierdoor lijdt is *geene*. Het doet mij leed om mijzelven. Toen ik naar Amsterdam werd beroepen, was het mij eene streelende voorstelling, dat ik ook aan mijne zucht tot *belletrie* iets *zou kunnen* en *mogen* toegeven, en dat ik daarvoor in Uwen omgang meer zou kunnen vinden, dan ik tot hiertoe ergens elders gevonden had. Ik ben hierin teleurgesteld. Niet door Uwe schuld. Spoedig na mijne komst in mijne geboortestad bemerkte ik, dat niet enkel mijn dienstwerk aanmerkelijk verzwaard was, maar dat men hier ter stede met zulk een net van administratieve en bijkomende werkzaamheden omwikkeld wordt, dat er naauwelijks de hoogst noodige tijd tot ons kanselwerk kan worden afgezonderd. Ik heb daarom veelmeer overeenkomstig mijne neiging dan overeenkomstig overtuiging gehandeld, toen ik mij, op Uw dringend verzoek, heb laten overhalen om mij aan de Redactie aantesluiten. Een gesprek met U, in tegenwoordigheid van ons geacht medelid *van Geuns*, over de *pligten en bezwaren van het predikantsambt in deze zoo uitgebreide gemeente* gehouden, liet bij mij de indruk achter, dat ik verkeerd had gedaan, nieuwe letterkundige verbintenissen aantegaan en op mij te nemen, omdat het mijn pligt was — indien ik in mijne betrekking alles wilde zijn wat ik zijn moest en door mijn eigen voorbeeld geene stof tot scherpe en bittere beoordeling van Predikanten wilde geven — mij het eerst daarvan te ontslaan. Het nu voorgevallene heeft dit besluit bij mij tot rijpheid gebragt. En indien het op dien avond gesprokene U nog even levendig als mij voor den geest staat, dan zoudt gij in mijne plaats niet anders gehandeld hebben, dus kan ik door dit besluit niet lager in Uwe schatting staan. Gij zult wel zoo goed zijn van dit besluit aan de geachte leden der Redactie kennis te geven; met dankzegging voor de ontvangst, welke mij in hunnen kring is te beurt gevallen, en de verzekering, dat ik het mij tot eer en genoegen zal rekenen, de pas aangeknoopte kennismaking — ook zonder tot hen in de betrekking van Mederedacteur te staan — voorttezetten. Niet minder aangenaam zal het mij zijn, spoedig van U de verzekering te mogen ontvangen, dat ik evenzeer op Uwe vriendschappelijke gevoelens jegens mij mag blijven rekenen, als ik onver-

minderden prijs op Uwen omgang en Uwe hoogachting blijf stellen, en mij gaarne blijf noemen:

Uw Vriend
B. ter Haar.

23. *A k 81 d* (Amsterdam, 5-2-1845)[1]

Amice! — Het is mij niet mogelijk heden avond in de Vergadering der Redactie van de Gids te verschijnen, daar ik q. q. als Scriba des Kerkeraads tegenwoordig moet zijn, in het conclave, dat tot het beroepen van Ouderlingen en Diakenen heden avond zal gehouden worden. Ik zou wel geproponeerd hebben, de Vergadering te verschikken, indien ik een anderen avond had kunnen vinden; maar ik heb in deze en in de volgende week niet éénen avond tot mijne beschikking. Eerstdaags hoop ik in persoon bij U aan te komen, om U het stuk van *Blaauwpot ten Cate* terug te brengen, en U visie te verleenen van een ander stuk, dat ik ter plaatsing in het mengelwerk van de Gids heb ontvangen. Na vriendschappelijke groeten aan de leden der Redactie

T.T.
B. ter Haar.

24. *A k 80 a* (Amsterdam, ongedateerd, wsch. febr. 1845)

De Recensie van Blaupot ten Cate komt mij voor de plaatsing allezins te verdienen.[2] Alleen staan de groote uitvoerigheid en menigvuldige citaten in den weg. Zou men den Auteur niet kunnen verzoeken, zijne recensie indiervoege omtewerken, dat de meeste aanhalingen in Aanteekeningen werden gebragt? — Het stuk zou hierdoor aanmerkelijk korter en de lectuur aangenamer worden.

t. H.

25. *A k 80 b* (Amsterdam, 26-12-1847)

Aan de H.H. Leden der Redactie van 'de Gids'.

De Ondergeteekende verzoekt beleefdelijk de Redactie van 'de Gids' dat zijn naam van de lijst der Medearbeiders voor dit Tijdschrift worde weggelaten. Hij is tot dit verzoek geleid geworden door de bewustheid, van gedurende den laatsten tijd een zeer traag Medearbeider voor 'de Gids' geweest te zijn, maar niet minder door de overtuiging, dat hij, bij de veranderde rigting, welke de Redactie aan haar Tijdschrift wenscht te geven, hoogst gebrekkig aan hare eischen zou kunnen beantwoorden.[3] Zoo hinderlijk als het voor zijn eigen gevoel zoude zijn, daarop nog langer figurerende, eene onderscheiding te genieten, welke hem niet toekomt, zoo weinig kan de Redactie daarmede gediend zijn.

Met die achting, welke hij aan de meerderheid van kennis en talenten verschuldigd rekent, heeft hij de eer te zijn

Haar Dienstv. Dienaar
B. ter Haar.

---

1. Blijkens deze brief heeft Potgieter na de ontslagaanvrage van 1-7-44 Ter Haar bewogen vooralsnog niet uit de *Gids*redactie te treden.
2. Deze recensie van onbekende hand en door Ter Haar als redactielid gelezen, betrof twee studies van S. Blaupot ten Cate: *Geschiedkundig onderzoek naar den Waldenzischen oorsprong der Doopsgezinden* en *Over de getalsvermindering bij de Doopsgezinden;* geplaatst in *De Gids* 1844 B. p. 236. — Vermoedelijk is het bezoek, in brief 23 aangekondigd, niet doorgegaan en heeft Ter Haar de recensie en het 'andere stuk' bij Potgieter laten bezorgen met het briefje 24. Dat is dan het laatste wat Ter Haar in *Gids*verband gepresteerd heeft.

26. *A k 80 c* (Amsterdam, 17-12-1849)

WelEdel Heer!

Het belge noch verwondere U deze letteren van mijne hand te ontvangen. Zoo iemand, dan hebt gij regt op nevensgaand boekgeschenk, 't welk ik U welmeenend aanbiede.[1] Zonder Uwe opwekking om als Dichter optetreden, ware de half uitgedoofde vonk ligtelijk geheel verstorven, en naauwelijks één der hier voorkomende Gedichten vervaardigd. Meen niet, dat ik tengevolge der verkoeling en verwijdering, die er tusschen ons beiden is ontstaan, ondankbaar genoeg ben, van dit immer te vergeten. Niets zou mij daarom aangenamer geweest zijn dan dezen bundel aan U optedragen, of mijne gedichten, begeleid door eenen brief aan U, in het licht te zenden. Dat ik daarvan heb afgezien, en, al kon ik dit thans nog wenselijk achten, mij zelven het krenkende, U het lastige en onaangename eener weigering bespaard heb; zult gij evenmin vreemd achten, als mij euvel kunnen duiden.

Wilt gij dezen bundel aannemen, als eene *herinnering onzer voormalige Vriendschap, die ik hoog heb gewaardeerd,* ik zal mij daarover opregtelijk verheugen. Wilt gij hierin een stap ter toenadering van mijne zijde zien, ik reken het geene schande de minste te zijn, al ben ik mij zelven bewust, U nimmer opzettelijk eenige grieve te hebben aangedaan.

Mogt Gij daarentegen in de toezending dezer Gedichten eene kwalijk verborgene poging zien, om de hardheid Uwer kritiek, die ik heb leeren vreezen, te ontwapenen: heb dan de goedheid, mij dit boek, liefst zonder de begeleiding van eenen letter schrifts, terugtezenden. Het zal mij eene vernieuwde bijdrage tot de bittere levenservaring zijn, hoe zelfs door menschen, die ik waarlijk hoogacht, mijne ware bedoeling kan miskend worden.[2]

B. ter Haar.

[bij p. 144]

3. Dit ziet op de 'liberalisatie' van *De Gids* in 1847 onder invloed van G. de Clercq [1821-1857], in veel opzichten de antipode van zijn vader; het tijdschrift kreeg toen een duidelijk liberaal en tevens minder specifiek-literair karakter. — Ter Haar verzwijgt hier echter het hoofdmotief: hij had eind 1847 juist de eerste helft van Potgieter's recensie van zijn *De St. Paulus Rots* onder ogen gekregen en die had hem bijzonder onaangenaam getroffen.

1. Ter Haar's *Verzameling van verspreide en onuitgegeven gedichten,* Arnhem 1850; eind 1849 beschikte de auteur dus al over een aantal exemplaren; dit was de eerste verzamelbundel.
2. Hoe Potgieter na ontvangst van de bundel gehandeld heeft, is ons niet bekend; van enig contact na 1849 is nergens gebleken.

DRUK VONK & Co, ZEIST

Aan de destijds zo populaire 19e-eeuwse dichter, predikant en kerkhistoricus Bernard ter Haar was tot dusver geen monografie gewijd, dit in tegenstelling tot de meesten van zijn tijdgenoten-kunstbroeders van het tweede plan. Voor deze studie, geschreven in opdracht van het Ministerie van O. K. en W., kon, behalve van de brieven in de openbare verzamelingen, gebruik gemaakt worden van het Familie-archief. Nadruk is gelegd op het literairhistorisch aspect, o.m. op de zo abrupt beëindigde relatie van Ter Haar met Potgieter en met *De Gids*. De brieven van de eerstgenoemde – die van Potgieter zijn verloren gegaan – worden hier voor het eerst in extenso gepubliceerd. Daarnaast is ook aandacht besteed aan de theoloog en de kerkhistoricus Ter Haar en in verband hiermee aan de katholieke emancipatie en de Aprilbeweging van 1853, waarin Ter Haar een rol heeft gespeeld. – Het hier meegedeelde over *De St. Paulus Rots* en de daarmede samenhangende breuk met Potgieter vindt men uitvoerig behandeld in de Inleiding op een tekstuitgave van genoemd gedicht, die vrijwel gelijktijdig met deze studie zal verschijnen als no. 39 in de reeks 'Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde', uitgegeven in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.